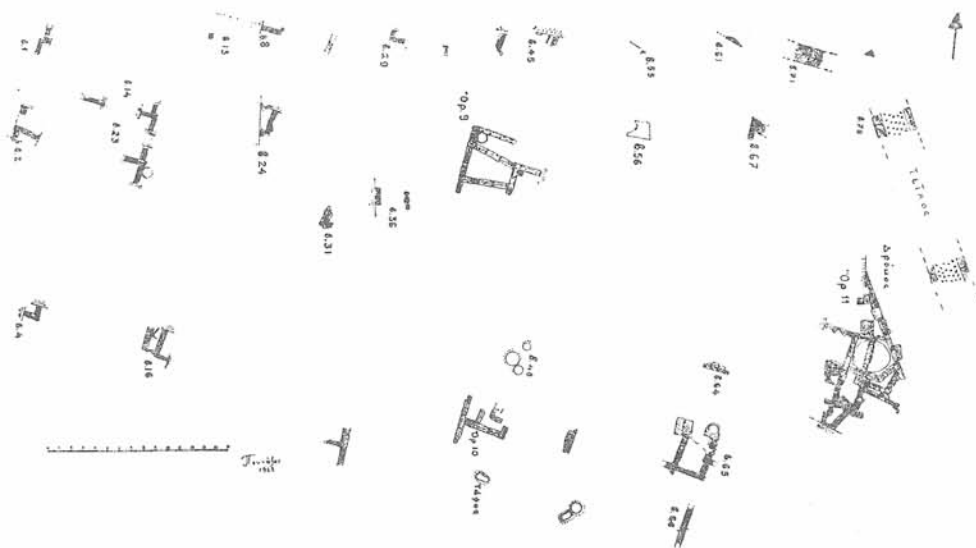

λά θραύσματα κεραμίδων, μαρτυρούντα στρώμα καταστροφής. Ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος 9 οἱ ἐκ παρίνων πελεκητῶν δόμων τοῖχοι φθάνουν εἰς μήκος 3.80 μ. Ἰδιόρρυθμοι εἶναι ὁ τοῖχος τῆς βάσεως 8, μὲ τέσσαρας σειρὰς λίθων κάτω καὶ πέντε σειρὰς κεραμίδων ἄνω καὶ ὁ τοῦ «δοκιμαστικοῦ ὀρύγματος», ἐξ ὀρθίων παρίνων πλακῶν μετὰ μικρῶν λίθων μεταξὺ αὐτῶν. Οἱ τοῖχοι θὰ ἔφερον

ὕψ. περιχειλῶματος 0,65 μ.) ἐκ μικρῶν λίθων ἐκτισμένων. Μέχρι βάθους 1.50 μ. τὰ δστρακα ἦσαν ἀσήμαντα, μετὰ τὸ 1.60 μ. ὑπῆρχεν ἕν πληθος ὕδριων εἰς τεμάχια καὶ ἄλλα ἀγγεῖα ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ὁμοῦ μετὰ πολλῶν λαξευμάτων τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο θεμελιωμένη ἡ οἰκία. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ὡς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ «δοκιμαστικοῦ ὀρύγματος», εἶναι δύσκολον νὰ

Σχέδ. 15. Θῆβαι. Σταθμός. Οἰκόπεδον Ἐνώσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν

ἐπίχρισμα, διότι εἰς πλεῖστα σημεῖα εὐρέθησαν τμήματα αὐτῶν, χρώματος λευκοῦ ἢ ἐρυθροῦ.

Αἱ οἰκίαι εἶναι θεμελιωμέναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους (ποῦρος), τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς βάθος ἀπὸ 0,70 μέχρι 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις οἰκῶν θεμελιωμένων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἢ ἐνὸς χωματώδους στρώματος εἰς βάθος 1 ἢ 2 μ.

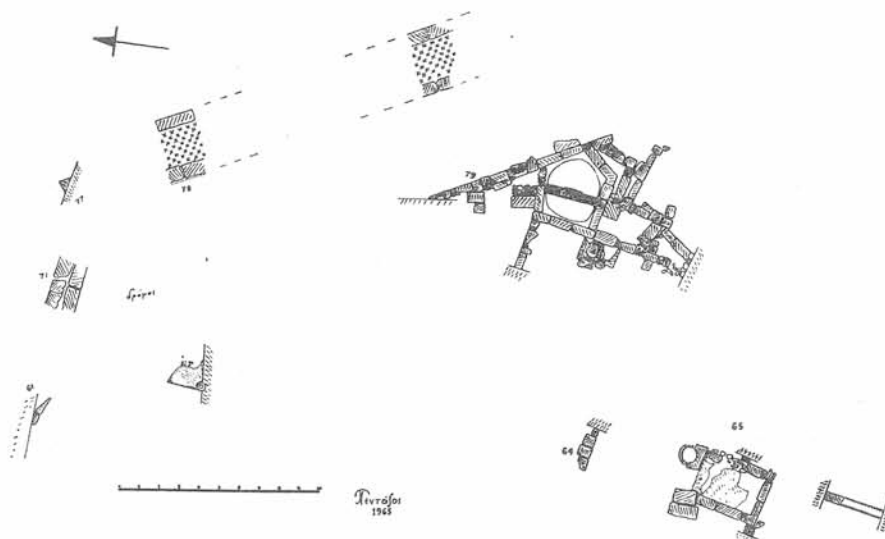
Τὰ δάπεδα εἰς τὰς πτωχοτέρας οἰκίας σχηματίζονται ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐνῶ ἄλλοι τὸ ἔδαφος εἶναι ἐστρωμένον ἐκ χονδρῶν χαλίκων καὶ ἄμμου ἢ ἐξ ἀκανονίστων λίθων. Εὐρέθη καὶ δάπεδον ἐκ παχέος κονιάματος εἰς τὰς βάσεις 61-65 (Πί ν. 198 α). Ἀπεκαλύφθησαν καὶ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἐκ ψηφίδων μικροτάτων (0,01-0,02 μ.) εἰς τὴν βάση 67 (Πί ν. 198 β) καὶ μεγαλυτέρων (0,03-0,04 μ.) εἰς τὴν βάση 56. Τὸ πρῶτον ἔχει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ δωματίου, ὅπου ὑπάρχει φρεάτιον δι' ἀποχέτευσιν. Παρόμοια φρεάτια εὐρέθησαν καὶ εἰς ἄλλας οἰκίας, ἀλλὰ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἦτο τὸ φρεῖον τοῦ ὀρύγματος 9 (βάθ. 4.80, διάμ. 0,80,

εἶπη τις, ἐὰν πρόκειται περὶ φρέατος ἢ βόθρου ἀπορριμμάτων (ὕψ. 0,52, διαμ. 0,60 μ.) (Πί ν. 199 α). Ὁ χώρος εἰς τὴν βάση 24 εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τμήμα δεξαμενῆς, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθίων λεπτῶν πλίνθων ἐμπεπηγμένων καθέτως εἰς τὸ ἔδαφος καὶ μὲ μεγάλην κλίσιν πρὸς τὴν μίαν γωνίαν. Ἐσωτερικῶς ὁ τοῖχος τῆς δεξαμενῆς φέρει παχὺ ἀσβεστοκονίαμα καὶ τεμάχια κεραμίδων, ἐνῶ ἐξωτερικῶς εἶναι λεπτότερον.

Τὸ πλέον σημαντικὸν κτίσμα τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθη εἰς τὸ ὄρυγμα 11 (Σχέδ. 16). Ἄγνωστον ἀκόμη, ἐὰν πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ὕδατος ἢ φρέατος πρὸς ἀποθήκευσιν πηλοῦ διὰ κεραμεικὰς ἢ ἄλλας ἐργασίας. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἔχοντος σχῆμα πενταγώνου κτίσματος ἦτο εἰς βάθος 0,77 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν παρολίθων. Ἡ κυρίως δεξαμενὴ, λελαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου, ἔχει σχῆμα στρογγύλου, ὅλοεν στενούμενον πρὸς τὰ κάτω καὶ καταλήγει εἰς χοάνην (Πί ν. 199 β). Ἐσωτερικῶς ὅλη ἡ κοιλότης φέρει ἐπίχρισμα ἀσβεστοκονιάματος. Ἐγκάρσιος τοῖχος, ἀπὸ Β. πρὸς Ν.,

τέμνων την δεξαμενήν εις δύο ἴσα περίπου μέρη, ὥς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μεταγενεστέρως τοιχοποιίας του, ἐκτίσθη μεταγενεστέρως. Τὸ συνολικὸν βάθος τῆς δεξαμενῆς, ὑπολογιζομένου ἀπὸ τοῦ περιχειλώματος αὐτῆς, εἶναι 3 μ. Εἰς τὰ 2.40 μ. σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ βράχου ἀναβαθμὶς καὶ κάτωθεν αὐτῆς τὰ χώματα ἦσαν μελανόφαια¹⁴. Πέριξ τοῦ πενταγώνου κτίσματος καὶ εἰς κανονικὰ διαστή-

λυφθὲν ἐφέτος τμήμα τοῦ τείχους μὲ τὰ προαναφερθέντα λείψανα ἢ μὲ ἄλλα τὰ ὁποῖα διαφαίνονται νοτιώτερον. Τότε θὰ καταδειχθῇ πόσον ἀπισταύτως μεγάλην ἔκτασιν εἶχον αἱ Θῆβαι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Τὸ τείχος, πλάτους 3.20 μ., ἔχει κατὰ τὰς δύο ὁψεις του μεγάλους ὀρθογωνίους πωρολίθους (μῆκ. 1.20, πλ. 0,70 μ. περ.) καὶ τὸ μεταξὺ τούτων διάστημα πληροῦται διὰ

Σχέδ. 16. Θῆβαι. Οἰκόπ. Ε.Γ.Σ. Τείχος Κάτω Πόλεως καὶ Πύργος μὲ δεξαμενήν

ματα, τέσσαρες μεγάλοι λίθοι ὡς ἀντηρίδες καὶ ἐν σύμπλεγμα μικρῶν ἀκανονίστων δοματίων πρὸς Β. καὶ Ν., δίδουν εἰς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ὄψιν φρουριακὴν (Πί ν. 199 γ).

Τὸ ἐν λόγῳ κτήριον εἶναι πράγματι τὸ τελευταῖον πρὸς Α. εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας Κάτω Πόλεως. Ἔπεται ὁδὸς πλάτους 4.70, εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖται ἐκ λίθων, ἄμμου καὶ χάλικος συνολικοῦ πάχους 0,15 μ. Κατόπιν ἀκολουθεῖ τὸ τείχος τῆς Κάτω Πόλεως. Ἡ ἀνακάλυψις του ἦτο τὸ σημαντικώτερον γεγονός τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ σφζόμενον τμήμα ἔχει κατεῦθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ κατὰ τὸ ΒΑ. τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς κάμπτεται πρὸς Δ. Λείψανα τοῦ τείχους ἦσαν ἤδη γνωστὰ ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμίσκου Χρυσορρόα (εἶναι ἡ συνέχεια τῆς Κοίτης Ὁδοῦ), βορείως τοῦ Ἐκκοκκιστηρίου καὶ ἀπομένει νὰ εὑρεθῇ πῶς συνδέεται τὸ ἀποκα-

μικρῶν πωρολίθων. Προφανῶς τὸ τείχος τοῦτο ὑπῆρχε κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, κατεστράφη καὶ ἐπανεκτίσθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου αἰῶνος. Φαίνεται ὅτι διετηρήθη μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως ἐνταῦθα, ἡ περιοχὴ ἐχρησίμευεν ὡς νεκροταφεῖον, ὅπως διεπιστώθη ἀπὸ εὑρεθέντα πλησίον τοῦ ὀρύγματος 10 ἀρχαϊκῶν τάφων (ἀπέχει 14 μ. Β. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ εἶχε μικρὰν ἐπίχωση, ὕψ. 0,20 μ.) (Σχέδ. 17· Πί ν. 199 δ). Πρόκειται διὰ δύο ταφικοὺς πίθους ἠνωμένους κατὰ τὸ στόμιον. Τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ πίθου, τὰ δὲ ὅστ' αὐτοῦ σκελετοῦ εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ μετὰ πέντε ἀγγείων, ἐν ἀλάβαστρον, τρία ληκύθια πρωτοκορινθιακά (Πί ν. 200 α) καὶ ἐν κοινὸν ἀγγεῖον. Προφανῶς ὁ τάφος οὗτος ἐλησμονήθη, ὅταν ἐκτίσθη ἡ πόλις τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἐνῶ ἄλλος, τοῦ ὁποίου λείψανα εὑρέθησαν εἰς τὴν βάσιν 16, κατεστράφη.

Πλὴν τῶν ὀλίγων πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων τοῦ ἀρχαϊκοῦ τάφου, ὅλα σχεδὸν τὰ εὐρήματα

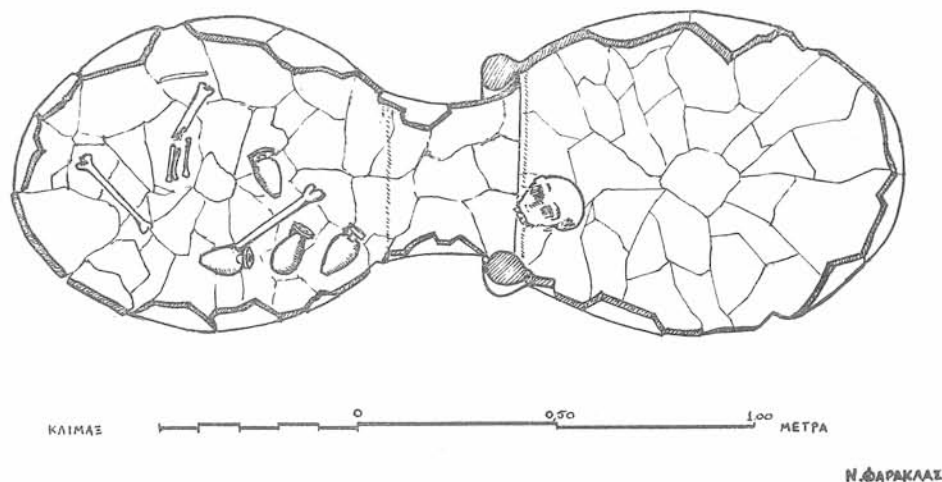
14. Ἐργάτης τῶν ἀνασκαφῶν διατείνεται ὅτι ἡ φαιόχρους ὕλη, ἥτις ἀνευρέθη εἰς τὸ βάθος τῆς δεξαμενῆς, εἶναι πηλὸς προερχόμενος ἐκ τοῦ ὑψώματος ἐξωθεν τῶν Ἐρυθρῶν (Κριεκούκι), καθ' ὁδὸν πρὸς Ἀθήνας.

της ανασκαφής είναι έλληνιστικά ή ρωμαϊκά. Θησαυρός δέκα εξ άργυρών, ως επί τὸ πλείστον ροδιακῶν νομισμάτων, καὶ τεσσαράκοντα δύο άλλων χαλκῶν διαφόρων προελεύσεων τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. εἰς τὴν βάσιν 48 ἦτο ἡ ὠραιότερα ἐκ-πληξίς. Ὁ Βέλγος συνάδελφος κ. Tony Hackens ἀνέλαβε νὰ τὰ δημοσιεύσῃ.

Ἀντικείμενα ἐκ μετάλλου εὐρέθησαν ἐλάχιστα. Τὸ ἀξιολογότερον εἶναι κυλικοειδὲς ἀγγεῖον (θυμιατήριον) μετὰ δύο κρικοειδῶν λαβῶν (Πί ν.

τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων μέχρι βάθους 2.10 μ. Ἐπληρώθησαν ἑπτὰ μεγάλα κιβώτια με λαβὰς καὶ βάσεις ἀγγείων κατὰ τὸ πλείστον ἐχόντων ἀνοικτὸν σχῆμα, ἀποτμήματα τῶν ἀγγείων με φολιδωτὴν διακόσμησιν καὶ άλλων με μέλαν γάνωμα καὶ κοσμήματα ἐξ ἐρυθρῶν φύλλων κισσοῦ (Πί ν. 201 β).

Ἀναφέρομεν ἀκόμη περὶ τὰς δέκα ἀγνῦθας, λύχνους διαφόρων ἐποχῶν καὶ κεραμίδας, ὧν μία κορινθιακοῦ τύπου με σφράγισμα Κ.

Σχέδ. 17. Θῆβαι. Οἰκόπ. Ε.Γ.Σ. Ἀρχαῖκός τάφος

200 β). Σιδηραὶ ράβδοι καὶ ἥλοι, μολύβδινοι σω-λῆνες καὶ δισκάρια εἶναι μᾶλλον ἀσήμαντα εὐ-ρήματα. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ λίθινα (ὀλίγοι τριπτήρες) καὶ τὰ ἐλεφάντινα (βέλος, δι-σκάριον). Ἀντιθέτως ὑπάρχει πλῆθος πηλίνων. Μεταξὺ δέκα περίπου ἀποσπασματικῶν ἀγαλμα-τίων τὸ σημαντικότερον εἶναι ἡθοποιου, φέρον-τος ἐπὶ τῶν ὤμων ζῶον (Πί ν. 199 ε)· ἐνδια-φέροντα εἰσέτι εἶναι: χεὶρ μεγάλου εἰδωλίου καὶ κέρας με ἑπτὰ ὁμοιώματα καρπῶν. Ἐκ τῶν ἀπεί-ρων ὀστράκων, ἅτινα δὲν κατωρθώσαμεν νὰ συγ-κολλήσωμεν καὶ νὰ μελετήσωμεν, ἀναφέρομεν μόνον ὀλίγα ἀνήκοντα εἰς ἀγγεῖα μελαμβαφῇ, κανθάρους καὶ λήκυθον με σφαιρικὴν κοιλίαν ἀπὸ τὸ ὄρυγμα 10 (Πί ν. 198 β). Ἀπὸ τὸ ὄρυγμα 11 ἐξήχθησαν πολλαὶ πρόχοι ρωμαϊκαί, μεγαρι-κοὶ σκύφοι, πινάκια μελανὰ με κοσμήματα ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ, δακρυδόχοι, φιάλαι, λήκυθοι ἄχρωμοι καὶ ἀγγεῖα μελαμβαφῇ με καθέτους ραβδώσεις. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ λεπτότατα ὄστρα-κα με ἐπιγραφὰς ἐγχάρακτους ΦΙΛΙΑ, ΕΥΗΜΕΡΙΑ (Πί ν. 201 α). Ἐκ τοῦ ὄρυγματος 9 προέρχονται

Ἐπροτεῖναμεν τὴν μερικὴν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ οἰκοπέδου καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος διὰ μίαν συστηματικωτέραν ἀνασκαφήν.

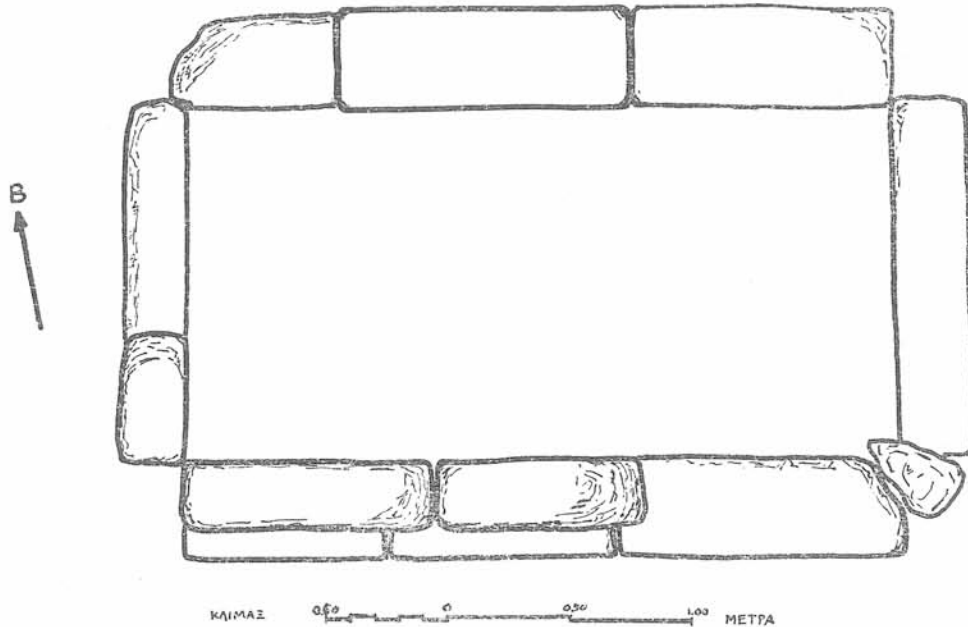
β) Οἰκόπεδον Ἀναστ. Λιακοπούλου, Πυρὶ (ὁδὸς Γιαννίου Δούρου)

Διὰ τὴν θεμελίωσιν ἑνὸς σταύλου ἠνοίχθησαν τρία ὀρθογώνια ὀρύγματα κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου, με ἄξονα ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἰς ἀπό-στασιν 3 μ. ἀνατολικῶς τῆς βορείου βάσεως καὶ πλησιέστατα πρὸς τὴν ιδιοκτησίαν Δ. Παπαγκέ-κα, ἀπεκαλύφθη πῖθος ταφικὸς γεωμετρικῶν χρό-νων, μοναδικὸς εἰς σχῆμα καὶ διακόσμησιν, τοῦ-λάχιστον διὰ τὴν Βοιωτίαν. Ἐπειδὴ τὸ ἀγγεῖον ἀξίζει ἰδιαίτερας μελέτης περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς σύντομον περιγραφὴν μόνον τῆς ταφῆς. Οἱ ἐργάται τῆς οἰκοδομῆς ὄχι μόνον εἶχον μετακι-νήσει τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ εἶχον ἀπορρίψει μετὰ τῶν χωμάτων καὶ τμήματα τοῦ ἀγγείου καὶ μάλι-στα τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς παραστάσεως: ἀνὴρ κρατῶν φόρμιγγα, ἐπὶ κεφαλῇς ἐξ γυναικῶν μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ ἀνδρὸς δύο ἑτεροι μικραὶ

μορφαί, μία γυναικεία και μία ανδρική. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως χορὸς ἐννέα γυναικῶν. Κατόπιν μακρᾶς καὶ ἐπιπόνου ἐρεύνης εἰς τοὺς ἀγροὺς εὐρέθη τέλος τὸ ζητούμενον ἀπότμημα καὶ συνεκολλήθη εἰς τὸν πίθον (Πί ν. 202 α - β). Τὸ στόμιον τοῦ πίθου, κείμενον πρὸς Β., εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ ἀγγεῖον κοινόν, τεθραυσμένον καὶ κεκαυ-

Ἄπο τὸ εἶδος τοῦ τάφου καὶ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ὀστρακα (ὁ τάφος ἦτο συλημένος) φαίνεται ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν (Σχέδ. 18).

Ὁ χώρος, ὅπου τὸ οἰκόπεδον Λιακοπούλου, εἶναι προφανῶς τμήμα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς περιοχῆς, ἢ ὁποία καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐ-

Σχέδ. 18. Θήβαι - Πυρί. Οἰκόπ. Λιακοπούλου. Ἑλληνιστικὸς τάφος. Κάτοπις

μένον, μετὰ ταινιωτῆς λαβῆς καὶ ἐπὶ τούτου ἄλλο μικρὸν μόνοντον ἀγγεῖον. Ἀνατολικῶς ἔκειντο γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ καλαθίσκος καὶ λεκανίς. Ἐντὸς τοῦ πίθου εὐρέθησαν ὀστᾶ μικροῦ παιδίου.

Κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ μεσαίου πεδίου ἀνεσκάφη ἀποθέτης μέχρι βάθους 5.30 μ. Τὰ στρώματα παρουσίασαν μικρὸν ἐνδιαφέρον. Ἑπτὰ φορὰς ἐναλλάσσονται πῶρος, ἄμμος, χάλικες καὶ ἄμμοχάλιξ. Εἰς τὰ ἀνώτερα τέσσαρα στρώματα τὰ ὀστρακα ἦσαν ἑλληνιστικά: μελαμβαφή, καστανέρυθρα μὲ μελανὰς γραμμὰς καὶ κοινὰ ἄχροα. Εἰς τὰ κατώτατα τρία εὐρίσκοντο κεραμίδες καὶ ὀστρακα ἀσήμαντα, μὲ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν δύο ἀγγεῖα. Τὸ ἓν, ἐξωτερικῶς μελαμβαφές, ἐσωτερικῶς μὲ καστανοὺς κύκλους, τὸ ἕτερον μελαμβαφές μὲ ἐμπέστα κοσμήματα.

Πλησίον τοῦ νοτίου πεδίου καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. αὐτοῦ γωνίαν ἀπεκαλύφθη μέγας ὀρθογώνιος κτιστὸς τάφος, φέρων τρεῖς λιθίνας πλάκας κατὰ τὰς μακρὰς καὶ ἀνὰ μίαν κατὰ τὰς στενὰς πλευράς. (Διαστάσεις: 3.50 x 2.30 μ.) (Πί ν. 202 γ).

δωσε λίαν ἀξιόλογα ἐπιτύμβια. Διὰ τοῦτο ἀπατεῖται συνεχῆς παρακολούθησις τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐκσκαφῶν.

3. ΒΟΙΩΤΙΑ

α) Οὐγκρα, Παραλίμνη

Κατὰ τὰ τελευταῖα δύο ἔτη ἐπανειλημμένως εἰχομεν διαπιστώσει ὅτι ἡ ἐρημικὴ περιοχὴ μετὰ τῶν χωρίων Μουρίκι καὶ Οὐγκρα ἕως τὰς ὄχθας τῆς Παραλίμνης εἶχεν ἀνασκαφῇ εἰς μεγάλην ἑκτασιν ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων φαίνεται ὅτι ἤρχισε πρὸ 4 - 5 ἐτῶν, ὅτε οἱ χωρικοὶ τῆς περιοχῆς ἀπεφάσισαν νὰ μετατρέψουν τὴν χέρσον γῆν εἰς γονίμους ἀγροὺς καὶ ἐχρησιμοποίησαν πρὸς τοῦτο μηχανικοὺς ἐκσκαφεῖς.

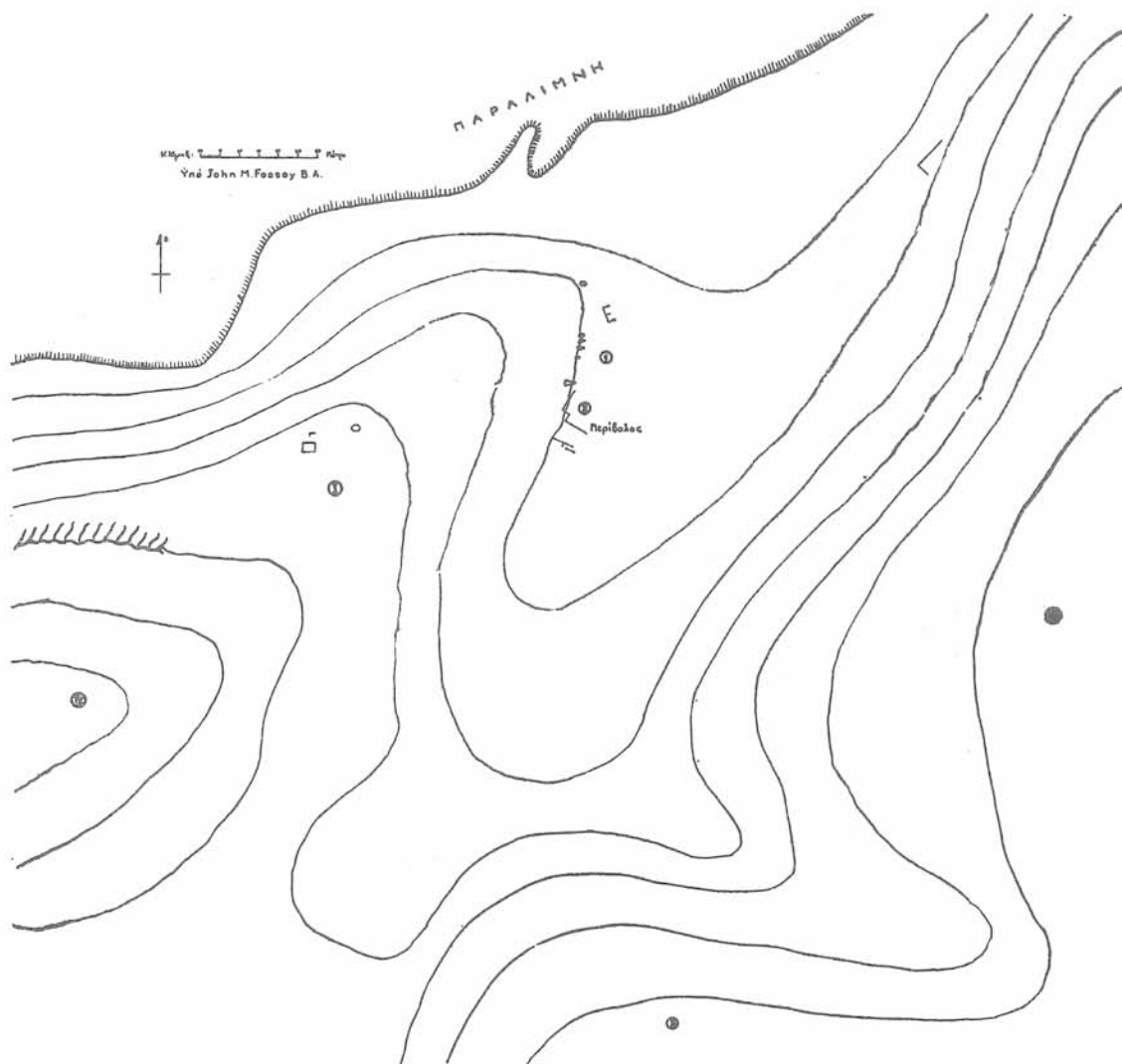
Αἱ τρέχουσαι ἐργασίαι εἰς τὰς Θήβας δὲν ἐπέτρεψαν παρὰ μίαν πρώτην ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου, διὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ, ἂν ὄχι ἡ διάσωσις τῶν ἀρχαίων, τοῦλάχιστον ὁ ἀπολογισμὸς τῶν κατα-

στροφών. Ἡ ἔρευνα ἐγένετο μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ κ. Συμεώνογλου καὶ ἐνετοπίσθη εἰς τέσσαρα σημεία:

Λόφος I (Σχέδ. 19). Οἱ ἐντόπιοι τὸν ὀνομάζουν Καμηλόβρυση ἢ Χαλίλη. Ἐπὶ τῆς κορυ-

ριβόλων κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν εἶναι 5 μ. Τὸ ἔδαφος πρὸς Β. εἶναι ἐπικλινές καὶ οἱ λίθοι ἔχουν παρασυρθῇ εἰς τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου, οὕτως ὥστε τὸ σχῆμα ἀμφοτέρων τῶν περιβόλων νὰ εἶναι ἀσαφές κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην. Ὁ περίβολος β

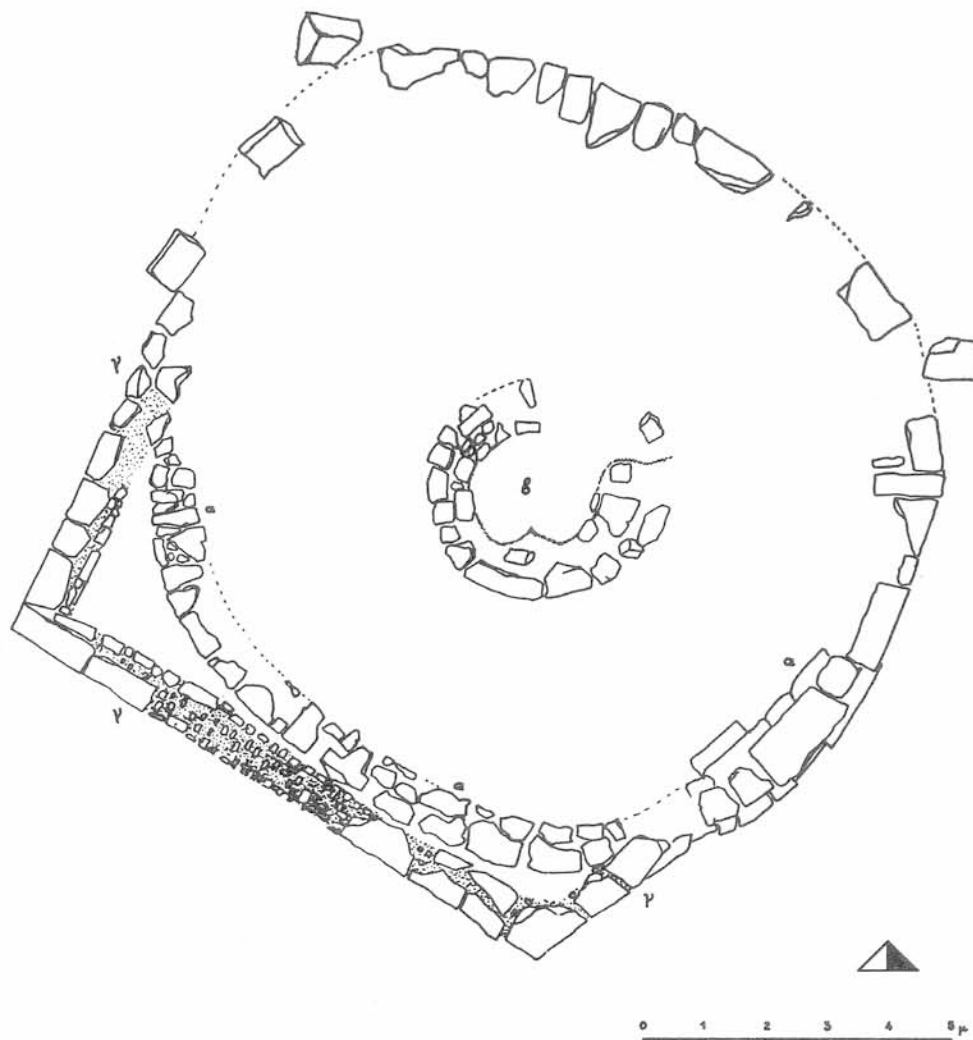
Σχέδ. 19. Οὔγκρα Βοιωτίας. Γενικὸν σχεδιογράφημα τῆς περιφερείας καὶ τῶν κατὰ τὸ 1965 ἀνασκαφῶν

φῆς τοῦ εἶχομεν ἐπισημάνει λείψανα δύο κτισμάτων, ἑνὸς ὀρθογωνίου καὶ ἑνὸς κυκλικοῦ, ΒΑ. αὐτοῦ. Ἀπεφασίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κυκλικοῦ, διότι παρουσίαζε περισσότερον ἐπιβλητικὴν ὄψιν μὲ τοὺς ὑπερμεγέθεις ὀρθογώνιους λίθους κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν. Ἀπεκαλύφθησαν ἀμέσως εἰς ἐξωτερικὸς περίβολος (α), διαμ. περ. 12.50 μ., καὶ εἰς ἐσωτερικὸς (β), διαμ. περ. 3.85 μ. (Σχέδ. 20). Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο πε-

παρουσιάζει σήμερον σχῆμα πετάλου καὶ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διαπιστωθῇ, ἂν τὸ πρὸς Β. ἄνοιγμα ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ περιβόλου τούτου εὐρέθη στρώμα τέφρας, πάχους 0,17 μ. Ὁ φυσικὸς βράχος εἶναι εἰς βάθος 0,75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Καὶ τοῦ περιβόλου α τὸ σχῆμα δὲν εἶναι σαφές, διότι κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀνεφάνη ἄλλο ὀρθογώνιον κτίσμα (γ), εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγ-

γεγραμμένος δ α. Πρὸς Α. καὶ Δ. κυκλικὸν (α) καὶ ὀρθογώνιον (γ) συμπήπτουν, ἐνθ' πρὸς Β. διακρίνεται μόνον τὸ α. Τὸ δάπεδον κατὰ τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ συγκροτήματος εἶναι ἐστρωμέ-

σαν πιθανότητα ὁ περίβολος ἐκτίσθη κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, ἀφοῦ ὑπέστη καὶ ἀναλόγους μετατροπὰς. Ὅσον διὰ τὸν προορισμὸν

Σχέδ. 20. Οὐγκρα, Παραλίμνη. Λόφος Ι. Οἱ περίβολοι α, β, καὶ γ. (Ἄρχιτ.: Αἰκ. Γκάρτζου)

νον διὰ μικρῶν λίθων, ἴσως διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὸ ὑψηλότερον νότιον ἥμισυ.

Εὐρήματα ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ πτωχά: ὀστρακα βυζαντινά, κλασσικά, ἀρχαῖκα (ὥραϊος λαιμὸς ἀγγείου μελανομόρφου μὲ λόφον κράνους) (Πί ν. 203 α), χαλκᾶ ἐλάσματα, λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ ἐλάχιστα ὀστρακα προϊστορικά (πιθανῶς ΜΕ). Ἡ χρονολόγησις ἐπομένως τοῦ κτηρίου εἶναι δυσκολωτάτη, ἐφ' ὅσον δὲν προχωρήσῃ ἡ ἔρευνα καὶ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν χώρων. Κατὰ πᾶ-

αὐτοῦ θὰ πρέπη νὰ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Πλάτωνος (εἰς τὸν ὁποῖον τὸ μνημεῖον μόνον ἐκ περιγραφῶν εἶναι γνωστὸν), ὅτι εἶναι πιθανῶς πύργος φρουκτωρίας, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνασκαφεὶς ἐν Κρήτῃ, εἰς Ρουκούνη Χόνδρου Βιάννου (βλ. Ἔργον 1960, 207).

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἰδίου λόφου (Σχέδ. 19, 1) φαίνονται πέντε - ἕξ θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὶ τάφοι καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα διακρίνονται ἱχνη ἀπο-

πείρας διανοίξεως άλλων. Ἡ ἀνασκαφή εἰς τὸν τόπον τοῦτον εἶναι δυσκολωτάτη, ὥς διεπιστώσαμεν κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς τομὰς τὰς ὁποίας ἐπεχειρήσαμεν, διότι αἱ παρειαὶ τοῦ λόφου ἔχουν καλυφθῇ διὰ πυκνῶν καὶ χονδρῶν χαλίκων.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τοῦ ἐν λόγῳ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου καὶ ΝΑ. αὐτοῦ, περὶ τὰ 100 μ. νοτίως τῆς ὁχθῆς, εὐρέθησαν τάφοι ἀρχαῖκοι ἐπίσης συλημένοι (Σχέδ. 19, 2). Τοὺς τάφους περιέβαλλε τοίχος, τοῦ ὁποίου εὐρέθη μόνον ἡ δυτικὴ πλευρά, ἣτις ἠκολούθει τὴν γραμμὴν τοῦ βράχου καὶ κατόπιν ἐκάμπτετο πρὸς Α., σχηματίζουσα Γ. Οἱ καταστροφεῖς ἐγκατέλιπον ἐπὶ τόπου μόνον τὰς πτωχὰς ἐπιτυμβίους στήλας καὶ ταύτας τεθραυσμένας (Πί ν. 203 β - γ). Ἡ μεταφορά τῶν εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος, διότι οὐδὲν ὄχημα δύναται νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίων ἀπλῶν στηλῶν, αἵτινες φέρουν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ: 1) ΠΑΤΡΟΚΛΕΙΑ, 2) ΚΑΛΛΙΔ[ΑΕ], 3) Σφύζονται μόνον δύο ρόδακες, τὸ ἄνω τμήμα τῆς στήλης ἐλλείπει, 4) Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐπιτυμβίου ναῖσκου.

Ἀρχαῖκοι τάφοι ὑπῆρχον ὅπωςδὴποτε καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου II, ἀλλὰ ἡ καταστροφή ἐκ τῶν λαθραίων ἀνασκαφῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε πᾶσα ἐνέργεια εἶναι ἄσκοπος.

Ἐπὶ τοῦ λόφου III ἐπεχειρήσαμεν δύο δοκιμαστικὰς τομὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ἐφάνησαν τάφοι ἐσκαμμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, κατεστραμμένοι καὶ οὔτοι ὑπὸ ἀρχαιοκαπηλῶν.

Βορείως τοῦ λόφου III καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς λίμνης ἀπόστασιν διακρίνονται μεγάλα ὀρθογώνια κτίσματα, πιθανῶς ἐλληνιστικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἠρυνήθησαν (Πί ν. 204 α - β).

Μεταξὺ τῶν λόφων II καὶ III σχηματίζεται μικρὸν διάσελον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται γεωμετρικὸν νεκροταφεῖον (Σχέδ. 19, 3). Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ὑπῆρχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τύμβος, ὅστις σήμερον ἔχει μεταβληθῇ εἰς μικροὺς σωροὺς χωμάτων ὑπὸ τῶν χωρικῶν λαθρανασκαφῶν. Προσεκτικὴ καὶ ἐπίπικτος ἐξέτασις τῶν χωμάτων ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἔδωκεν ἄφθονα θραύσματα γεωμετρικῶν ἀγγείων, πολλὰ τῶν ὁποίων φέρουν παραστάσεις πτηνῶν καὶ ζώων. Ἡ ἐρευνα διὰ τὰ ὀστρακα καὶ δι' ἐνδεχομένως ἀσύλητους τάφους ἤρχισεν ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὰ ἔξω καὶ κατόπιν περιωρίσθη εἰς συστηματικὴν ἀνασκαφὴν κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τύμβου. Ἡνοίχθησαν δύο ὀρύγματα: Ἐντὸς τοῦ πρώτου εὐρέθη τάφος μερικῶς συλημένος. Ὁ σκελετὸς ἐστραμμένος πρὸς Δ. καὶ μήκους 1.24, ἔκειτο ὑπτίως ἐπὶ λιθίνων πλακῶν, πλ. 0,40 μ. Κάτωθεν τούτου

τάφος ἀρχαῖκός, ἀσύλητος. Ὁ ἐντὸς αὐτοῦ σκελετὸς ἐπίσης ὑπτίως ἐπὶ τῶν λιθίνων πλακῶν καὶ μετὸν αὐτὸν προσανατολισμόν. Ἐπὶ τοῦ στήθους δεξιὰ ἐν ἀλάβαστρον καὶ ἀριστερὰ μόνωτος κύαθος, ἐπὶ τῆς λεκάνης τρία κορινθιακὰ ἀγγεῖα τοῦ 7ου αἰ. π. Χ., ἀκτινοειδῶς τοποθετημένα (Πί ν. 205 α). Ἐντὸς τοῦ δευτέρου ὀρύγματος εὐρέθη ἄλλος νεκρὸς, μήκους 1.80 μ., βλέπων πρὸς Δ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς καρδίας κύπελλον ἀνεστραμμένον, μεταξὺ τῶν σκελῶν, ὁ εἰς κάτωθεν τοῦ ἄλλου, τέσσαρες σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι (Πί ν. 205 β).

Ἡ ἐρευνα τοῦ τύμβου πρέπει νὰ συνεχισθῇ, διότι φαίνεται ὅτι αἱ λαθραῖαι ἀνασκαφαὶ δὲν ἐφθασαν εἰς μέγα βάθος. Ἀλλὰ καὶ μόνον ἡ περισυλλογὴ τῶν ὀστράκων εἶναι ἔργον σημαντικόν, διότι τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι τὰ ὠραιότερα τῆς Βοιωτίας (Πί ν. 205 γ, 206 α - γ). Οἱ ἀρχαιοκαπηλοὶ φαίνεται ὅτι ἀρπάζουν μόνον τὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, πιθανώτατα καὶ χαλκὰ ἀντικείμενα. Ὅλαι αἱ ἐκκλήσεις μας πρὸς τὴν Χωροφυλακὴν καὶ τὰς ἄλλας ἀρχάς, ὅπως ἐπιτύχωμεν συντονισμένην ἐνέργειαν διὰ τὴν διάσωσιν τῆς περιοχῆς ἐκ τῆς μάλιστα τῆς ἀρχαιοκαπηλίας, ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ἀλλὰ εἰς ποίαν ἀρχαίαν πόλιν ἀνήκουν τὰ ἀνωτέρω νεκροταφεῖα; Ἡ ἀπόδοσις αὐτῶν εἰς τὴν ὀμηρικὴν Ὑλιν εἶναι ἡ πιθανώτερά. Προκύπτουν ὅμως τὰ ἐξῆς προβλήματα. Ὁ Ὀμηρος (Ε 708 καὶ Η 221) τοποθετεῖ τὴν Ὑλιν εἰς τὴν λίμνην τοῦ Κηφισοῦ, τὴν ὁποίαν ἄλλοι συγγραφεῖς ταυτίζουν μετὰ τὴν Κωπαῖδα καὶ ἄλλοι — μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀπολλόδορος καὶ ὁ Στράβων — μετὰ τὴν Ὑλίκην. Πιθανώτατα καὶ ἡ ἐλληνιστικὴ κωμόπολις Ὑλαι, ἣτις ἀναφέρεται ὅτι ἦτο παρὰ τὴν Ὑλίκην, νὰ ἦτο ταυτόσημος μετὰ τὴν ὀμηρικὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν θὰ πρέπει ἴσως νὰ τοποθετήσωμεν μεταξὺ Ὑλίκης καὶ Παραλίμνης, ὅπου τὸ σημερινὸν χωρίον Οὐγγρα. Ἡ σύγχυσις ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς παλαιούς περιηγητάς. Ὁ Lolling τοποθετεῖ τὴν Ὑλιν ἐπὶ τῆς μεγαλυτέρας χερσονήσου τῆς λίμνης Ὑλίκης, ὅπου εἶδε πολλοὺς ἀρχαίους τάφους, ἐνθ' ἄλλοι ἄλλοι. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς τῆς Παραλίμνης (ἀρχ. Τρέφια;) ἀμφισβητεῖται κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Διότι ἡ λίμνη αὕτη ἐδημιουργεῖτο, ὅταν εἰς τὴν Κωπαῖδα ἐγίνοντο ἀποξηραντικὰ ἔργα, καὶ ἐξηφανίζετο, ὅταν τὰ ὕδατα κατέκλυζον πάλιν τὴν Κωπαῖδα.

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

Ἐν συνεχείᾳ τῶν κατὰ τὸ 1965 διεξαχθεισῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν καὶ τοπογραφικῶν μελετῶν ὑπὸ τῆς Θ' Περιφέρειας, ἣτις εἶχεν ὡς σκο-

πὸν τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως τῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν οἱ ἀρχαιοκάπηλοι, μετέβην ἐπανειλημμένως μετὰ τοῦ κ. John M. Fossey, τοῦ ἀγγλικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Birmingham, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παραλίμνης. Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1965 τὰ ὕδατα τῆς λίμνης ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐνεφανίσθησαν τὰ ἐρείπια μιᾶς ἀρχαίας πόλεως μέχρι τοῦδε καλυπτομένης ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Αἱ ἐρευναι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ 1966. Ἀνευρέθησαν τὰ ἐρείπια ἐνὸς ναοῦ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἄλλα κτήρια, μέρη τοῦ τείχους τῆς πόλεως, δρόμος μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ. καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ πλῆθος τάφων. Ἀκολουθῶς ἀνῆλθον ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐνὸς ὕψηλοῦ καὶ βραχέως ὄρους, κειμένου παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς πόλεως καὶ ὀνομαζομένου « Χελιδονόκαστρον ». Ἐκεῖ ἀνεύρον τὴν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν τειχῶν τῆς μυκηναϊκῆς καὶ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

Συμφώνως πρὸς τὰ περισυλλεγένητα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὄστρακα, φαίνεται ὅτι ἡ λίμνη ἐκάλυψε τὴν παρόχθιον πόλιν περὶ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, καθ' ὅσον δὲν εὐρέθησαν ὄστρακα νεώτερα. Μερικοὶ τῶν τάφων ἔχουν ἤδη συληθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

Σχετικὴν δημοσίευσιν μὲ τὰ ἀνὰ χεῖρας στοιχεῖα, σχέδια, φωτογραφίας κ.ἄ. ἐλπίζουν νὰ δώσουν συντόμως ἀπὸ κοινοῦ οἱ δύο ἀρχαιολόγοι.

β) Τάτιζα

Εἰς θέσιν Τάτιζα, παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Ἑλλοπία καὶ ἐν τῷ ἀγρῷ Γεωργίου Παπαδημητρίου, ἐγένετο βαθεῖα ἄροσις, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη διὰ πρώτην φοράν ἄγνωστος ἀρχαῖος οἰκισμός. Ἐκ τῆς ἀρόσεως, τὴν ὁποίαν ἐσταματήσαμεν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν σημαντικοῦ μνημείου, ἀπεκαλύφθησαν πολλοὶ λίθοι ἀκατέργαστοι, ὀλίγοι δόμοι, δύο ἐπιτύμβιοι στῆλαι καὶ, τὸ σπουδαιότερον ὅλων, τμήματα ἀπὸ κυκλικὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκοσμεῖτο μὲ θριγκόν. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ μνημείου ἀνευρέθησαν τρεῖς μετόπαι μετὰ τῶν τριγύφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μεγαλυτέρων διαστάσεων (Πί ν. 207 α). Λόγῳ τοῦ μεγέθους τῶν δὲν ἦτο εὐκόλος ἡ μεταφορά τῶν καὶ παρέμειναν κατὰ χώραν. Αἱ δύο στῆλαι μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν καὶ ἔλαβον ἀριθμὸν Β.Ε. 444.

Τὸ ἀνακαλυφθὲν οὕτω ἀρχαῖον μικρὸν χωρίον (δὲν πρόκειται περὶ πόλεως) εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν Θεσπιῶν καὶ ὥς ἐκ τούτου θὰ ἐξηρτάτο ἀπὸ αὐτάς. Ταυτίζεται πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Πausanίου καὶ μόνον ἐν IX, 31, 7 ἀναφερόμενον Δονακῶνα. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ πηγὴ τοῦ

Ναρκίσσου. Πραγματικῶς εἰς μικρὰν ἀπόστασιν (50 μ. περίπου) ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ μνημείου ὑπάρχει πηγὴ, πέριξ τῆς ὁποίας φύονται ἀκόμη καὶ σήμερον κάλαμοι, ὑπάρχουν δὲ γενικῶς ὑπόγεια ὕδατα ἀναβλύζοντα, τὰ ὁποῖα δικαιολογοῦν τὴν ἀρχαίαν ὀνομασίαν (δονακῶν σημαίνει καλαμῶν).

Σ. ΣΥΜΕΩΝΟΓΛΟΥ

γ) Προβατάρι, περιοχὴ Βαγίων

Παρὰ τὸν 88ον χλμ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θηβῶν - Λεβαδείας καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 περ. χλμ. νοτίως αὐτῆς εἶναι ὁ ἀγρὸς τοῦ Ν.Ο. Θεοδώρου, ὅστις κατὰ τὴν ἄροσιν προσέκρουσεν εἰς ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ εἰδοποίησε τὴν Ὑπηρεσίαν μας. Κατόπιν προχείρου ἐρεύνης περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ κάτωθι:

1) Στήλη ὀρθογώνιος ἐξ ἁσβεστολίθου, ὕψ. 0,83, πλ. 0,56, πάχ. 0,38 μ., φέρουσα ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν: ΦΕΙΔΩΝ. Ὑψ. γραμμ. 0,023 μ. Ἀριθ. Β.Ε. 395 (Πί ν. 209 α).

2) Ὁμοία. Ὑψ. 0,76, πλ. 0,59, πάχ. 0,35 μ. Ἐπιγραφὴ 4ου αἰ. π.Χ. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ. Ὑψ. γραμμ. 0,04 μ. Ἀριθ. Β.Ε. 396 (Πί ν. 209 β).

3) Ὁμοία. Ὑψ. 0,56, πλ. 0,43, πάχ. 0,29 μ. Ἐπιγραφὴ δυσδιάκριτος τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἀριθ. Β.Ε. 397.

4) Ληνὸς ἢ λουτήρ ἐκ λίθου κροκαλοπαγοῦς. Μῆκ. 1,23, πλ. 0,69, ὕψ. 0,38 μ. Ἀριθ. Β.Ε. 398.

III. ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΩΝ

1. ΘΗΒΑΙ

α) Οἰκόπεδον Δ. Παυλογιαννοπούλου¹⁵

Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ἀνασκαφῆς ἡγέρθη ἀναλημματικὸς τοῖχος διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν εἰσρεόντων ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου χωμάτων. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τοίχου εὐρέθη ἡ συνέχεια τοῦ δαπέδου τοῦ μυκηναϊκοῦ κτηρίου.

β) Δίρκη (Σχέδ. 21, 22· Πί ν. 207 β)

Αἱ κρῆναι τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὴν θέσιν Παράπορτι, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Δίρκη, εἶχον καλυφθῇ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ χῶμα καὶ κόπρον (ἄνωθεν τοῦ χώρου ὑπάρχει βουστάσιον). Ἐγένετο καθαρισμός καὶ λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τοῦ μνημείου ὑπὸ τῆς κ. Ἐ. Βακαλοπούλου, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν

15. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 233

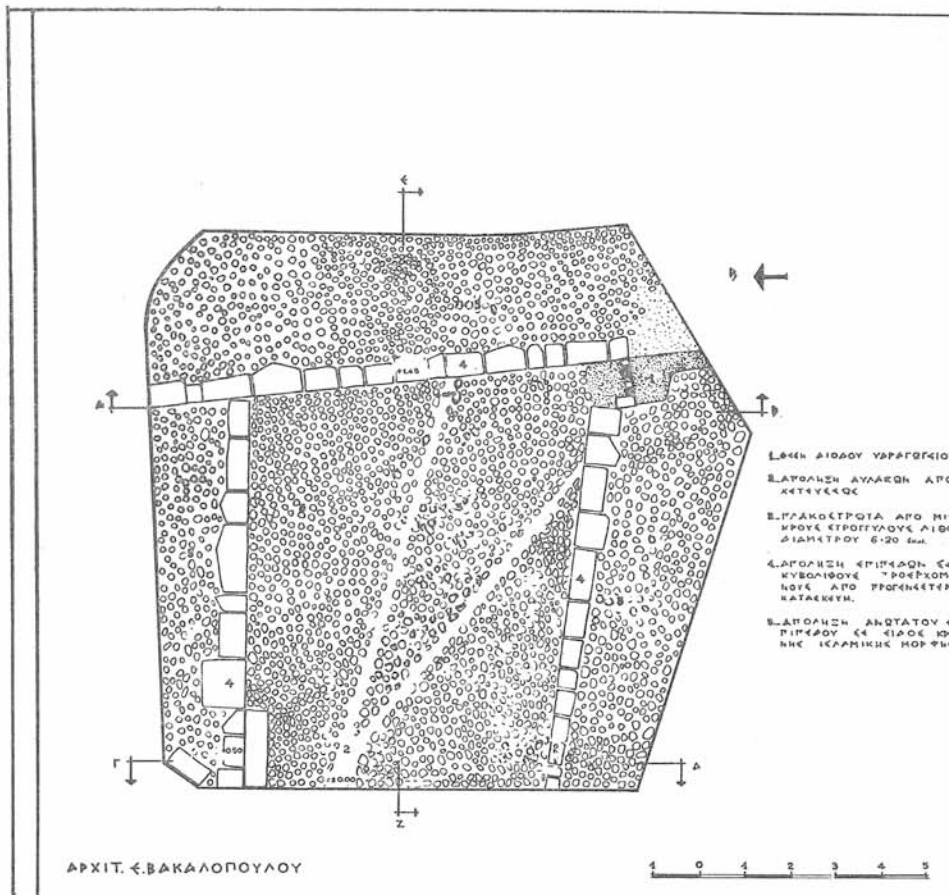
καὶ τὸν εὐπρεπισμὸν τῆς ὅλης περιοχῆς. Δυστυχῶς, ὄχι μόνον δὲν εὗρομεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως ἀνταπόκρισιν, ἀλλὰ, πρᾶγμα θλιβερώτατον, ἄγνωστοι ἔθραυσαν ἄνευ λόγου διὰ βαρέος ὀργάνου τὴν ὠραιότεραν κρήνην μετὰ τὸ ἰσλαμικὸν τόξον. (Ἐγένετο μὴνυσις κατ' ἀγνώστων, ἄνευ ἀποτελέσματος).

Τὸ ὅλον συγκρότημα ἀξίζει νὰ μελετηθῇ μετὰ

μανθῇ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ὀγκηστοῦ. Ἐφέτος ἐκαθαρίσθη τὸ τμήμα τοῦ τοίχου, τὸ ὁρατὸν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ δρόμου.

β) Κόκκινον

Ἐξῶθεν τοῦ χωρίου Κόκκινον, καθ' ὁδὸν πρὸς Λάφυρναν, εὐρίσκονται δύο παρεκκλήσια, τὰ ὅποια ἐπεσκεψάμεθα καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Γάλλου συναδέλ-

Σχέδ. 21. Ἀποτύπωσις Δίρκης. Κάτωφιν

μεγαλυτέρας προσοχῆς καὶ ὥς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας κρήνης Δίρκης (ἂν ὑπῆρξε ποτὲ ἐδῶ) καὶ εἰς συσχετισμὸν μετὰ τὰς πληροφορίας τῶν ξένων περιηγητῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβε προθύμως ὁ ἱστορικὸς τῆς τέχνης κ. Στ. Λυδάκης.

2) ΒΟΙΩΤΙΑ

α) Ὀγκηστός (Πίν. 207 γ-δ· βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 200)

Εἰς τὴν θέσιν Στενή, παρὰ τὸ 91ον χλμ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θηβῶν - Λεβαδείας, εἶχον ἐπιση-

φου κ. Llinas (βλ. BCH, Chroniques des Fouilles 1964, 916 - 918): ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, καλῆς σχετικῶς διατηρήσεως, πλήρης τοιχογραφιῶν τοῦ 18ου αἰῶνος (Πίν. 208 α), καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ἡμιερείπωθεις καὶ εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν. Οὗτος σφίζει ὀλίγας ἀλλὰ θαυμασίας τοιχογραφίας τοῦ 17ου αἰῶνος: ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐπιπρος (τὸ ἄλογον εἶναι ζωηροῦ ἐρυθροῦ χρώματος) καὶ παρ' αὐτὸν Ἀρχάγγελος (Πίν. 208 β-γ), ἡ Ἁγία Παρασκευὴ καὶ σειρά ἄλλων Ἀγίων. Εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς ἀρχαῖος βωμός.

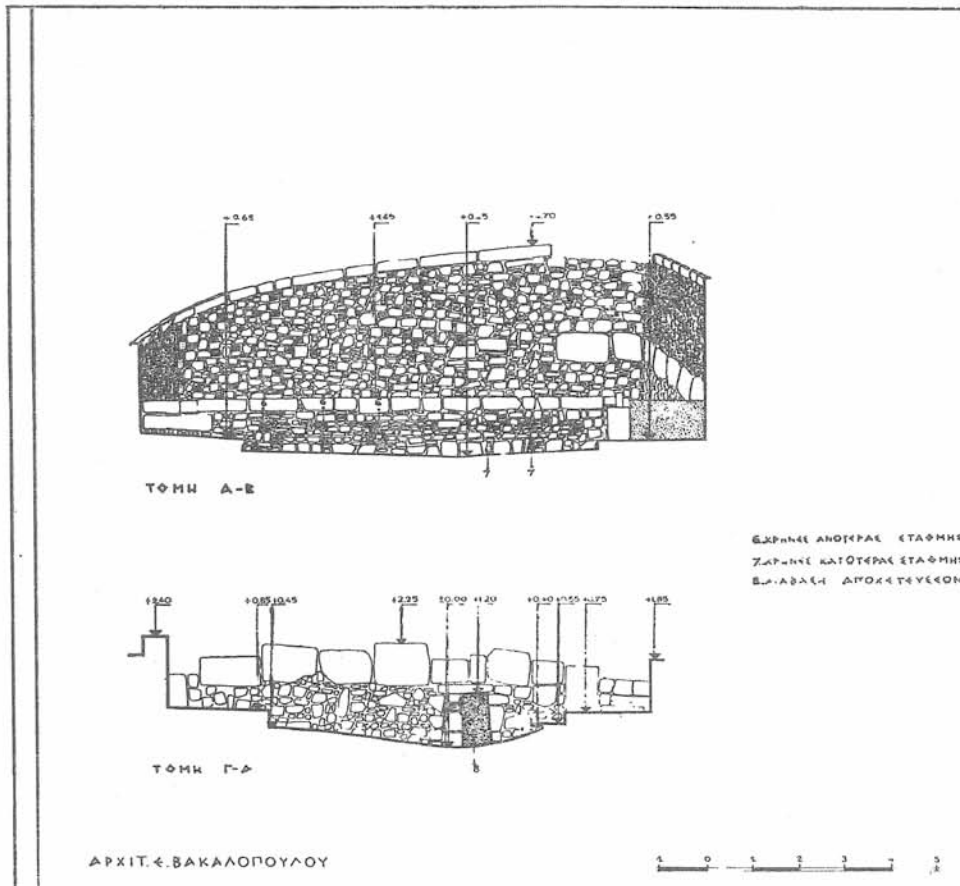
IV. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1) Ὁ μέγας λέων ἐξ ἀσβεστολίθου, τὸν ὁποῖον εἶχεν εὑρεῖ τὸ ἔτος 1962 ὁ ἀείμνηστος Ἰ. Θρεψιάδης εἰς θέσιν Καναπίτσα καὶ ὁ ὁποῖος ἔκειτο ἔκτοτε ἐκεῖ (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρον. σ. 200, Πίν. 235 α καὶ ΑΔ 21 (1966): Μελέται, σ. 145-6),

μουλὸς Θηβῶν. Ἀριθ. Β.Ε. 404 (Πίν. 209 γ).

5) Ἄλλη. Ἐλλείπει ἡ κάτω καὶ ἡ ἄνω ἀριστερὰ γωνία. Κάτωθεν ἐπιστυλίου ἐπιγραφὴ ΝΙΚΟΒΟΥΛΟΣ ἐπὶ ἄλλης ἀποξεσθείσης. Ὑψ. 0,66, πλ. 0,35, πάχ. 0,115 μ. Ἐκ τῆς περιοχῆς Στρατοπέδου ΚΕΠ Θηβῶν. Ἀριθ. Β.Ε. 423 (Πίν. 209 δ).

6) Ψηφισματικὴ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἀκραφονίου

Σχέδ. 22. Ἀποτύπωσης Δίρκης. Τομαὶ Α - Β καὶ Γ - Δ

μετεφέρθη κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου. Ἦτο δύσκολον νὰ ἀνασυρθῇ διὰ τῶν ἀπλῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διεθέτομεν ἀπὸ τὸ βαθὺ ὄρυγμα καὶ νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸ Μουσεῖον.

2) Βάσις περιρραντηρίου ἐξ ἀσβεστολίθου. Εὑρέθη ΒΑ. τῶν Θηβῶν, εἰς θέσιν Κουρμουλός. Ἀριθ. Β.Ε. 405.

3) Στήλης μαρμαρίνης τὸ κάτω τμήμα. Ἡ στενὴ πλευρὰ φέρει περίξ αὐτῆς ἐπένδυσιν μολύβδου. Ὑψ. 0,33, πλ. 0,38, πάχ. 0,075 μ. Ἀπὸ περιοχὴν Θηβῶν. Ἀριθ. Β.Ε. 418.

4) Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα. Ἐπιγραφὴ προχείρως χαραχθεῖσα: ΕΙΡΗΝΗ. Ὑψ. 0,91, πλ. 0,43 μ. Προέλευσις: Κουρ-

(μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ κ. Llinas, ὅστις καὶ θὰ τὴν δημοσιεύσῃ). Ἀριθ. Β.Ε. 468

7) Τμήμα μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου στήλης, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἰς δύο τεθραυσμένον' σφύζονται ὀκτὼ στίχοι καὶ μέρος ἐνάτου. Ὑψ. 0,41, πλ. 0,45, πάχ. 0,065 μ. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Καβειρίου. Ἀριθ. Β.Ε. 425 (Πίν. 210 α).

8) Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη. Ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῆ: ΛΟΥΚΙΟΣ ΟΚΤΑΙΟΣ ΠΟΥΔΗΣ, ἐπὶ ἄλλης ἀποξεσθείσης. Κάτωθεν αὐτῆς δύο ρόδακες. Ὑψ. 1,67, πλ. 0,50, πάχ. 0,12 μ. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Γκλᾶ. Ἀριθ. Β.Ε. 424.

9) Διάφορα βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη προερχόμενα ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγ. Ἐλεούσης Θηβῶν.

10) Μαρμάρινον ἐνετικὸν κιονόκρανον. Ἄγγελος κρατεῖ διὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν δύο στεφάνους. Φύλλα ἀκάνθης χωρίζουν τοῦτον ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους τῶν πλαγίων ἐπιφανειῶν, οἵτινες κρατοῦν σταυρόν. Ὑψ. 0,29, διαμ. 0,24 - 0,30 μ. Ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θηβῶν. Ἀριθ. Β.Ε. 422 (Πί ν. 210 β).

11) Μαρμάρινος ποὺς ἱερατικοῦ θρόνου, ἔχων τὴν μορφήν καθήμενου λέοντος. Ὑψ. 0,18, μήκ. 0,33, πᾶχ. 0,155 μ. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω ναοῦ, ἔνθα φυλάσσεται καὶ ἕτερος ποὺς.

12) Ἐρυθρόμορφος πελίκη καὶ ἀγγεῖα μελαμ-

βαφῇ ἀπὸ Ἀκραίφνιον (θα δημοσιευθοῦν μετὰ ἄλλα βοιωτικά ἀγγεῖα ὑπὸ τῆς Ἐφόρου δ. Β. Φιλίππακη).

13) Νομίσματα χαλκᾶ: 9 Θηβῶν, 28 Βοιωτίας, 75 διαφόρων τόπων, 16 αὐτοκρατορικά, 43 Βανδάλων, 53 Βυζαντινά, 75 ἐφθαρμένα. Ἀργυρᾶ: 1 Τανάγρας, 1 Μαρκιανοῦ. (Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δὲν περιλαμβάνονται τὰ νομίσματα τῶν ἀνασκαφῶν).

14) Μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0,14 μ. ἐκ τῆς περιοχῆς Λεβαδείας. Κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαιρωνείας.

ΕΒΗ ΤΟΥΛΟΥΠΑ

*

NETTOYAGE DU REMPART D'AKRAIPHIA (BÉOTIE)

Aux mois de juin et de septembre 1965, deux brèves campagnes de fouilles ont été consacrées par M. Yvon Garlan au dégagement de 3 secteurs de l'enceinte urbaine qui longe le versant méridional de l'acropole d'Akraiphia.

On a établi d'une part l'existence d'un dia-teichisma barrant le plateau près de son extrémité occidentale: ce mur, épais de 2 m. 85 environ, présente deux parements en appareil polygonal fruste, le parement oriental ayant été revêtu, postérieurement à l'époque de la construction, d'un placage de blocs de pôros disposés selon un appareil rectangulaire isodome.

La structure du rempart urbain, sans doute d'époque hellénistique, a été étudiée en un autre endroit. Les blocs de pôros du parement externe dessinent un appareil rectangulaire isodome; à une distance de 4 m. 15, des blocs de pôros sont disposés en boutisse sur toute l'épaisseur du rempart (2 m. 85), se rattachant au parement externe par interpénétration alternée des assises et remplissant, du côté interne, les intervalles laissés libres entre les pans d'un parement constitué par des blocs trapézoïdaux de calcaire local. La préférence accordée au pôros dans la construction de tout le parement externe de l'enceinte d'Akraiphia pourrait bien s'expliquer par un texte célèbre de Pausanias selon lequel la brique crue, matériels dont la consistance est comparable à celle du pôros, résiste mieux que la pierre aux coups de bélier.

Près de l'angle sud-est de l'acropole, le dégagement d'une petite porte du rempart a entraîné la mise au jour d'une tour de forme pentagonale (Pl. 211 a - b), dont les murs de pôros sont parfois conservés sur une hauteur de 8 assises. L'angle saillant est renforcé par un contrefort en équerre. La situation stratigraphique de la majorité des tessons trouvés dans la couche de destruction qui surmonte le sol antique prouve qu'ils sont tombés de l'étage au moment de l'effondrement de la tour. L'abondance des tuiles nous oblige d'autre part à restituer un toit. Quelques blocs pourvus

d'évidements destinés à accueillir l'extrémité de poutres et de poutrelles sont à mettre en place soit au niveau du plancher de l'étage, soit au niveau du toit.

PTOÏON

Cette année encore, Christian Llinas a procédé au nettoyage des deux sanctuaires du Ptoïon.

Sanctuaire d'Apollon. La mise en oeuvre de moyens moins rudimentaires a permis de vider les cinq réservoirs (sur sept) qui avaient dû être laissés en attente l'an dernier: le palan amené de Delphes a extrait les lourdes dalles tombées de la couverture des citernes et des poulies montées sur des traverses de bois ont été employées pour hisser les charges de boue vers l'extérieur (Pl. 212 a). Nous envisageons le remblaiement des réservoirs, à cause de la dégradation rapide des ruines, déjà signalée l'année dernière dans la *Chronique* du BCH.

Les deux murailles perpendiculaires entre elles qui se trouvent au bas du chemin actuel ont été dégagées de l'herbe et des immondices.

Sanctuaire du Héros. Le nettoyage de la Voie des Trépieds s'est poursuivi — mais non achevé; il a fait réapparaître des vestiges appartenant à l'alignement de bases du Sud (Pl. 212 b).

À l'Est et au Sud-Est de la Terrasse inférieure, un mur grossier très ruiné s'est rencontré au voisinage des autels (Pl. 212 c); il aurait couronné, du côté de la vallée, l'éperon qui porte les autels. Sur le mur lui-même et sur les éboulis qui en proviennent de part et d'autre, un dépôt de terre noire contenait de nombreux tessons de vernis noir béotien, quelques figurines et aryballes entières à une époque difficile à déterminer, mais en tout cas après la ruine du mur, ces offrandes ont été rejetées des autels; Pierre Guillon avait en effet découvert des objets analogues au-dessous de l'autel circulaire.

Nous manquons malheureusement de données pour conjecturer, sans faire appel à des raisonnements historiques trop généraux, le temps écoulé entre la fabrication des offrandes et leur mise au rebut, ou pour dater la construction du mur qu'elles sont venues recouvrir.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

GRABUNGEN IM KABIRENHEILIGTUM BEI THEBEN

Zunächst gilt mein Dank der griechischen Altertümerverwaltung für die Genehmigung der Grabung. Für vielfache Hilfe habe ich weiterhin wieder Frau E. Touloupa - Stasinopoulou und Herrn S. Simeonoglu, aber auch allen anderen Mitarbeitern am Museum in Theben zu danken. Besonders hat mich Herr A. Tataris verpflichtet, der mir durch die Erläuterung der geologischen Struktur dieser Gegend Böotiens verschiedene Fragen beantwortete; eine kleine Exkursion im Jeep von Herrn Tataris vertiefte die gewonnenen Erkenntnisse.

Der Deutschen Forschungsgemeinschaft stattet ich in diesem Jahr lebhaften Dank ab, dass sie die Mittel für zwei Grabungsabschnitte in einem Jahr zur Verfügung stellte und ausserdem den Bau einer Baracke ermöglichte, die für die Arbeiten sehr förderlich ist. Es wurden auch wieder das Auto und Apparate zur Verfügung gestellt. Weiterhin habe ich für vielfache Hilfe der Abteilung Athen des Deutschen Archäologischen Instituts, der Zentralkommission und der Abteilung Rom zu danken.

An der Campagne nahmen teil: von April bis Juni als Archäologen Dr. Gisela Krien, cand. phil. Hansjürgen Holzhausen, stud. phil. Christine Strube, Sepp Gustav Gröschel, Eva Maria Klaiber. Herr Thomas Duncker wirkte als Photograph mit. Ausserdem nahm Ilse Bruns an der Campagne teil. Im September und Oktober waren als Archäologen tätig Dr. phil. Christoph Leon; cand. phil. Hansjörg Deckers und Hansjürgen Holzhausen. Als Architekt arbeitete von April bis November Dipl. Ing. Gerhard Schneider, als Zeichnerin Thiadhild Kemper mit. Als Aufseher war im Mai und Juni Stelios Karathanasis, der langjährige Aufseher der Grabungen auf Samos, tätig; von September bis November übernahm Athanasios Chatzinikolis vom Museum in Theben die Aufsicht, der sich ausgezeichnet eingearbeitet hat.

Einen Überblick über den Stand der Grabungen Ende Oktober 1965 gibt der Plan 1.

In Fortführung der Arbeiten von 1964 wurde der obere Abschnitt des Theaters freigelegt (Taf. 213 a). Es konnte festgestellt werden, dass das Theater im ganzen steinerne Sitzstufen hatte. Eine ältere Theaterphase zeichnet sich durch eine Anlage mit anderem Rhythmus von

Unterlagsteinen für Sitzstufen ab. An der im Osten der Römischen Umfassungsmauer des Theaters liegenden Nische wurde weiter gearbeitet. Das Hauptergebnis ist, dass der Ostteil des Theaters mit den im letzten Jahr freigelegten Opfergruben auf einer an diesem Punkt 1,80 m hohen Aufschüttung des 4. Jhs. liegt, unter der die Orthostaten eines älteren Raumes (5.-4. Jh.) freigelegt werden konnten (Pl. 1, 27). Es ging über die Möglichkeiten dieser Campagne hinaus, diesen äusserst wichtigen Befund zu verfolgen. Es muss danach im 4. Jh. eine grosse Umgestaltung des schon im 5. Jh. auch diesen östlichen Hang bedeckenden Heiligtums stattgefunden haben.

In der Nordwestecke des Theaters ist ein Teil eines Raumes freigelegt, dessen Wände mit Ziegeln und Feldsteinen in verschiedenen gegeneinander abgesetzten Flächen verkleidet ist (Pl. 1, 9). Die Technik spricht für späte römische Zeit. Leider reicht der Raum in das Nachbargrundstück und zugleich unter die vor drei Jahren gebaute Strasse durch das Heiligtum, so dass er nicht vollständig freigelegt werden konnte. Der Zugang muss unter der Verschüttung gelegen haben (Taf. 213 b).

Der 3. Keil des Theaters (von SW aus) war bis auf zwei Sitzstufen zerstört. An dieser Stelle sollte die stratigraphische Untersuchung zu weiterer Einengung der Datierungsgrenzen des Theaters führen. In Höhe der 2. Sitzstufe wurde ein weiterer Rundbau freigelegt (Taf. 214 a; Pl. 1, 18). Über etwa einem Viertel des Baues steht noch die Erde des 4. Theaterkeiles an. Merkwürdig ist der Zugang von Norden, während die anderen Bauten des Kabirions bis auf einen unten zu erwähnenden Apsisbau ost - westlich orientiert sind.

Das Zentrum des Rundbaues wird von einem Ziegelfundament gebildet, in dessen Innerem unter einer Aschenlage eine gebrannte Tonlage auf Ziegeln liegt. Der zu diesem Zeitpunkt der Grabung einsetzende Regen verhinderte die Weiterarbeit. Es handelt sich offenbar um einen Altar, der von Ziegeln umgeben war, die wiederum auf Asche liegen. Rings an der Innenwand des Rundbaues läuft eine Setzung von Feldsteinen. Die Schwelle des Baues liegt 1,50 m höher als die Oberkante des Tempelfundamentes. Bis in Fundamenthöhe fand sich Kabirenware und spätere schwarze Ware. Im NW des Baues konnte in einem kleinen Bereich noch um 1 m tiefer gegraben werden. In dieser Tie-

fe fanden sich neben einer Feldsteinmauer Scherben von schwarzer Ware des 5. Jhs.

Die Aufdeckung des im letzten Jahr im Theatergebiet angeschnittenen grossen Kanals (P. l. 1, 19) führte zu einer weiteren Überraschung. 10,50 m nördlich der 1964 freigelegten Stelle endete der Kanal offen in der Erde. An diesem Ende liegen Reste einer vierkantigen Tonrohrleitung, die auf Steinplatten verlegt ist. Sie ist durchschlagen von einer runden Tonrohrleitung, die auch den Rundbau nach dessen Auffassung überquerte. Der Kanal ist 1,40 m hoch und 0,30 m breit. Er hat 6,20 m südlich der römischen Theaterumfassungsmauer einen Einstiegschacht und endet nach weiteren 3,60 m an einer Anlage mit zwei grossen Becken (P. l. 1, 20; Taf. 214 b). Hier ist auf der Ostwand eine kleine wohl kultisch zu erklärende Nische gewesen, deren kümmerliche Reste sich noch fanden. Der Kanal war, wenigstens in einer Phase, durch ein dünnes Tonrohr, das später zugesetzt wurde, mit dem westlichen Becken verbunden. Dieses ist 3,30 m breit und 0,90 m tief. Die Länge liess sich infolge der hohen Verschüttung nach Süden noch nicht freilegen. Östlich davon liegt, durch eine 1,35 m dicke doppelte Mauer getrennt, ein zweites Becken, dessen Ausdehnung wir noch nicht kennen. Beide Becken sind durch einen schräg verlaufenden Durchbruch verbunden. Merkwürdig ist der Sitz- oder Auftrittstein an diesem Durchlass im westlichen Becken.

Der 1964 schon festgestellte Brunnen (P. l. 1, 22) konnte ganz ausgehoben werden. Er ist 11 m tief mit einem Wasserstand von durchschnittlich 4 m. Das Wasser ist trinkbar. Es wurde eine grosse verschliessbare Metallhaube mit einer Winde über den Brunnen gesetzt, um den antiken Brunnenhals vor Verletzung und das Wasser vor Verschmutzung zu schützen.

Der von der Theaterumfassungsmauer nach Süden hin abgehende Raum, in dem ich 1964 glaubte eine Kelleranlage sehen zu sollen (P. l. 1, 21), scheint vielmehr eine Halle oder ein Propylon zu sein. Die in seiner Ostmauer liegende Türöffnung war von Osten erst zugänglich als die oben beschriebene Beckenanlage verschüttet war (Taf. 215 a). Die Ostmauer dieses Gebäudes stösst in einem Abstand von 28,70 m südlich vom Theater an eine NS Mauer, die offenbar zu einer grösseren Anlage gehört (P. l. 1, 23).

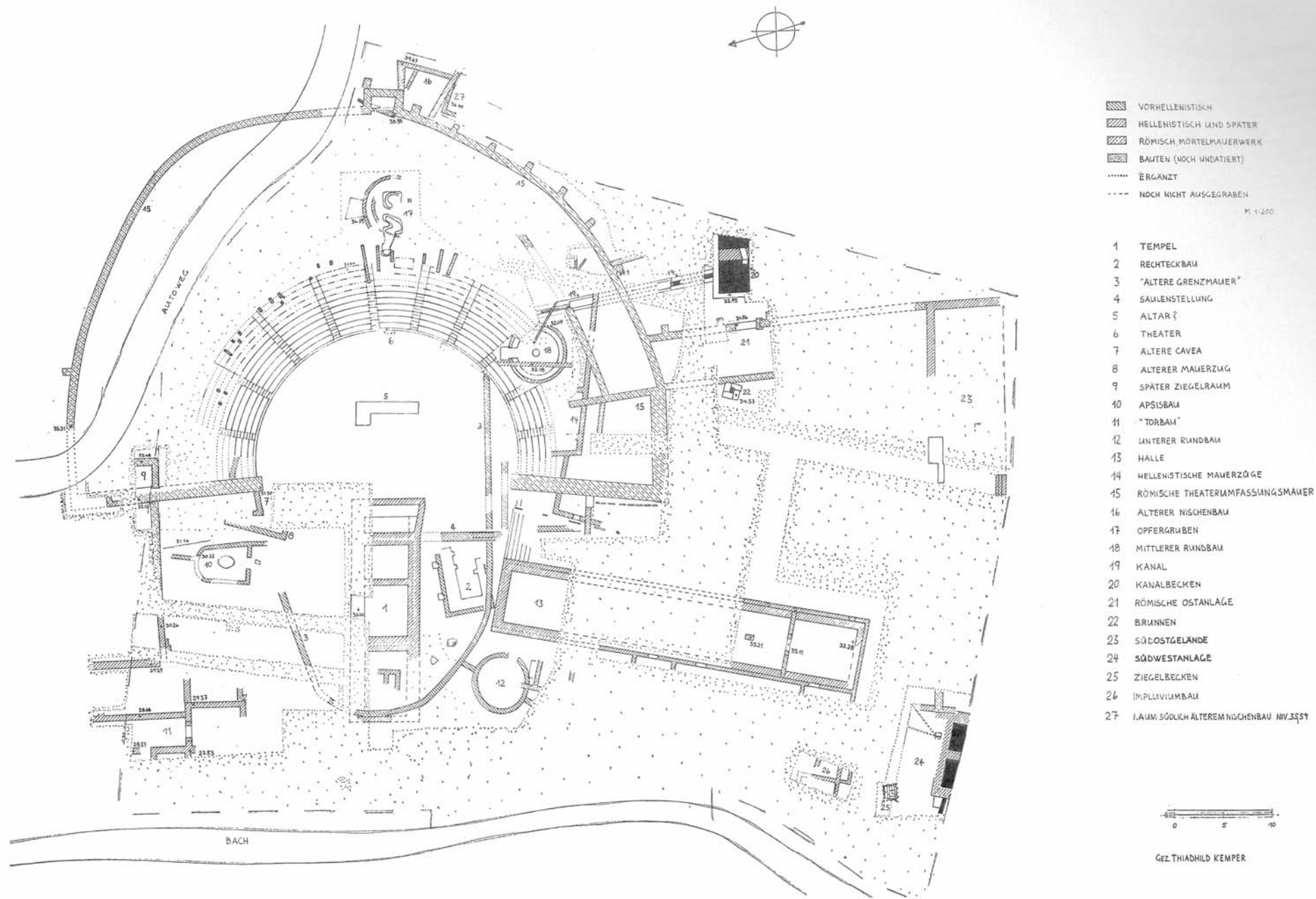
Eine weitere Aufgabe war die Klärung der

grossen 1956 festgestellten Nord-süd-halle im Westen des Heiligtums (P. l. 1, 13). Zu diesem Zweck wurde das Südende der Halle freigelegt (Taf. 215 b). Die Halle hatte an der Ostseite zwischen den Anten elf Säulen also zwölf Interkolumnien zwischen den Anten. Sie wurde durch einen grossen Brand zerstört und über der Ascheschicht wieder restauriert. Ein späterer Einbau an diesem Südende hat die Halle so verändert, dass die Frage der Mittelstützenreihe noch offen ist.

Bei der Absicht eine Grube für die wertlosen Ziegel und Scherben anzulegen, stiessen wir 7,70 m westlich der Halle zum Bach hin auf einen Ziegelboden, der wohl zu einem Impluvium gehört hat (P. l. 1, 26); nach den Scherbenfunden ist es noch in hellenistische Zeit zu datieren.

Am Südrand der Grabung sollte, nachdem ein Suchgraben 1964 keine Funde gebracht hatte, die Baracke gebaut werden. Doch fanden sich in der Osthälfte des vorgesehenen Gebietes überraschende Reste einer zweiten Beckenanlage (P. l. 1, 24), an der sich deutlich zwei Phasen unterscheiden lassen (Taf. 216 a): 1.) eine ältere Zugangsplattform mit runden und eckigen Spendlöchern, die durch die Steinplatten geschlagen sind und 2.) dahinter zwei rund 2 m tiefe Becken mit einer Breite von je 2,70 m. Leider reichen sie in der Länge unter den Acker südlich des Geländes, wo noch nicht gegraben werden konnte. Vor dem Ost-Becken befindet sich ein Schacht, in dem eine Bleirohrgabelung mit zwar festgefressenen, sonst aber intakten Wasserhähnen liegt. Da das Gefälle der Becken nach den bisherigen Messungen in dem sehr kurzen freigelegten Stück nach Süden geht, ist noch keine sichere Erklärung zu geben. Es könnten, da es sich des Gefälles wegen kaum um einen Wasserspeicher für das Heiligtum handeln kann, was man zunächst erwarten würde, vielleicht Becken für kultische Bäder oder dergleichen sein; vielleicht ist die Anlage ein Ersatz für die oben geschilderten Becken.

Als Haupterarbeit wurde im ersten Campagnenabschnitt der Nord-Westteil des Geländes von der nach 1888 eingeschwemmten Erde freigelegt. Die seinerzeit ausgegrabene Treppe zum Heiligtum ist verschwunden. Die als Torbau aufgefassten Räume sind teilweise noch vorhanden (P. l. 1, 11), doch hat sich gezeigt, dass in grösserer Tiefe noch weitere

Plan 1. Kabirenheiligtum bei Theben (Oktober 1965)

Räume zum Bach hin gelegen haben. Auch reichen die 1888 angeschnittenen tieferliegenden Mauern über das Grabungsgelände nach Norden hinaus, während die höher gelegenen verschwunden sind. Es zeigte sich, dass unter den späteren Anlagen auch hier noch frühere Reste liegen, die z. T. angeschnitten sind.

Westlich vom Nordanalemma konnte ein Apsisbau (Pl. I, 10) freigelegt werden (Taf. 216 b), dessen Fundament aus trocken verlegten Feldsteinen besteht. Nach den Scherbenfunden gehört der Bau in die Blütezeit der Kabirenkeramik; diese muss, wie schon Deltion 18 (1963), 121 berichtet, bis in die Mitte des 4. Jhs. gereicht haben. Der Apsisbau ist das zweite Bauwerk, das Nordsüdrichtung hat, dieses Mal mit der Tür im Süden. Vor der Tür lag eine Opferstelle und im Innern befand

sich eine ovale Aschenlage, die nach den Niveauverhältnissen des Fundamentes den Boden einer Grube gebildet haben muss. In der Umgebung dieses Baues fanden sich die Scherben eines grossfigurigen Kabirennapfes, dessen Bild ringsum wieder zusammengesetzt werden konnte (Taf. 217 a - b).

Erfreulicherweise fanden sich in diesem Jahre verhältnismässig viel Schicht-bestimmende Münzen, nach deren Auswertung wir auf eine wesentliche Festigung des Datierungsgerüsts rechnen können. Es dürften sich dann auch kleinere Abschnitte deutlicher fassen lassen.

Insgesamt zeigt sich nach den neuen Funden das Heiligtum als wesentlich grosszügiger als auch nur entfernt zu erwarten war. Die Wasseranlagen dürften für die Frage der Mystrienkulte neue Aspekte bringen.

GERDA BRUNS

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ΧΩΡΙΟΝ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

Μονή Ἀγίου Νικολάου

Ὀλίγον ἔξω τοῦ χωρίου Ὑψηλάντη, εὗρισκομένου ἀριστερὰ τῆς Ἑθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Θηβῶν εἰς Λεβαδεῖαν, ὑπάρχει ἡ ἐγκαταλελειμμένη σήμερον Μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Νεομάρτυρος ἐξ « Ἐφας », ὡς δηλοῖ ἡ σφωζομένη ἐπιγραφή. Καὶ τὰ μὲν κελλία τῆς Μονῆς ἔχουν πρὸ πολλοῦ καταστραφῇ, σφάζεται ὁ ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου, τοῦ συνθέτου τετρακιδίου τύπου, ἄνευ νάρθηκος. Ἐξωτερικῶς ὁ ναός εἶναι ὑδροχρωματισμένος (Πί ν. 221 α), ἐσωτερικῶς δὲ φέρει ζωγραφικὸν διάκοσμον, μεταγενέστερον, ἄνευ σημασίας. Τὸ κτήριο φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν ἀνωδομίαν του ἔχει ὑποστῇ μετατροπὰς. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως.

ΘΗΒΑΙ

1. Ψηφιδωτὰ οἰκοπέδου Σταμάτη

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη πέρυσιν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τὴν γενομένην ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Βοιωτίας, εἰς τὸ οἰκόπεδον Στ. Σταμάτη ἐν Θήβαις (βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 253 κ.ε.), ἀπεκολλήθη ὑπὸ ἐιδικοῦ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Ἡ ἀποκόλλησις ἐκρίθη ἀναγκαία, διότι λόγῳ τῆς θέσεως τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ βάθους, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθη τὸ ψηφιδωτόν, ἦτο ἀδύνατος ἡ παραμονὴ τούτου ἐκεῖ (βλ. σ. 189 τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεύχους τοῦ ΑΔ).

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐγίνε ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συνεργείου ἡ προεργασία τοῦ ψηφιδωτοῦ διὰ τὴν ἐπανατοποθέτησίν του, ἀφηρέθη δηλαδὴ τὸ σαθρὸν ὑπόστρωμα. Θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ κατασκευὴ νέου ὑποστρώματος μετὰ τοῦ καταλλήλου ὀπλισμοῦ καὶ ἡ τοποθέτησις ὁλοκλήρου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰς τὸν πρὸ τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν χώρον.

2. Οἰκόπεδον Ἀναδιώτη

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀναδιώτη ἐν Θήβαις εὐρέθησαν ἐρείπια κτηρίων διαφόρων ἐποχῶν. Τοῖχοι σφωζόμενοι εἰς ὕψος 1.50 μ. καὶ ἀποτελούμενοι ἀπὸ παρολίθους διαφόρων διαστάσεων καὶ σχημάτων, προερχομένου πιθανῶς ἀπὸ ἀρχαῖα

οἰκοδομήματα, ἀνήκον εἰς βυζαντινὸν κτήριο, δυνάμενον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δομῆς καὶ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 12ον ἢ 13ον αἰ.

3. Ναῖσκος Ἀγίου Δημητρίου

Μονόχωρος, ξυλόστεγος ναῖσκος, εἰς τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ὁποίου ἔχει χρησιμοποιηθῇ ἀρχαῖον ὕλικόν. Σημειοῦται τεμάχιον κοσμήτου μαρμαρίνου μετὰ γλυπτοῦ διακόσμου εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ παραθύρου τοῦ νοτίου τοίχου.

Δέκα εἰκόνες τοῦ ναῖσκου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Ἐξ αὐτῶν αἱ δύο εἶναι καλῆς ρωσικῆς τέχνης τοῦ 18ου αἰ., αἱ δὲ λοιπαί, κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμέναι καὶ χρονολογούμεναι κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ., εἶναι ἄνευ σημασίας.

ΛΕΒΑΔΕΙΑ

Φρούριον

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1960 εἶχε καταρτισθῇ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ στερέωσιν τοῦ σημαντικοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου Λεβαδεῖας (βλ. ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 155). Συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο ἡ ἀρχιτέκτων τῆς Ὑπηρεσίας κ. Α. Πασιᾶ - Ζαγλανίκη συνέταξε τὴν μελέτην καὶ τὰ σχέδια διὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως τῶν κυριωτέρων καὶ πλέον ἐπικινδύνων μερῶν τοῦ τείχους. Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἐκτελούμεναι ἀπὸ τοῦ 1965, σταδιακῶς, θὰ συνεχισθοῦν δὲ καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ λεπτομερὴς ἐκθεσις καὶ τὰ πλήρη στοιχεῖα τῶν ἐργασιῶν θὰ δημοσιευθοῦν μετὰ τὸ πέρας τούτων. Ἐδῶ, πρὸς ἐνημέρωσιν τῶν ἀναγνωστῶν, παρέχονται πληροφορίαι γενικῆς φύσεως.

Κατὰ τὴν διάρκειαν, λοιπόν, τοῦ ἔτους 1965 ἐγιναν τὰ ἑξῆς:

1) Πύλη Α', ἐξωτερικὴ. Ἡ καμάρα μετὰ τῶν δύο τόξων εἶχε καταπέσει (Πί ν. 218 α). Ἐπειδὴ ἦτο ἀνάγκη νὰ διασφαλισθῇ ἡ εἵσοδος τοῦ φρουρίου, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ πύλη αὕτη. Καὶ τὸ μὲν ἐξωτερικὸν τόξον κατεσκευάσθη διὰ θολιτῶν ἐκ παρολίθου, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν καὶ ἡ καμάρα διὰ κοινῶν φαιῶν λίθων κατὰ τὸ παράδειγμα ἐτέρων σφωζομένων πυλῶν.

2) Πύλη Β'. Ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας.

3) Πύλη Γ'. Αὕτη ἦτο τελείως κατεστραμμένη. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐκρίθη σκόπιμος ἡ ἀποκατάστασις τῆς. Διὰ τοῦτο, ἀφοῦ ἐγίνε καθαρισμός

ἀπὸ τῶν ἐρειπίων, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ μαρμάρινον κατώφλιον, ἐκτίσθησαν αἱ δύο παραστάδες εἰς ὕψος 1.40 μ.

4) Πύλη Δ'. Ἡ Πύλη αὕτη εὐρίσκεται παρὰ τὸν πρῶτον τετράγωνον πύργον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψοῦται ὁ ἰστός τῆς σημαίας. Εἰς τὴν πρόσοψιν, ἡ πύλη φέρει ἡμικυκλικὸν τόξον ἀπὸ καλῶς πελεκημένους παρολίθους. Ρήγματα καὶ κενὰ εἰς τὴν τοιχοποιίαν τῆς προσόψεως ἐπεσκευάσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ, ὅμως, πλευρὰ τῆς πύλης ἦτο τελείως κατεστραμμένη μετὰ μεγάλου μέρους τῆς περὶ αὐτὴν τοιχοποιίας, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχει πλάτος 2 μ. (Πί ν. 218 β).

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ ὕψος καὶ εἰς μῆκος ὑπερτὰ 12 μ. εἶχεν, ἀπὸ πολλῶν δεκαετιῶν, ὑποστῇ διόγκωσιν καὶ ἰσχυρὰν ἀπόκλινσιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους νὰ κατασκευάσουν, παλαιότερον, ἀντηρίδα καθ' ὅλον τὸ μῆκος πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ κινδύνου καταρρεύσεως. Τὸν κίνδυνον τοῦτον δὲν ἀπέφυγε ἡ ἀμέσως περὶ τὴν πύλην τοιχοποιία. Τὸ κρημνισθὲν μέρος μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τόξου τῆς πύλης, ἐπανακατεσκευάσθη τῶρα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς (Πί ν. 220 α). Ἡ ἀσφάλεια τοῦ τείχους ἐπετεύχθη δι' ἐσωτερικῶν «σενάξ». Τέλος ἀφηρέθη μέρος τοῦ μήκους τῆς παλαιᾶς ἀντηρίδος, καθ' ὅσον μετὰ τὰς ἐργασίας δὲν εἶχε λόγον ὑπάρξεως.

5) Πύργος Α'. Εἰς τὸν πρῶτον τῶν τετραγώνων πύργων, τὸν ὑψούμενον παρὰ τὴν προηγουμένην πύλην Δ', ἔγιναν σποραδικαὶ ἐπισκευαὶ καὶ συμπληρώσεις τῆς τοιχοποιίας.

6) Κεντρικὸς πύργος. Οὗτος εἶναι ὁμοίως τετράγωνος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4.40 x 3.55 μ., καὶ ὑψοῦται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ φρουρίου. Εἶχεν ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας καὶ ἡ κατάστασίς του ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος, παρ' ὅλον ὅτι ἡ κατασκευὴ του ἦτο ἰσχυρά. Εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἔχουν χρησιμοποιηθῇ ἀκατέργαστοι φαιοὶ λίθοι, ἀσβεστοκονίαμα, θραύσματα κεράμων καὶ διὰ περισσotέραν ἀσφάλειαν ξύλιναι δοκοὶ εἰς τὸ πλάτος (1.75 μ.) τῶν τοίχων.

Αἱ ἐργασίαι σκοπὸν εἶχον τὴν στερέωσιν τοῦ πύργου καὶ ὄχι τὴν ἀποκατάστασίν του. Διὰ τοῦτο, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθη τὸ ἐσωτερικόν, ἀφηρέθησαν τὰ σαθρὰ μέρη τῆς τοιχοποιίας, ἐγένοντο συγκολλήσεις τῶν διωγκωμένων ἐπιφανειῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ συμπληρώσεις καὶ εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ πλήρης ἀσφάλεια (Πί ν. 219 α-δ).

7) Πύλη Ε'. Αὕτη εὐρίσκεται παρὰ τὸν πύργον

τῶν Πηγῶν. Διαφέρει τῶν ἄλλων πυλῶν τοῦ φρουρίου, διότι εἶναι μικρὰ καὶ τετράγωνος ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. Καὶ τὸ μὲν ἐξωτερικὸν πλαίσιον, ἐκ μαρμαρίνων δόμων, σφύζεται, ἡ ἐσωτερικὴ ὁμως πλευρὰ τῆς πύλης ἦτο κατεστραμμένη (Πί ν. 220 β). Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀνωφλίου κατεσκευάσθη, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ τείχους, ἰσχυρὰ δοκός, μήκους 2.50 καὶ ὕψους 0.30 μ., ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος, ἀθέατος. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς δοκοῦ ἐκαλύφθη διὰ ξυλίνων δοκίδων, ὡς καὶ πρὶν. Συνεπληρώθη ἡ περὶ τὴν πύλην τοιχοποιία (Πί ν. 220 γ).

8) Πύργος Πηγῶν. Ἀποκατεστάθη μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου τούτου πύργου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισκευασθῇ ἐσχάτως ὑπὸ τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν.

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ φρούριον Λεβαδείας θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1966.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Ἄγιος Σφύζων (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 156).

Ἡ κεράμωσις τοῦ κομποῦ τρικόγχου ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Σφύζοντος ἐν Ὁρχομένῳ εἶχεν ὑποστῇ ζημίας καὶ τὰ ὀμβρία ὕδατα εἰσέρρεον εἰς τὸ ἐσωτερικόν του.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας συντηρήσεως τοῦ μνημείου ἀφηρεθήσαν αἱ κέραμοι. Κάτωθεν αὐτῶν εὐρέθησαν σαθρὰ χρώματα — μπάζα — τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν περιττὸν βάρος καὶ κίνδυνον διὰ τὰ ὑποκάτω αὐτῶν τοξωτὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἐξασθένησιν. Διὰ τοῦτο ἐκρίθη σκόπιμον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μπάζων νὰ γίνῃ ἐπένδυσις δι' ὀπλισμένου σκυροδέματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐν συνεχείᾳ ἐτοποθετήθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἱ ἀκέραιαι κέραμοι, αἱ δὲ τελείως κατεστραμμέναι ἀντικατεστάθησαν δι' ἑτέρων, ὁμοίως παλαιῶν (Πί ν. 220 δ).

ΑΚΡΑΙΦΝΙΟΝ

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Σύντομος περιγραφή τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου (1311 μ.Χ.) τῆς μεσαιωνικῆς βοιωτικῆς Καρδίτης ἐγένετο, ἤδη, εἰς τὸ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 208-210, ὅπου ἐξετέθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ τὸ ἱστορικὸν τῆς ἰδρύσεώς του.

Τὸ καταρτισθὲν τότε πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ μνημείου ἤρχισεν ἐκτελούμενον ἐφέτος, θὰ συνεχισθῇ δὲ καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1966. Αἱ ἐφετεινὰ ἐργασίαι εἶχον σκοπὸν τὴν ἐπισκευὴν τῆς στέγης, αἱ κέρα-

μοι τῆς ὁποίας εἶχον θραυσθῇ ἢ μετακινήθῃ ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κινδυνεύῃ ἡ ἀσφάλεια τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς εἰσροῆς τῶν ὑδάτων. Ὅπως συμβαίνει δέ, συνήθως, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν ἤλθον εἰς φῶς ἄγνωστα πρὶν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τυπολογικῆς διαμορφώσεως τοῦ κτίσματος.

Ἐκτίθενται, λοιπόν, ἐδῶ, ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς, αἱ γενόμεναι ἐργασίαι κατὰ τὸ ἀπελθὼν ἔτος 1965, ὡς καὶ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἤλθον εἰς φῶς.

Αἱ στέγαι τοῦ μνημείου παρουσίαζον πρὸ τῶν ἐργασιῶν τὴν ἐξῆς μορφήν: τὸ ἀνατολικῶς τῶν δύο ἐγκαρσίων κεραίων καὶ τοῦ τρούλλου μέρος τοῦ ναοῦ ἐκάλυπτε μία ἐνιαία δικλινής, κεραμωτὴ στέγη. Ἐτσι, ἡ ἀρχικὴ διαμόρφωσις τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ Σταυροῦ, τῆς στέγης τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων εἶχεν ἐξαφανισθῇ (βλ. ΑΔ ἔ.ἀ. Πίν. 254 β). Τὰ τμήματα, ποὺ ἐκάλυπτον τὰ τέσσαρα σφαιρικά τρίγωνα τῆς βάσεως τοῦ τρούλλου (λοφία), εἶχον ἐξαφανισθῇ ἢ παραμορφωθῇ. Ἡ στέγη τῆς δυτικῆς κεραίας καὶ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων εἶχε σχεδὸν συγχωνευθῇ μὲ τὴν ἐνιαίαν δικλινῆ στέγην τοῦ προστεθειμένου ἐσωνάρθηκος καὶ τοῦ προσκολληθέντος εἰς τοῦτον, ἐσχάτως, ἐξωνάρθηκος. Ἦτο καταφανές, ὅτι, μὲ ἐπαλλήλους ἐπισκευὰς καὶ μετατροπὰς, ποὺ ἐμεσολάβησαν κατὰ καιροὺς, ἡ διάνοιξις τῶν στεγῶν εἶχε διαταραχθῇ, γενικὴ δὲ παρατήρησις ἦτο, ὅτι αὗται εἶχον αἰσθητῶς ὑπερυψωθῇ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των.

Πράγματι, ὅτε ἀφηρέθησαν αἱ κατεστραμμένα κεράμωτοι διὰ τὴν ἐπισκευήν, διεπιστώθη, ὅτι μεταξὺ τούτων καὶ τῆς τοιχοποιίας τῶν καμαρῶν καὶ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων ἐμεσολάβει στρώμα μπάζων ὕψους 0,20 - 0,40 μ.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἀναλογίαι τῶν στεγῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ κτήριον ἐφαίνοντο βαρεῖαι.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος τῶν μπάζων ἐξηκριβώθη ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς στέγης τῶν διαφόρων μερῶν. Ἡ ἀνατολικὴ κεραία τοῦ Σταυροῦ δὲν εἶναι συνεχῆς, διότι τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ αὐτῆς, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κυρίως Ἱερόν, εἶναι χαμηλότερον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς κεραίας τῶν ναῶν τοῦ συνθέτου τετρακιδίου τύπου.

Τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα μετὰ τῶν ἀντιστοιχούντων τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ ἐστεγάζοντο διὰ μιᾶς, εἰς ἐκάστην πλευρὰν, μονοκλινοῦς στέγης (Πίν. 221 β). Τὰ τέσσαρα τρίγωνα εἰς τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου εἶχον ὑπερυψωθῇ, ὥστε νὰ καλύπτουν τὸ 1/3 τοῦ ὕψους τῶν παραθύρων τοῦ τυμ-

πάνου (ΑΔ ἔ.ἀ. Πίν. 254 β). Ἐκ τῆς γενομένης ἐξετάσεως διεπιστώθη, ὅτι καὶ ταῦτα ἐστεγάζοντο πρότερον διὰ κεράμων.

Ἡ κεράμωσις τῆς δυτικῆς στέγης ἦτο κατὰ 0,40 μ. ὑψηλότερα τῆς ἀρχικῆς, ἡ δὲ τῶν δύο γωνιαίων δυτικῶν διαμερισμάτων μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος τῶν μπάζων εὐρέθη, ὅτι ἦτο ἀρχικῶς κατὰ 0,60 - 0,70 μ. χαμηλότερον.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς κεραμώσεως τοῦ προστεθειμένου εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐσωνάρθηκος διεπιστώθη, ὅτι ἡ στέγη τούτου ἦτο ἀρχικῶς τριμερὴς καὶ τὸ μὲν μεσαῖον μέρος ἐκαλύπτετο διὰ καμάρας ὑψηλῆς, τὰ δὲ πλάγια, κατὰ πολὺ χαμηλότερα, ἐκαλύπτοντο ἐσωτερικῶς μὲν ὁμοίως διὰ καμάρας, λόγῳ ὅμως τῆς μεγάλης ἀλλοιώσεως τῆς στεγασῆς των κατὰ τὰς μεταγενεστέραις ἐπισκευὰς καὶ τροποποιήσεις δὲν ἐξηκριβώθη ποῖαν μορφήν εἶχεν ἡ ἀρχικὴ τῶν στέγῃ ἐξωτερικῶς.

Ἐτέρα ἐξακρίβωσις, ἡ ὁποία ἐγίνε μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς στέγης τοῦ ἐσωνάρθηκος, εἶναι ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς δυτικῆς κεραίας ἦτο ἐλεύθερος (Πίν. 222 α), ἠνοίγετο δὲ ἐπ' αὐτοῦ ὥραιον τρίλοβον παράθυρον μετὰ πλουσίου κεραμοπλαστικοῦ διακόσμου (Πίν. 222 β). Ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἦτο ἐπικεχρισμένη, ἔφερε δὲ ζωγραφικὸν διάκοσμον ἐκ κουφικῶν θεμάτων (Πίν. 223 α). Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ ναὸς ἀρχικῶς δὲν εἶχε ἐσωνάρθηκα.

Ἡ στέγη τοῦ νεωτάτου ἐξωνάρθηκος εἶναι ξυλινῇ, δικλινῆς.

Τέλος ἡ κεράμωσις τοῦ τρούλλου δὲν εἶχεν ὑποστῇ ὕψομετρικὴν ἀλλοίωσιν.

Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι εἶναι αἱ ἐξῆς:

1) Ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν τὸ ἀνατολικῶς τῶν ἐγκαρσίων κεραίων καὶ τοῦ τρούλλου μέρος τοῦ ναοῦ, ἤτοι: τὰ δύο μέρη τῆς ἀνατολικῆς κεραίας διεχωρίσθησαν ὕψομετρικῶς, ὥστε τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κυρίως Ἱερόν νὰ εἶναι κατὰ 0,10 μ. χαμηλότερον τῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ (Πίν. 221 β), συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τῶν πλαγίων ἐπιφανειῶν τῆς κεραίας, ἡ ὁποία εἶναι λίαν ἐπιμελημένη, διὰ λαξευτῶν πορολίθων κατὰ τὸ ψευδοπερίκλειστον σύστημα (Πίν. 223 β), ἐπληρώθησαν δι' ἐλαφρόπετρας τὰ κενὰ τῶν πλαγίως τῆς κεραίας ταύτης διαμερισμάτων, ὥστε νὰ τοποθετηθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ κανονικὴ μονοκλινῆς στέγη καί, τέλος, ἀνακατεσκευάσθη ἡ κεράμωσις τῶν τριῶν κογχῶν τοῦ Ἱεροῦ.

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι, διὰ τὴν μεγαλύτην ἐξασφάλισιν τοῦ κτηρίου, τὰ μέρη ταῦτα συνεδέθησαν μεταξύ των δι' ἐσωτερικῶν δοκῶν ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος, ἀθεάτου ἐξωτερικῶς.

2) Ἀνακατεσκευάσθη ἡ κεράμωσις, εἰς τὸ κανο-

νικόν της πλέον ὕψος, τῶν τριῶν ἐτέρων κεραίων τοῦ σταυροῦ, ἤτοι: βορείου, νοτίου καὶ δυτικῆς.

3) Ἀνακατεσκευάσθη ἡ κεράμωσις τοῦ τροῦλλου καὶ ἀνενώθη τὸ κατεστραμμένον ἐπίχρισμα τοῦ τυμπάνου τοῦ τροῦλλου, συγχρόνως δὲ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῶν τὰ τέσσαρα στενὰ παράθυρα καὶ τὰ τέσσαρα λοφία (Πί ν. 224 α - β).

4) Δι' ἐλαφρόπετρας ἐπετεύχθη ἡ ἀρχικὴ κλίσις τῶν στεγῶν τῶν δύο γωνιαίων δυτικῶν διαμερισμάτων καὶ ἐπανετοποθετήθη ἡ κεράμωσις εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν.

5) Ἐπειδὴ, πρὸς τὸ παρόν, δὲν ἐκρίθη σκόπιμος ἡ ἀποκατάστασις τῆς τριμεροῦς στέγης τοῦ προστεθειμένου ἐσωνάρθηκος, διὰ τὸν λόγον ὅ ὁποῖος ἐξετέθη ἤδη, ἤτοι: τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἐπαρκῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἔδιδον τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, οὗτος ἐστεγάσθη προχείρως διὰ ξυλίνης μετὰ κεράμων στέγης, ἡ ὁποία ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ὑπερυψωμένης μεσαίας καμάρας

καὶ τῆς εὐθυγραμμισθείσης κορυφῆς τῶν πλαγίων τοίχων εἰς τρόπον, ὥστε νὰ παραμένῃ κενὸν μετὰ τῆς στέγης ταύτης καὶ τῆς τοιχοποιίας καὶ οὕτω νὰ εἶναι ὁρατὸς ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς κεραίας μετὰ τοῦ τριλόβου παραθύρου (Πί ν. 224 α).

6) Ἀποκατεστάθη ἡ ξυλινὴ δικλινὴς στέγη τοῦ νεωτάτου ἐξωνάρθηκος (Πί ν. 224 β). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπετειχίσθη ἐπιγραφή, τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. πιθανῶς, εἰς τέσσαρας στίχους, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας μαρμαρίνης βάσεως, διαστ. 0,64 x 0,25 μ. ἔχουσα οὕτω (Πί ν. 223 γ):

ΣΕΒΤΟΣ ΤΕΜΨΩΝΙΟΣ

ΑΥΛΟΥΥΙΟΣ

ΑΓΟΡΑΝΟΜΩΝ ΠΑΡΕΑΥΤΟΥ

ΤΟ ΑΓΟΡΑΝΟΜΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΙ

Αὕτη μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν, θὰ γίνῃ δὲ προσεχῶς ἡ τελικὴ τῆς δημοσίευσίς.

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1966.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

VORLÄUFIGER BERICHT DER SONDIERGRABUNGEN IN ERETRIA

Die während eines Monates durchgeführten 12 Sondiergrabungen in Eretria erweiterten die topographischen Kenntnisse der antiken Siedlung und gaben zugleich einen interessanten Querschnitt durch die Keramik, deren Vielfalt von der 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts bis in das 2. Jahrhundert hinunterreicht¹. Neben der einheimischen Keramik ist in der früheren Zeit vor allem der jonische Import zu erwähnen, während in der klassischen Epoche der attische überwiegt.

Die gesamte Keramik dieser Sondiergrabungen soll in einer späteren Studie vorgelegt werden, hier kann nur auf einige bedeutende Fragmente aufmerksam gemacht werden.

1. In allen Schichten der am Fuss der Akropolis liegenden Grabung 835 mit den Schnitten A - D wurde wenig hellenistisches und spätklassisches Material gefunden². Aus dem Schnitt D stammt das Bodenfragment eines Megarischen Bechers (D 0,6 m) des späteren 3. Jahrhunderts³ (T a f. 225 a). Zwei konzentrische Ringe und eine Perlreihe umschliessen die siebenblättrige Rosette mit den kleinen knopfb Blüten. Auf dem Gefässbauch winden sich feine Ranken empor zwischen gefiederten und lanzettförmigen Blättern.

2. Die Schnitte A und B der Sondiergrabung 719 enthielten wenig Keramik der hellenistischen und spätklassischen Epoche.

3. Besonders interessant sind die in der Nähe der Agora gelegenen Grabungen. In 91 A und B fand sich viel Geometrisches, darunter zahlreiche lokale Fragmente mit Weissmalerei auf Firnis und solche mit einem dicken gelbweis-

sen Ueberzug, wie sie aus den Tempelgrabungen bekannt sind⁴.

Aus der tiefsten Schicht in 91 A stammt das Randfragment eines hochrandigen einheimischen Skyphos (D 0,5 cm) (T a f. 225 b). Das Schwanenpaar wird auf der einen Seite von senkrechten Linien eingefasst. Die lockere Fülle der Schwäne und das grosszügige, leicht fahrig Gittermuster datieren dieses Fragment in die spätgeometrische Zeit.

Aus der gleichen Schicht stammen Fragmente von Hals und Schulter einer wohl attischen Oinochoe des 3. Viertels des 8. Jahrhunderts mit Kleeblattmündung (0,55 cm) (T a f. 225 c).

In dem Metopenfeld am Hals umrahmen waagrechte und senkrechte Streifen ein Zickzackband, daneben ist ein Teil einer vierblättrigen Blüte sichtbar.

Schnitt B weist bis zu 0,80 m Tiefe hellenistische Keramik auf, in den tieferen Schichten archaische und geometrische.

Ein grosses zweischnäbliches attisches Lampenfragment der 2. Hälfte des 4. Jahrhunderts (H 5,9 cm, Ø 9,3 cm) mit einem Zentralkanal und breiter tongrundiger Rille um den Spiegel stammt aus 91 B⁵.

4. In der Nähe von 91 wurden die Schnitte 91 a A - D angelegt. Der Keramikbefund dieser Schichten ist sehr reichhaltig und umfasst die klassische, archaische und geometrische Epoche.

Von technischer Vollkommenheit ist ein kleines Randfragment einer jonischen Schale, um 530-520, aus dem Schnitt 91 a A (M Ø ca. 11 cm, D 0,2 cm) (T a f. 225 d).

Dieses Fragment kann wegen des fein geschlemmten, gut gebrannten Tones und des dichten, gleichmässig aufgetragenen Firnis von leichtem schwarzen Glanz kaum von dem besten attischen getrennt werden. Von der Dekoration ist gerade noch die Spitze einer roten Blüte sichtbar⁶.

Im Schnitt 91 a C wurde in einer Tiefe von 0,80 m ein Herd mit zahlreichen Gefässfragmenten der 2. Hälfte des 5. Jahrhunderts gefunden.

1. Mein besonderer Dank gilt den Ephoros Verdelis, der mir die Keramik dieser Sondiergrabungen zum Bearbeiten gab und Herrn Professor Bloesch, der mir in jeder Weise seine Hilfe gewährte.

2. Die Reihenfolge der Grabungsnummern entspricht dem zeitlichen Ablauf der einzelnen Sondierungen.

3. Masse: M Ø = äusserer Mündungsdurchmesser

Ø = Durchmesser

D = Dicke

H = Höhe

4. J. Boardman, Pottery from Eretria, BSA 47 (1952), 1 - 48; J. Boardman, Early Euboean Pottery and History, BSA 52 (1957), 1 - 29.

5. The Athenian Agora IV, Pls. 13, 40.366.

6. E. Kunze, Jonische Kleinmeister, AM 59 (1934), 81 - 122

Besonders bemerkenswert sind aus diesem Depot die Fragmente einer grossen attischen rotfigurigen Bauchamphora (Mø 31,3 cm, D 0,9 cm), deren Randprofil in Fig. 1 abgebildet ist.

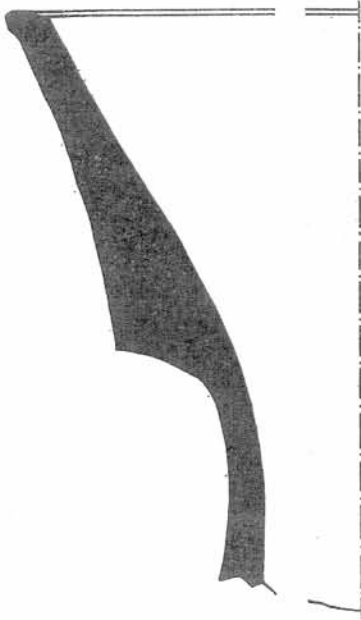

Fig. 1

Um den Hals zieht sich ein Lorbeerblätterkranz, der nur durch die Henkelpartien unterbrochen wird (Taf. 225 f). Von den wenigen Figurenresten lassen sich deutlich Vorder- und Rückseite unterscheiden, da die Personen der Rückseite nachlässiger gemalt sind.

Auf der Vorderseite stellt ein nach links gewandter Jüngling in einem ärmellosen, reich bestickten Chiton, mit Lorbeer bekränzt und einem Lorbeerzweig, den er vermutlich mit der Linken hält, wohl den jugendlichen Apollon selbst oder einen seiner Gefährten dar. Seine gelockten Haare fallen halblang auf die Schultern herab (Taf. 225 e).

Von der Rückseite sind die Fragmente dreier Manteljünglinge vorhanden (Taf. 225 h; vgl. auch Taf. 225 f). Umkreis des Talosmalers??

Ebenfalls aus diesem Depot stammen ein attischer Skyphos und ein Kantharos des späteren 5. Jahrhunderts, dessen Profil in Fig. 2 wiedergegeben ist (H 11,3 cm, ø 12,2 cm, D 0,3 cm). Der beigemaute, klingend hart gebrannte Ton und der glänzende blauschwarze

Firnis lassen diesen Kantharos deutlich von den attischen Gefässen trennen und ihn vielleicht euböisch bezeichnen.

Den gleichen blauschwarzen Firnis hat ein ebenfalls aus 91 a C stammendes Lampenfrag-

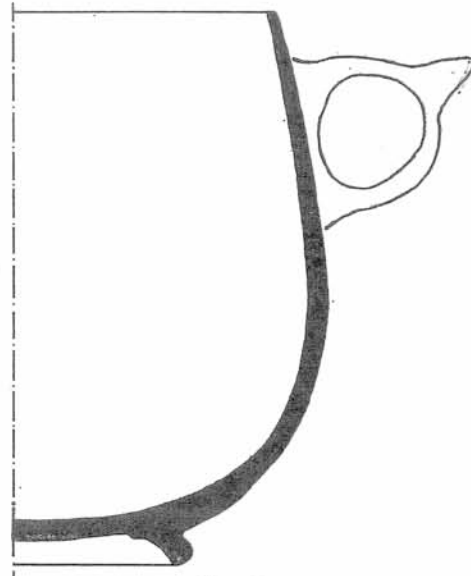

Fig. 2

ment des 5. Jahrhunderts (H 2,4 cm, ø ca. 9,5 cm, D 0,6 cm) (Fig. 3).

5. Reich an Keramik war auch die Sondiergrabung 243 mit den Schnitten A - D in der Nähe der westlichen Stadtmauer. In allen Schichten gab es Keramik des 6. Jahrhunderts bis ins 3. Jahrhundert mit besonders viel Gebrauchskeramik in 243 B, C und D.

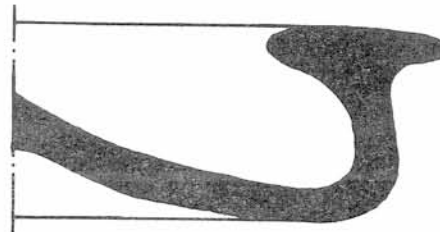

Fig. 3

Erwähnenswert sind darunter die zahlreichen Fragmente eines Blütentellers aus 243 B (H 4,7 cm, Mø ca. 31 cm, D 0,7 cm) (Taf. 225 g, 226 a).

Der hohe Fuss dieses Tellers (Taf. 225 g) ist mit einem schmalen Standring versehen, die Aussenseite von Fussring und Teller braunschwarz gefirnisst bis auf einen tongrundigen Ring am Ansatz des Fusses. Die Verzierung

der Lippe deutet einen hängenden Blattstab an. Im Tellerinnern ist um die rote Mittelscheibe, die vielleicht wie bei den Fischtellern vertieft war, eine Girlande aus ineinandergesteckten kelchartigen Blütenblättern mit Volutenendigungen ringförmig aufgemalt. Punktreihen begleiten die einzelnen Blätter. Ähnliche Dekorationen finden sich auf Gefäßen im Museum in Chalkis und auf entfernter Verwandten in Böotien. Es wird sich bei diesem Teller wohl um eine euböische, vielleicht eretrische Fabrikation handeln⁸.

(Ein ähnlicher Teller wurde in der Sondiergrabung 672 A gefunden).

Aus der gleichen Schicht stammt ein attischer Guttus der 1. Hälfte des 4. Jahrhunderts (H 7,4 cm, D 0,5 cm); Profil in Fig. 4.

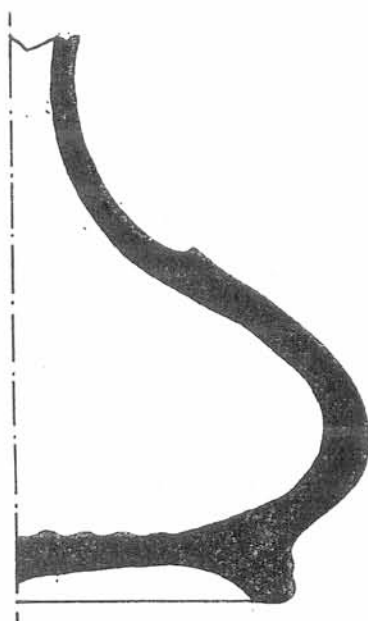

Fig. 4

Die Halsfragmente einer mächtigen jonischen (?) Amphora der 2. Hälfte des 6. Jahrhunderts (D 1,1 cm) wurden im Steg zwischen B und C gefunden (Taf. 226 b).

Gefirnisste Wulststäbe teilen die pflanzliche Verzierung in einzelne Zonen ein. Der Mündung zugekehrt ist ein Lotusknospenfries. Die geöffneten Blüten tragen auf der Spitze Rotmalerei auf Firnis und Ritzung. Den Hals

8. A.D. Ure, Euboean floral black-figured vases, BSA 55 (1960), 211-217.

umzieht ein Efeuzweig, dessen Blätter an einer waagrechten Linie angebracht sind. Zwischen die Efeublätter sind Punktrosetten gestreut. Ferner sind die Fragmente eines dünnwandigen, attischen, schwarzgefirnissten Kantharos (D 0,3 cm) des 4. Jahrhunderts zu erwähnen, dessen innere Mitte von einem feinen Rädchenmuster umzogen ist (Fig. 5).

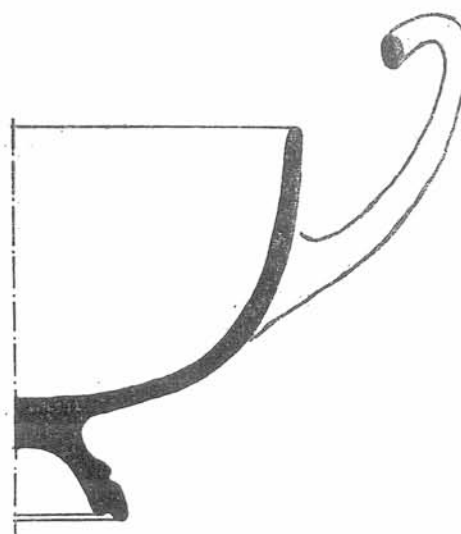

Fig. 5

Bezaubernd ist ein kleines schwarzfiguriges Fragment (D 0,5 cm) eines attischen Pinax aus dem letzten Viertel des 6. Jahrhunderts aus dem Schnitt 243 C (Taf. 227 a).

Erhalten ist die nach rechts ausschreitende Athena mit Ägis. Geritzte Falten betonen die Mitte des Gewandes, das mit geritzten und rotgetupften Mustern verziert ist. In der linken Hand hält sie den Schild, in der rechten die Lanze, wie die Palladien der panathenäischen Amphoren.

Ein seltenes Ziegelfragment wurde in 243 D in einer Schicht gefunden, die nach Skyphosfragmenten in die 1. Hälfte des 4. Jahrhunderts datiert werden muss (Taf. 227 b).

In die Innenseite des schmalen Ziegels ist eine mehrblättrige, von einem Wulstring eingefasste Rosette gepresst.

6. Die Sondiergrabung 373 mit den Schnitten A - C enthielt nur wenige Funde, die vom 7. bis in das 4. Jahrhundert reichen.

7. Nördlich der Agora wurden die Schnitte A, B und C in 775 angelegt. Die Schichtabfolge zeigt wiederum bis 0,90 m Keramik des 3. und

4. Jahrhunderts, in den tieferen Schichten spät-klassische und geometrische.

In 775 A wurde ein attischer Teller des späten 5. Jahrhunderts mit Stempelmuster im Innern gefunden (H 2,6 cm, $\varnothing$ 16,4 cm) (Taf. 227 c).

Die Aussenseite des Tellers ist stark profiliert. Ein Ring mit Ovalen (Eierstab?) umfängt die innere Mitte, ein Motiv, das auf die Kostbarkeit der Phiale anspielt. Darum legt sich ein Kranz von Palmetten, die miteinander verbunden sind. Den Abschluss bildet ein Rädchenmuster.

8. In der Grabung 672 mit den Schnitten A - C überwiegt in allen Schichten die hellenistische und spätklassische Keramik.

Der bereits oben in Sondiergrabung 243 B erwähnte zweite euböische, wohl eretrische Blütenteller des 4. Jahrhunderts stammt aus dem Schnitt A (H 3,8 cm, D 0,6 cm) (Taf. 227 d). Wiederum ist der Fuss sehr hoch, jedoch rundlicher als der erste. Bei beiden Tellern ist der oberste Teil des Fussringes und ein wenig der Gefässbasis tongrundig und ebenso der schmale Standring. Im Tellerinnern umzieht ein roter Streifen das Zentrum. Anders als beim Teller aus 243 B sind hier die Palmetten sternförmig um die Mitte angeordnet. Punktreihen begleiten die innersten Palmettenblätter.

Ebenfalls aus dem gleichen Schnitt stammen die beiden folgenden Fragmente.

Das attische rotfigurige Lebesständersfragment wird dem späten 5. frühen 4. Jahrhundert angehören ($\varnothing$ ca. 16 cm, D 0,6 cm) (Taf. 227 e).

Ueber dem wulstigen runden Fuss folgt ein tongrundiger Streifen mit einem Knospenfries, darüber eine Gewandfigur.

Das attische Lampenfragment ist in das späte 4. frühe 3. Jahrhundert zu datieren⁹ (H 4,2 cm, $\varnothing$ 6,3 cm) (Taf. 227 f). Eine tongrundige Rille umfasst die Spiegelöffnung; die auf der rechten Seite angebrachte Noppe ist durchbohrt. Die ganze Lampe ausser dem Boden ist mit einem dichten schwarzen Firnis überzogen.

9. In 833 A gab es hauptsächlich Keramik des 4. Jahrhunderts mit wenigen Fragmenten des 3. und 5. Jahrhunderts.

Darunter befindet sich auch ein Bodenfragment eines schwarzgefirnissten Telles (Fuss $\varnothing$ 6,8 cm) (Taf. 227 g).

9. The Athenian Agora IV, Pls. 10, 38, 310

Der schmale Standring ist mit einer gefirnissten, dünnen Rille versehen. Um den inneren Mittelpunkt schmiegen sich miteinander verbundene Palmetten, die von einem Rädchenmuster eingerahmt werden. Dieser attische Teller wird zeitlich in die Nähe desjenigen aus 775 A zu setzen sein.

10. In 417 konnte in allen fünf Schnitten keine Schichtabfolge beobachtet werden.

In 417 D gab es einige grössere Funde, wie z. B. einen attischen Westabhangkantharos des späten 4. Jahrhunderts mit geriefeltem Bauch und Girlandenverzierung am Hals.

Ferner eine attische Lampe des 4. Jahrhunderts vom gleichen Typus wie die bereits in 672 A erwähnte, einen, der in Eretria sehr beliebten sogenannten Fischsteller des 3. Jahrhunderts (H 2,9 cm, D 0,6 cm) (Taf. 227 h) und einen Kantharos der gleichen Zeit ($\varnothing$ 7,8 cm, D 0,4 cm) (Fig. 6).

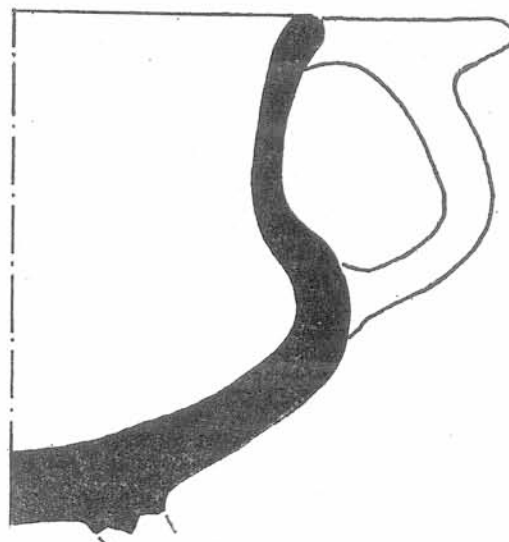

Fig. 6

Die übrigen Sondiergrabungen 214 und 254 lieferten nur wenig Keramik.

Dieser kurze Ueberblick über die in den Sondiergrabungen gefundene Keramik zeigt eine durchgehende Besiedlung Eretrias von der geometrischen bis in die späthellenistische Epoche und bestätigt somit die historischen Kenntnisse dieser in früher Zeit so wichtigen Stadt.

In einigen Schnitten ist eine Zerstörungsschicht nach 198 v. Chr. zu erkennen. Diese Schichten sind aber so arm an feinerer Keramik, dass sich über die des 2. Jahrhunderts in Eretria noch wenig sagen lässt. Bei der Gebrauchs-

keramik werden die Profile flauer, bei der feineren metallischer. Um 100 v. Chr. datierte Amphorenstempel und Architekturfragmente der Akropolis, legen die Vermutung nahe, dass sich die Bewohner in späthellenistischer und römischer Zeit eher gegen die Akropolis zurückgezogen haben.

INGRID METZGER

*

RAPPORT DES FOUILLES À ÉRÉTRIE

N. Verdelis, Éphore des antiquités de l'Attique et Eubée, a conduit à Érétrie une campagne de fouilles du 20 juillet au 21 août 1965. Cette campagne a compris 12 fouilles en différents points de la ville antique sur l'emplacement de maisons à construire. Ont collaboré à ces travaux, Mlle I. Metzger et M. P. Auberson. Tous nos remerciements vont à N. Verdelis qui a bien voulu nous faire participer à ses travaux. Que le Prof. K. Schefold soit aussi remercié pour ses nombreuses suggestions et remarques.

Les sondages seront décrits par ordre chronologique de fouille. Le numéro de chaque fouille est celui de la parcelle fouillée, tandis que les numéros entre parenthèses sont ceux des carrés du plan topographique publié dans *Deltion* 20 (1965) : Chronique, p. 270-1, Plan 7.

835 (G/6^a)

Cette fouille, près de l'acropole, comprend 4 sondages A, B, C, D. Les sondages A et C ont permis de dégager ou du moins de situer le mur extérieur d'une maison hellénistique, bordant une rue. Larg. de la rue: 3 m, orientée Est/Ouest. En A, seuil de la porte d'entrée donnant l'accès de la rue à la cour. Larg. du mur: 0,45 m., parements à orthostates moyens calés par des éclats de pierre, parements non ravalés ni dressés, laissés brut de taille. La largeur de la cour, 7,30 m., est délimitée au Nord, sondage D, par un mur parallèle à celui de la cour. Un second mur parallèle, plus au Nord, délimite certainement une stoa ou portique, orientée vers le Sud, qui doit fermer l'arrière de la cour. Ces 2 murs parallèles en C, bordant la cour, ne peuvent être des murs de chambre car, entre eux, passe une canalisation faite de 2 murets. Cependant si ces 2 murs délimitent une stoa au Nord de la cour, on attendrait cette canalisation devant la 1ère fondation, côté cour,

et non pas derrière. Il est clair qu'une récolte d'eau se fait devant un stylobate et non pas derrière. Ces 2 murs parallèles sont d'une technique identique au mur de la cour logeant la rue, décrit plus haut.

En C, le mur de la cour repose directement sur une ancienne fondation de blocs de poros, blocs rectangulaires, larg: 0,60 m. En B, importants restes de cette même fondation de poros avec refend de fondation identique. L'eau et le sable étant à -1,20 m., il est impossible de vérifier si les époques archaïques et géométriques sont représentées à cet endroit.

Sol d'habitat à -1 m., sol de terre battue mêlée de gravier. A -0,60 m. couche de destruction (briques crues — tuiles — cendres). Le sol doit correspondre à la fondation de poros, notée en C et B, reste d'un important bâtiment fin classique, début hellénistique. Entre ce sol et la couche de destruction, remblai avec matériel du IIIe siècle. La maison avec cour, construite sur le remblai date probablement du IIe ou encore de la fin du IIIe. La couche de destruction étant soit celle de 198 (destruction romaine), soit postérieure et progressive, donc naturelle. Mais la présence des cendres incite plutôt à pencher pour 198, car on se trouverait en présence d'une destruction avec incendie, donc violente (Plan 1).

719 (F/7¹)

Cette fouille, aussi près de l'acropole, comprend 2 sondages, A et B. Le sondage A est nul jusqu'au sable et à l'eau à -1 m. En B, fragment d'un mur en petits moellons qui, par la céramique, peut être du IIIe. Sable et eau à -1 m. comme en A, pas de couche antérieure notée (Plan 2).

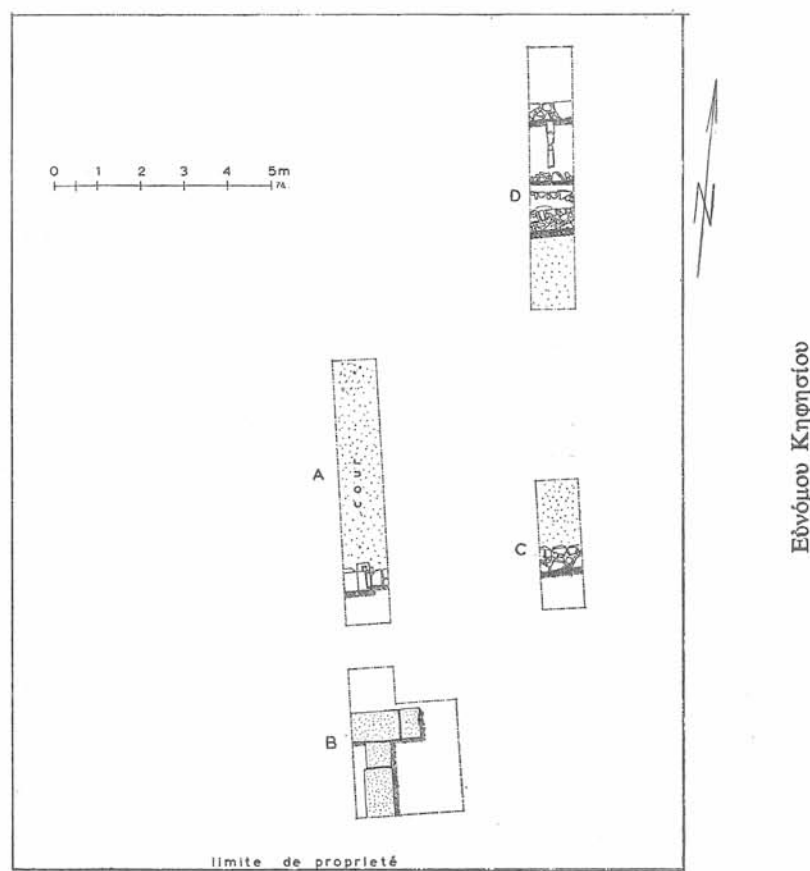
91 (E/10¹)

Cette fouille est particulièrement intéressante, comme sa voisine 91 a d'ailleurs, à cause d'une stratigraphie très riche du géométrique à l'hellénistique. Elle comprend 2 sondages A et B. Dans les 2 sondages, on retrouve une succession très serrée de 3 sols successifs dont le 1er à -0,60 m. est un sol composé de poros désagrégé, terre et gravier, κοιλία χονδρό. Ce 1er sol bute, sondage A, contre un mur à fondations débordantes, larg. du mur: 0,45 m., éclats de pierre empilés avec blocage central de cailloux. Le 2e sol, à consistance identique au 1er, est à -0,80 m. Le 5e à -1 m. est

un niveau de terre battue sur lequel vient un remblai servant de fond au 2ème sol.

Le 1er et le 2ème sol sont hellénistiques. D'après le matériel trouvé sur ces différents sols, on peut placer le 1er, en liaison avec le mur,

tante, située près de l'agora antique, au centre de la cité, et riche non seulement du point de vue stratigraphique mais pour les monuments qu'elle a permis de toucher. Les couches hellénistiques sont détruites. En C, à $-0,80$ m.,

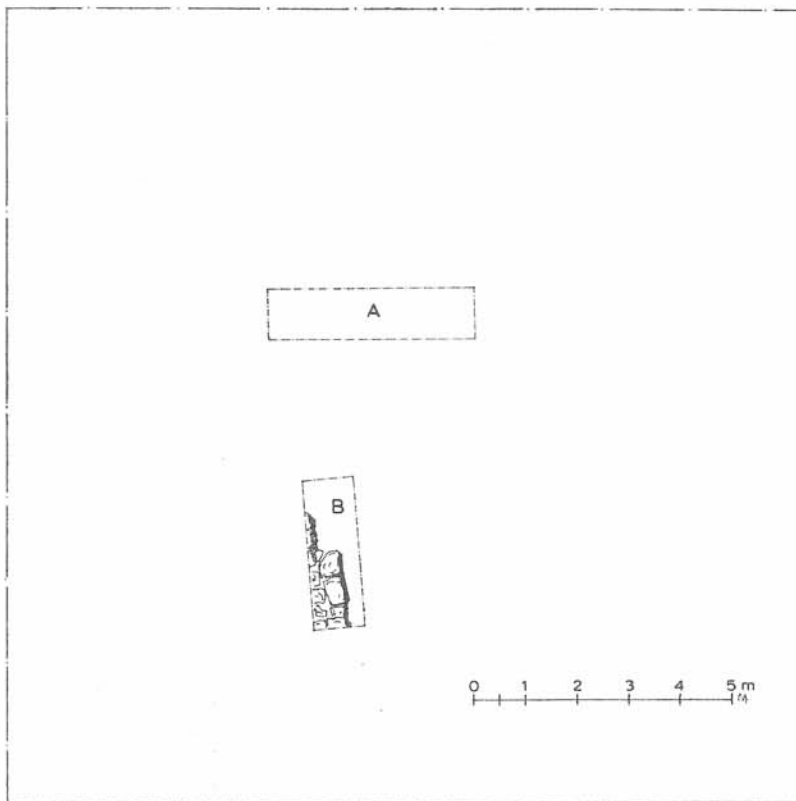
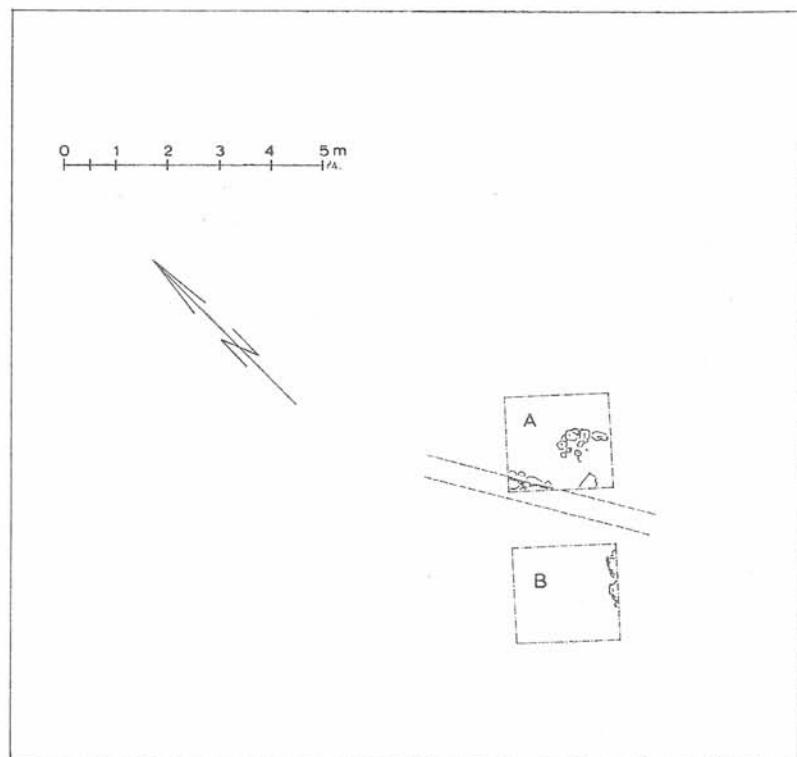
Plan 1. 835 (G/6²)

au début du IIe siècle. Le matériel entre le 1er sol et le 2ème étant du IIIe siècle, le 2ème sol se place au cours du IIIe siècle. Le remblai intermédiaire entre le 2ème sol et le 3ème (sol archaïque d'après la céramique) date de la planification et du nivellement effectués après la destruction perse (490). Sous le 3ème sol et jusqu'à l'eau à $-1,50$ m, céramique géométrique sans qu'il soit possible de définir un véritable niveau géométrique. Le matériel va de la seconde partie du VIIIe siècle jusqu'au VIe (Plan 3).

91a (E/10²)

Cette fouille comprend 4 sondages de 2×2 m, A, B, C, D. C' est une fouille impor-

foyer construit avec céramique de la 2ème partie du Ve. Amphore à figures rouges. Ce foyer rectangulaire de $1,40 \times 0,80$ m est construit, sur 3 côtés, en moellons appareillés sur l'intérieur et, sur le 4ème côté, avec 2 dalles placées de chant. La paroi Nord, paroi arrière, comprend un petit socle de $0,35 \times 0,25 \times 0,20$ m. Dans le renforcement créé par ce socle, le sol du foyer s'enfonce et forme une poche profonde. Cette poche, remplie de céramique de la seconde partie du Ve, est fermée par une tuile au niveau du sol. Entassés autour du socle, et dans le foyer, de nombreux tessons de la seconde partie du Ve siècle. L'amphore se trouvait plus en avant sur le sol du foyer, dans la partie restée libre. Les parois intérieures, le

Plan 3. 91 (E/10¹)

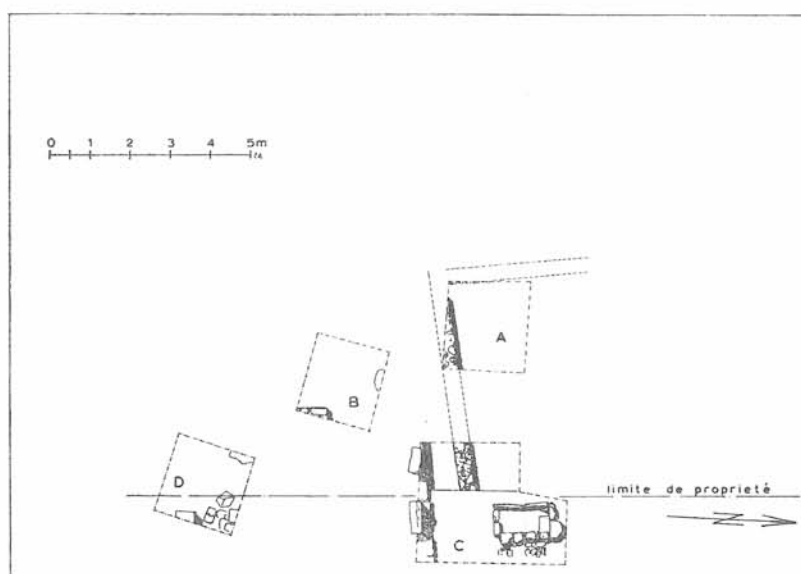
Θεατρού

sol et le socle sont plâtrés; sur la paroi Est, restes de peinture rouge. Il faut noter l'absence de traces de feu dans la poche profonde, emplacement qui devait être celui du feu même, bien que de nombreux tessons soient brûlés. Le sol contemporain au foyer a pu être dégagé, sol argileux. Le sondage C est délimité au Sud par un puissant mur à orthostates avec euthynteries. Cette euthynterie est légèrement au-dessus du sol classique (sol du foyer). Par conséquent on pourrait être tenté de le dater

couche argileuse à -1.20 m. Le sondage D est entièrement mélangé par des terrassements modernes. À noter toutefois 2 orthostates renversés semblables à ceux du mur classique en C, provenant certainement de ce même mur (Plan 4).

254

Fouille de 2 sondages de 3×1 m, A et B. Sol vierge à -1.20 m. Absence totale de céramique et de niveaux. Fouille sans résultat.

Plan 4. 91 a (E/10²)

à l'époque hellénistique. Cependant la technique des orthostates, légèrement polygonaux et le ravalement des parements, soigneusement repris au ciseau, technique identique au W-Tor, et la qualité de l'ensemble permettent de dater ce mur fin Ve siècle, début IVe. Ce puissant mur à orthostates, dont le front regarde vers le port, pourrait être un mur de stoa, stoa délimitant l'agora au Sud vers le port. Cette hypothèse peut être confirmée par la présence, sous le sol classique dans ce même sondage C, d'une fondation archaïque parallèle au mur à orthostates. Fondation que l'on retrouve dans le sondage A. Cette fondation pourrait appartenir à une stoa du VIe, d'après le matériel trouvé sur le sol correspondant, reconstruite à la fin du Ve siècle, dont le mur à orthostates en C atteste l'importance.

Le sol archaïque a été noté en A, B, C à -1 m. Niveau géométrique sur le sable, fine

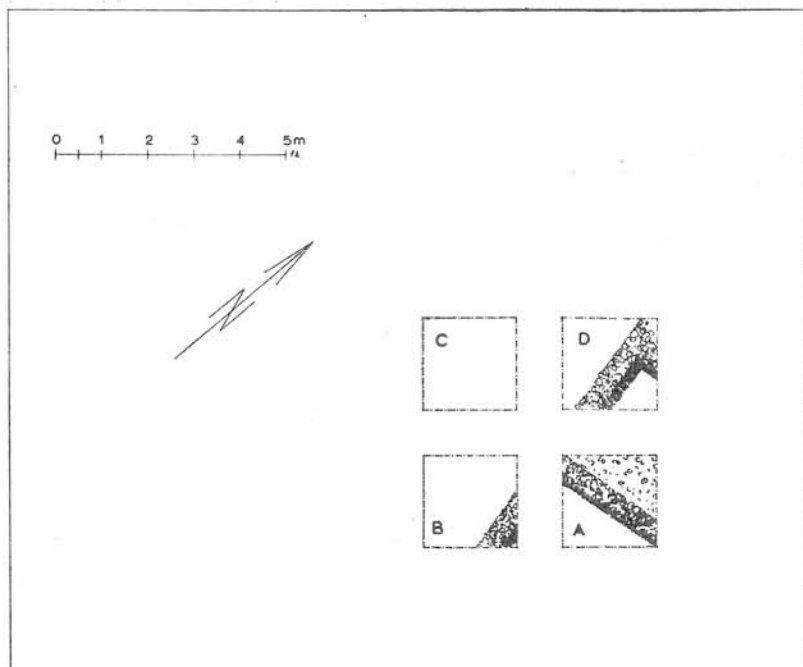
243 (A/10¹)

Cette fouille près de l'enceinte Ouest comprend 4 sondages de 2×2 m., A, B, C, D. Importants restes d'une maison hellénistique mis au jour, maison orientée Nord/Sud, ce qui semble être l'orientation commune de la ville hellénistique, voir aussi fouille 835. Les murs sont de 0.40 m de largeur et de technique semblable au mur de la fouille 91. Éclats de pierres empilés à sec, avec remplissage intérieur de cailloux. 2 sols successifs d'habitat pour cette même maison. Le dernier à -0.55 m., sol de cailloux et de tuiles, le plus ancien à -0.70 m., sol argileux. Sur l'entière surface des 4 sondages et passant sous la maison, grand dépôt ou déblai de céramique du VIe au IVe siècle, profondeur -1 m. L'eau et le sable sont à -1.30 m. La 1ère phase d'utilisation de la maison (sol argileux) est de la fin du IVe, début

du IIIe. La seconde phase se situe au cours du IIIe siècle et peut-être même après 198, car le sol correspondant à ce dernier niveau est composé, entre autres, de tuiles qui peuvent provenir d'une destruction, destruction de 198. L'habitat se serait donc prolongé au cours du IIe siècle. Il est extrêmement difficile de trouver du matériel ou une couche purement IIe siècle parce que l'on se trouve presque à la surface du sol moderne. Malgré 2 phases d'utilisation,

de largeur qui, distant d'environ 9 m. du mur d'enceinte, suit un parcours parallèle. Appareillage fait de moellons irréguliers, dressés sur les 2 parements mais non ravalés. Un sondage effectué 15 m. plus au Sud, dans l'alignement et à la même distance du mur d'enceinte, montre que le mur en B et C s'interrompt. Ce n'est donc pas un mur avancé ou «analemma» du mur d'enceinte. Contre le parement Est à -0.90 m. vient buter un niveau de terre bat-

ΜΕΝΕΔΗΜΟΥ

Plan. 5. 243 (A/10¹)

ni les murs ni le plan de la maison n'ont été modifiés du moins dans la partie dégagée.

Le dépôt ou déblai de céramique, sur lequel a été construite la maison est intéressant à plus d'un titre. Son utilisation prolongée, céramique du VIe au IVe et sa position périphérique par rapport à la cité antique à proximité de l'enceinte Ouest, peuvent être des indices de la présence voisine, à l'époque classique, d'ateliers de potiers (Plan 5).

373 (308)

Cette fouille, hors de l'enceinte, comprend 3 longues tranchées A, B, C. Les tranchées B et C ont mis au jour un long mur isolé de 0.60 m.

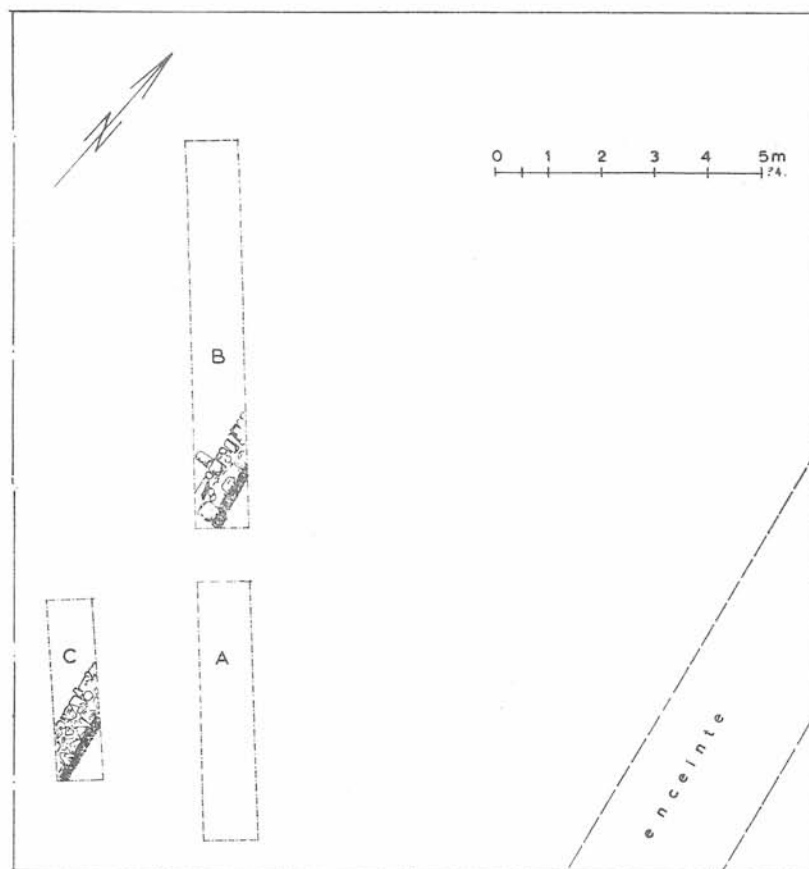
tue argileuse sur lequel ont été trouvés des tessons du IVe siècle, ce qui date le mur, mais sa destination reste incertaine. Peut-être un temenos de sanctuaire hors de l'enceinte ou de monument funéraire (Plan 6).

775 (E/8¹)

Cette fouille entre le côté Nord de l'agora et le temple d'Apollon est particulièrement intéressante par sa succession de niveaux du géométrique à l'hellénistique. Elle comprend 3 sondages de 2 x 2 m, A, B, C. La succession est la suivante: 2 sols hellénistiques, chacun avec une destruction importante, niveaux à -0.50 m et -0.90 m. Épais remblai

jusqu' à -1.20 m. 3ème sol, terre battue argileuse, à -1.30 m, sol vierge, sable, à -1.40 m. Les 2 premiers sols sont en poros désagrégé. Un long mur oblique traverse les sondages A, C. Orientation du mur: S/Ouest - N/Est. Largeur

correspondante au dernier peut être soit naturelle et progressive, soit celle de Mithridate en 87. Avec le 1er niveau (fin IV, début IIIe) se place le mur dégagé en A et C. Dans le remblai inférieur, sous le 1er niveau hellénistique,

Plan 6. 373 (308)

du mur: 0.50 m. L'appareillage est à gros orthostates de la largeur du mur, intercalés par un remplissage de petits moellons grossièrement taillés. Léger bossage des orthostates sur le parement extérieur, mais parement ni dressé ni ravalé. Travail grossier. En C, mur de refend de 0.45 m. larg., de technique identique. En C également, à l'extérieur du mur, restes d'un puits en pleine terre, tapissé de grands fragments de pithos. Ce puits a été fermé par une dalle de forme trapézoïdale puis recouvert par le dernier sol de poros désagrégé.

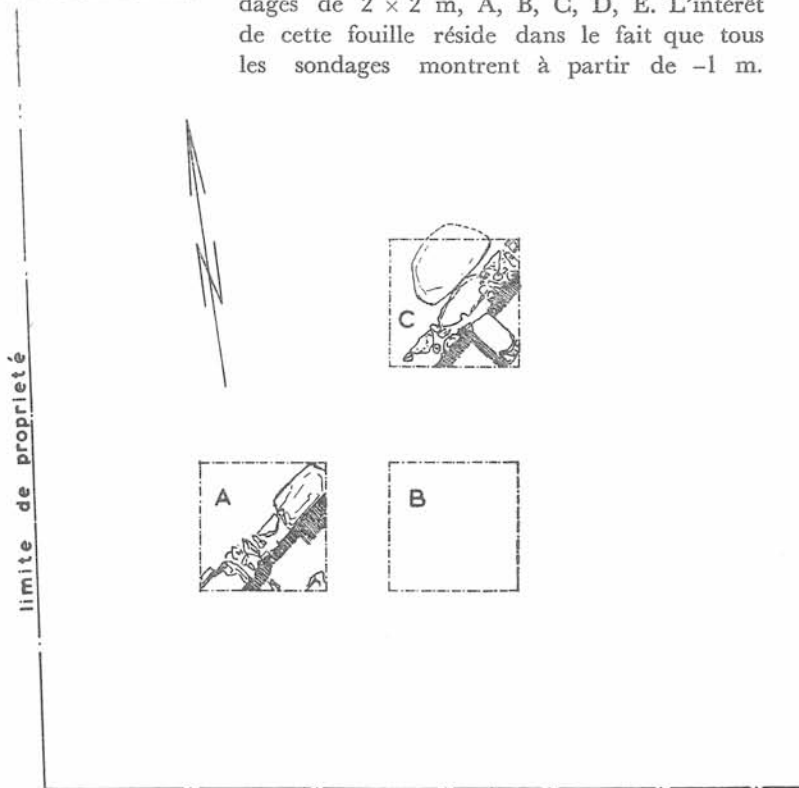
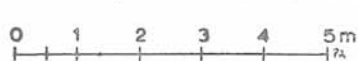
Les 2 sols hellénistiques avec destruction sont, le premier de la fin du IVe, début IIIe siècle, la destruction correspondante étant celle de 198, et le dernier du IIe siècle. La destruction

matériel fin VIe, début Ve. C'est donc un nivellement effectué après 490. Le sol profond à -1.30 m est un niveau géométrique à mettre en rapport avec les sols géométriques des fouilles 91 et 91 a (Plan 7).

672 (D/8¹)

Fouille exécutée par le moyen de 3 sondages de 2 x 2 m A, B, C. Niveau à -0.90 m en A et B, 1ère partie IVe siècle d'après le matériel. En B, correspondant à ce niveau, un puits en pleine terre jusqu' à -1.80 m. Ce puits a été bouché à une période tardive. On y a jeté les restes d'un énorme pithos puis on l'a rempli de tuiles et pierres mêlées. Dans ce même sondage B, empierrement avec couche de des-

struction à -1.60 m. Comme de beaux fragments de céramique du Ve siècle ont été trouvés au dessus de cet empierrement, il peut être archaïque avec couche de destruction de 490.

417 (B/6¹)

Cette fouille, près du musée, se trouve à proximité de l'enceinte Ouest et comprend 5 sondages de 2×2 m, A, B, C, D, E. L'intérêt de cette fouille réside dans le fait que tous les sondages montrent à partir de -1 m.

Plan 7. 775 (E/8¹)

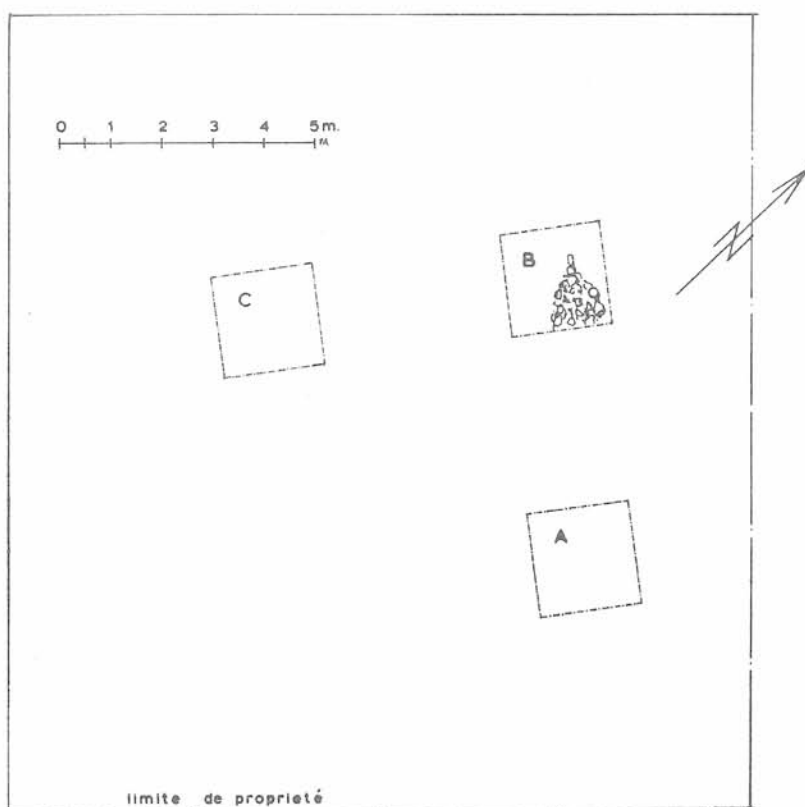
Α γ ἄ θ ω ν ο ς

En A et C, pas de construction dégagée. Le sol vierge, sable, est à -1.80 m. (Plan 8).

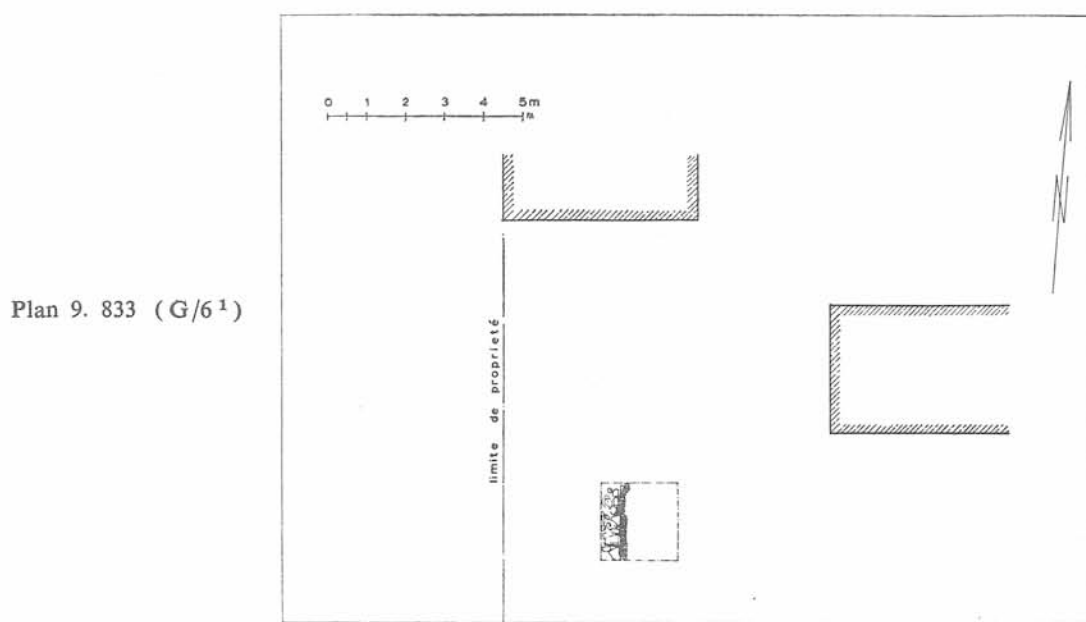
833 (G/6¹)

Un sondage de 2×2 m. Un parement de mur mis au jour avec sol correspondant à -1 m., sol de terre battue argileuse. L'appareillage du mur, petits moellons grossièrement taillés s'apparente au mur dégagé en 719 B. Le matériel recolté sur le sol est fin IVe début IIIe, ce qui date le mur au début de l'époque hellénistique. Sous le sol et jusqu'à l'eau à -1.40 m, terre argileuse avec tuiles. Ce qui montre une occupation antérieure, cette couche étant un remblai de nivellement pour l'habitat hellénistique. Mais l'eau empêche de le vérifier et de trouver les couches antérieures (Plan 9).

des couches de sable alluvionnaire provenant d'inondations successives de la rivière. Ces inondations remontent très haut et certainement jusqu'au moment de la construction de l'enceinte. Matériel mêlé, géométrique, Ve, IVe, IIIe dans les différentes couches de sable. Cette zone périphérique a dû rester libre de construction, peut être zone de jardins. L'absence totale de construction dans les 5 sondages, seul un muret très tardif a été dégagé en E, confirme cette idée. Il faut mettre en relation cette zone libre avec l'imposant stylobate de poros dégagé à proximité, sur la rue du théâtre, lors des travaux de construction de la route. Cette fondation dont le front est orienté vers Sud (orientation hellénistique) regarde précisément vers cette zone libre, esplanade peut-être aussi devant un important bâtiment (Plan 10).

Plan 8. 672 (D/8¹)

Μενεδήμου

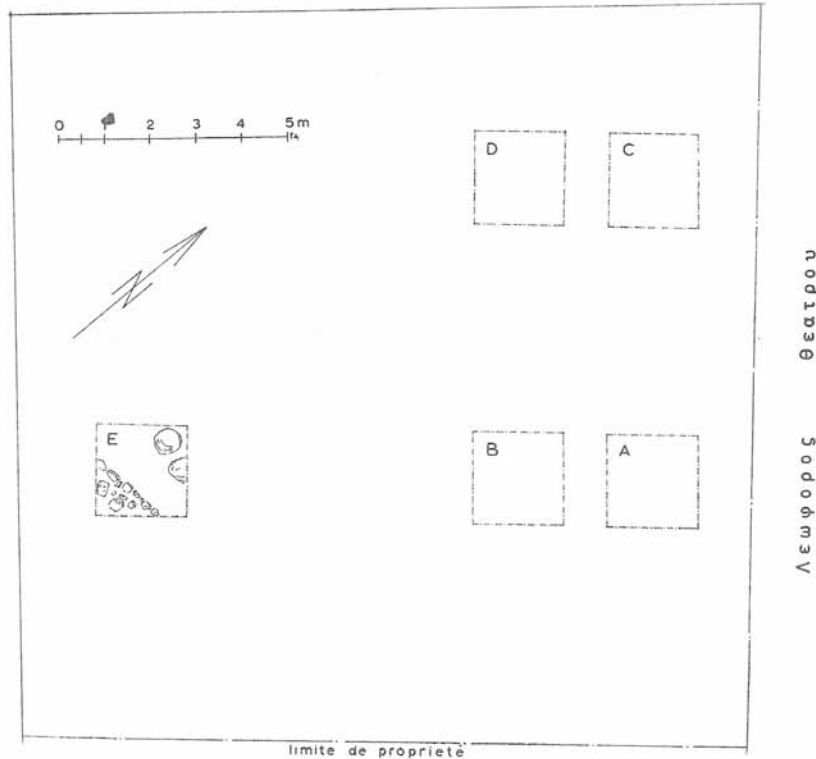
Plan 9. 833 (G/6¹)

Λεωφόρος Ήσιδος

214 (A/11¹)

Cette fouille au Sud de la fouille 243 et près de l'enceinte Ouest comprend 2 sondages de 2 × 2 m. Aucune construction mise au jour. Sol vierge, sable et eau à -1.40 m. Un niveau de terre sablonneuse à -0.80 m., niveau

phases d'habitat. La ville géométrique semble localisée entre le port et le temple d'Apollon, fouilles 91, 91 a, 775. Les différents sondages près de l'acropole, au nord du temple, 835, 719, 833 n'ont pas donné de couches pré-classiques, l'eau étant à env. -1 m. du sol actuel. Faut-il voir là, dans l'antiquité, une zone maré-

Plan 10. 417 (B/6¹)

hellénistique. Sous ce niveau et jusqu'au fond, céramique mélangée du Ve et IVe sans qu'il soit possible d'établir un véritable niveau classique (Plan 11).

Conclusions

Ces 12 fouilles en différents points de la ville ont permis de dégager ou de toucher plusieurs monuments architecturaux importants, susceptibles d'être repris lors de fouilles ultérieures. En 835, importante fondation fin classique; en 91 a, stoa entre le port et l'agora, archaïque et classique.

Un autre résultat important de ces fouilles, vu leur dispersion à travers la ville, est qu'elle nous donnent une idée plus précise de la topographie de la cité au cours de ces diverses

cageuse s'étendant entre le pied de l'acropole et le Nord du temple d'Apollon? On aurait ainsi dans le centre de la plaine, une légère colline sur laquelle on se serait installé à l'époque géométrique. Seul un pompage en profondeur dans la zone des fouilles 835, 719, 833 permettra de confirmer ou d'infirmer cette hypothèse.

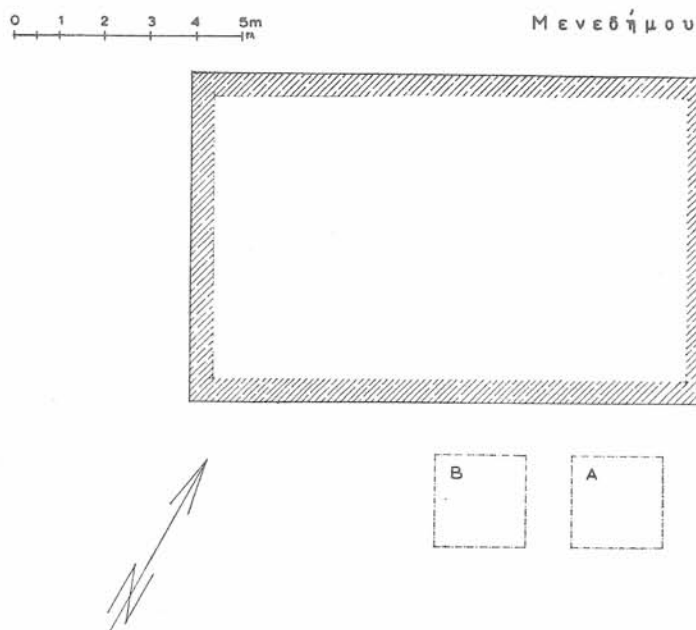
Les fouilles 91, 91 a et 775 montrent une coupure très nette entre la fin du VIe siècle et le Ve. On ne peut parler de destruction complète comme on le note dans les bâtiments importants, W-Tor, Temple, etc... Il semble que l'on se trouve plutôt en présence d'un remblaiement, d'un nivellement qui a été effectué après 490. Ce qui explique les couches très mêlées du VIe. Lorsque ce nivellement a été effectué,

courant mais non général, les couches plus profondes ont été, bien sûr, dérangées.

Une autre constatation intéressante est la présence de 2 phases hellénistiques très nettes avec destructions successives. En 775, la phase du IIIe siècle se trouve être la 1ère phase avec destruction de 198 et la seconde phase est du

ERETRIA (HERBST 1965)

Die weitere Untersuchung des Westtors durch Clemens Krause ergab, dass es auf sehr tiefen archaischen Schichten steht. Sie sind dadurch entstanden, dass die Strasse vom südlichen Euböa nach Chalkis hier ursprünglich durch eine natürliche Senke den Wildbach erreichte,

Plan 11. 214 (A/11¹)

IIe siècle. Il semble qu'il en soit de même en 835, sans que l'on voie clairement la destruction de 198. Dans la fouille 243, la dernière phase semble de la fin du IIIe siècle mais les couches supérieures ont disparu et l'habitat a pu continuer lors du IIe siècle. La fouille 91 donne elle aussi un niveau du IIe. Cette constance de l'habitat du IIe siècle nous permet de voir clairement qu'après 198 (destruction romaine) l'habitat continue sur toute la surface de la ville. Il semble même qu'en certains endroits on puisse retrouver la destruction de 87 que le Prof. Schefold suppose être due aux troubles de l'époque de Mithridate vers 87 av. J.C. Cette phase du IIe siècle n'avait été notée jusqu'à maintenant que dans les grands ensembles (Bollwerk, gymnase), et c'est une des plus importantes conclusions que nous apportent ces différentes fouilles.

N. VERDELIS

*

der Eretria westlich begrenzt, und ihn auf einer Furt überquerte. Um 500 wurde die Senke für den Bau einer Brücke aufgefüllt und erst auf der Stützmauer dieser Terrassierung erhebt sich das frühklassische Tor.

In der Auffüllung haben sich gewaltige Mauern der Stadtbefestigung des siebten Jahrhunderts erhalten, die anscheinend eine Toranlage umschliessen. Diese Befestigung wurde im frühen sechsten Jahrhundert gewaltsam zerstört. An ihre Stelle trat eine neue, nicht ebenso grossartige. Da die Untersuchung noch nicht abgeschlossen ist, werden wir über diese Befestigungen erst im « Deltion » 22 (1967) berichten.

Dasselbe gilt für die von Claude Bérard ausgegrabene Gruppe von Gräbern der zweiten Hälfte des achten Jahrhunderts südlich vom Westtor, innerhalb der oben genannten Befestigungen. Diese Gräber müssen von den Hipobotai stammen, die das neue Eretria gründeten. Es sind Brandbestattungen in echnen Kesseln nach homerischem Vorbild mit sparsamen

ernsten Beigaben, meist Waffen: nur im vornehmsten Grab fand sich das Siegel, das der Fürst führte. Die Stätte wurde ausgezeichnet durch eine dreieckige Anlage mächtiger Steinplatten und von einer Temenosmauer umgeben. Brand von Opfern, Opfergaben und benachbarte Kinderbestattungen zeugen von der Verehrung der Stätte. Das Ganze lag auf einer Anhöhe zwischen dem Wildbach und der Senke, durch die seit alter Zeit die Strasse nach Chalkis geführt haben wird, also an ausgezeichneter Stelle. Die späteren Bauten über diesem « Heroon » scheinen die Kulttradition fortzusetzen. Der hellenistische Palast, den Petrakos freigelegt hat¹, umfasst es mit seinem eigenartigen nördlichen Raum, wird also einer Phratrie angehören, die sich auf jene Gründerheroen zurückführte.

Müssen wir also den ausführlichen Bericht über diese Forschungen noch verschieben, können wir im Folgenden eine baugeschichtliche Analyse des Tempels vorlegen, den K. Kourouniotis entdeckt, dessen innere Säulenstellung Travlos als erster gedeutet, und dessen Bauglieder B. Kallipolitis und B. Chr. Petrakos mit K. Buras veröffentlicht haben. Bei der Deutung der Fundamente dieses spätarchaischen Baus und bei der Rekonstruktion seines früharchaischen Vorgängers hat uns Gottfried Gruben wertvolle Hinweise gegeben, für die wir ihm sehr dankbar sind.

Die Grabungen wurden wieder vom Schweizerischen Nationalfonds finanziert. Ihm und den griechischen Kollegen und Behörden möchten wir auch an dieser Stelle herzlich danken. Die Mitarbeiter waren dieselben wie im Vorjahr.

K. SCHEFOLD

*

LE TEMPLE D'APOLLON DAPHNÉPHOROS

Découvert en 1899 par K. Kourouniotis, ce monument est étudié, depuis 2 ans, dans le cadre de la fouille greco-suisse d'Érétrie¹. Nous voulons donner ici une rapide synthèse des résultats déjà obtenus; l'étude complète sera publiée prochainement.

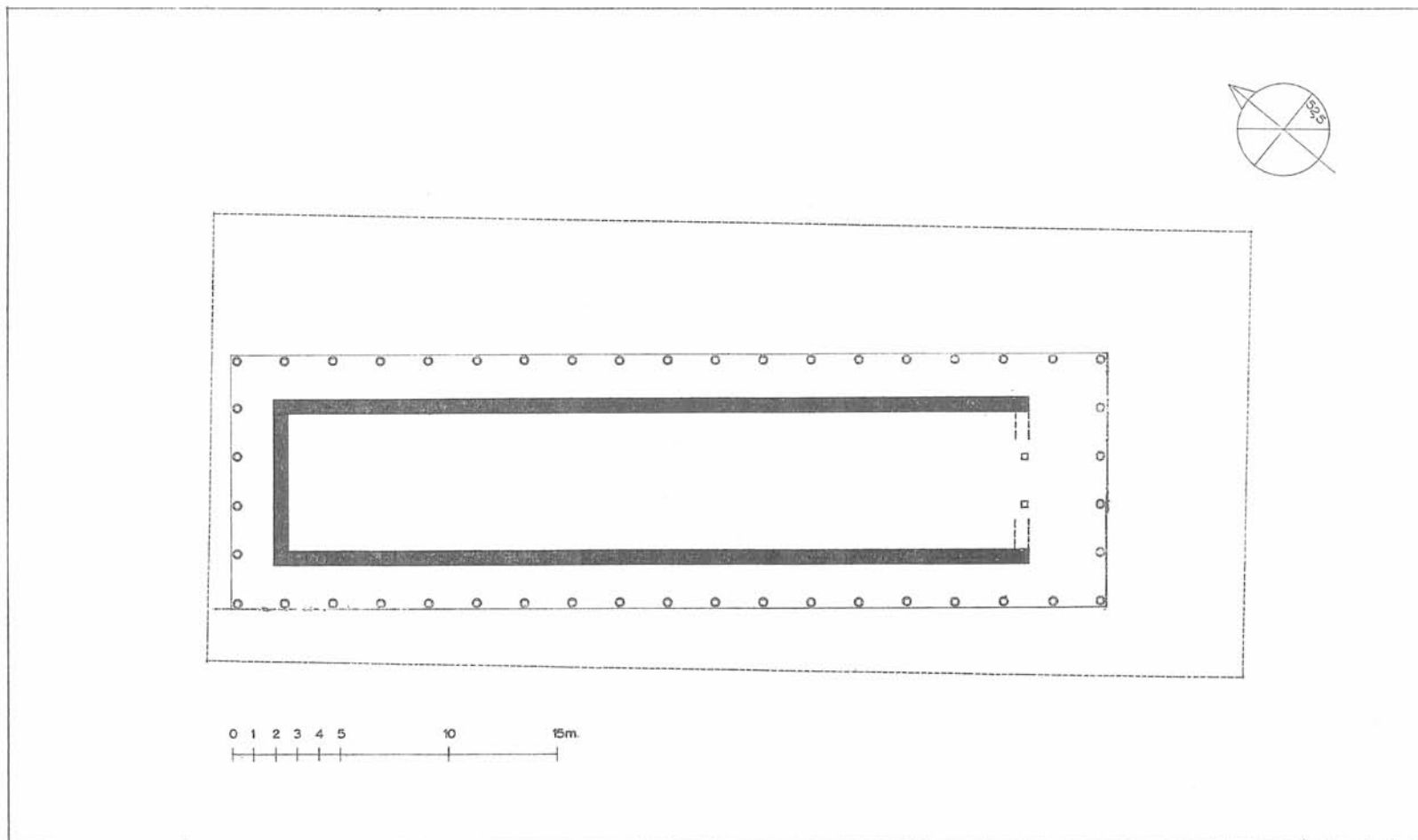
Les très importantes fondations du temple du VIe siècle circonscrivent et enveloppent celles d'un premier temple du VIIe siècle. Les fondations de ce premier monument sont en partie conservées grâce à l'établissement du second temple. Il est très heureux de pouvoir reconnaître le tracé de la cella ainsi qu'une partie du stylobate; le plan peut être fixé avec certitude et nous pouvons ainsi reconstituer ce temple, témoignage monumental de l'Érétrie archaïque (Plan 1).

La cella mesure 34 m. de longueur, c'est à dire environ 100 pieds ioniques de 0.349 m. (100 p. = 34.90 m.). Sa largeur calculée de l'axe d'un mur à l'autre donne très exactement 7 m. (20 p. = 6.98 m.). La proportion du rectangle est ainsi de 1/5. La peristasis comprend 6 × 19 colonnes; la faible largeur de la fondation et sa relative profondeur nous permettent d'établir que les colonnes étaient en bois. Le peristyle du front S-Est est large de 10 pieds (3.50 m.) tandis que celui des 3 autres côtés n'a que 6 pieds (2.10 m.). Les deuxièmes colonnes de la face S-Est se placent dans le prolongement des murs de la cella; le front de la cella tombe au milieu du deuxième entraxe des côtés et le mur du fond s'aligne, lui, sur l'avant-dernière colonne des côtés. Ces concordances entre le corps du bâtiment et la peristasis sont nécessitées par la structure même de la charpente; elles établissent avec certitude la validité de la reconstitution.

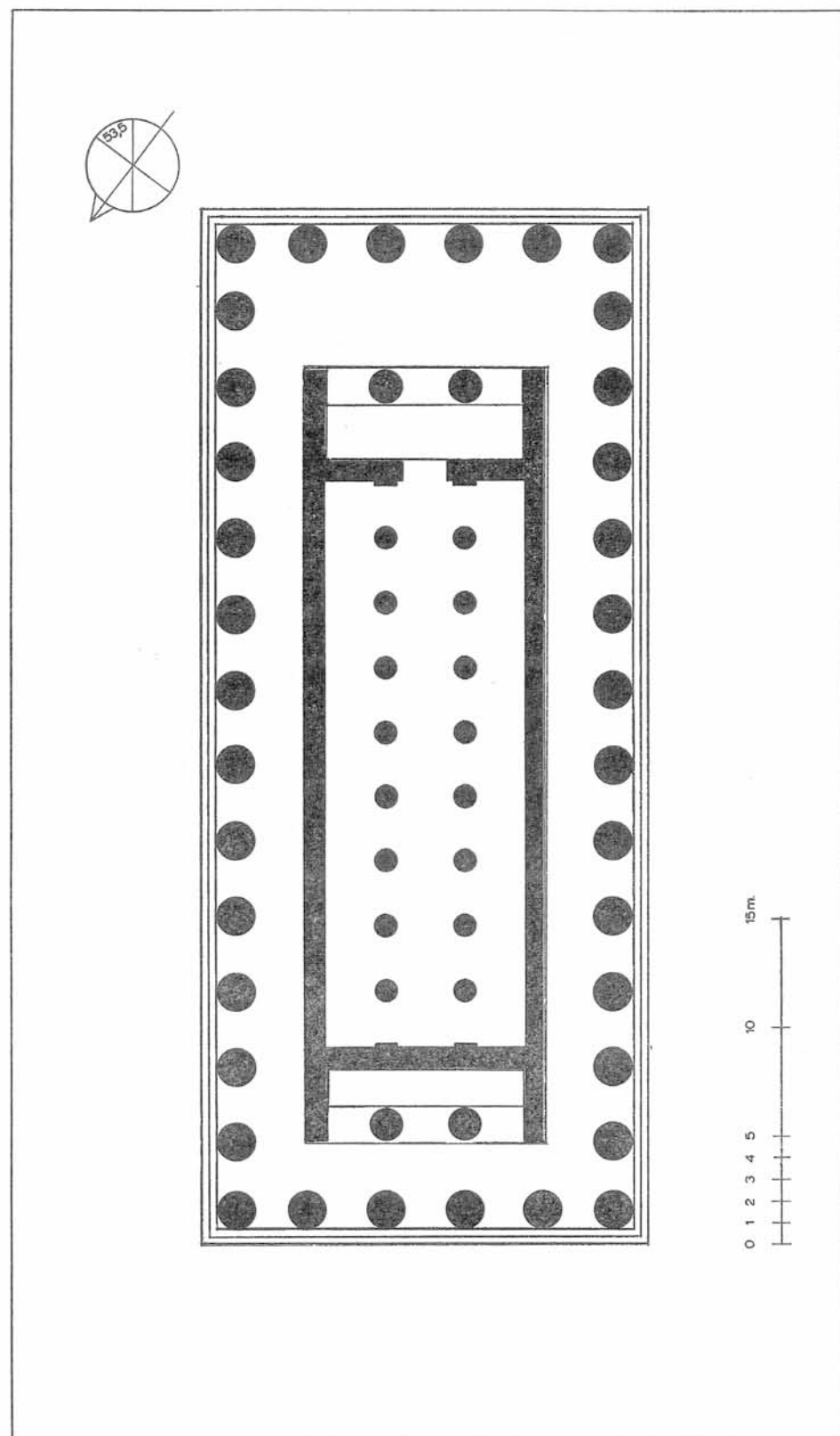
Le pied ionique est utilisé comme unité de base et toute la conception de l'édifice se révèle ionique aussi. Sa parenté avec l'hécatompedon II de Samos est évidente. La proportion de la cella (1/5), sans pronaos ni opisthodomé, et son ceinturage très serré par la peristasis procèdent de la même conception que le temple d'Héra. La peristasis, 6 × 19 colonnes, de lar-

¹ Deltion 17 (1961/2), 156, Abb. 11.

1. K. Kourouniotis, Praktika 1899, 34 - 36; 1900, 53 - 54; 1908, 227; 1910, 267, Arch. Ephéméris, 1911, 1. Antike Denkmäler 1914/15, 27 - 29. R.C. Bosanquet, JHS 20 (1900); I. Konstantinou, Praktika 1952, 125; 1955, 125; BCH 76 (1952) 223 B. Petrakos, Arch. Deltion 17 (1961/2), 144. B. Callipolitis - B. Petrakos, Arch. Deltion 18 (1963), 126-7.

Plan 1. Érétrie. Temple d'Apollon Daphnéphoros (VII siècle)

Plan 2. Ερέτρια. Τεμπλε d'Apollon Daphnéphoros (VI siècle)

geur identique sur 3 côtés mais plus large sur le front S - Est en témoigne encore. Nous sommes pour la première fois, en Grèce même, devant un temple ionique du VIIe siècle. Les périptères continentaux et contemporains, tels l'Héraion d'Argos ou le temple C de Thermos, procèdent d'une toute autre conception. La construction de cet hécatompedon érétien peut-être placée vers le milieu du VIIe siècle; son étroite similitude avec le temple de Samos en témoigne, ainsi que la céramique trouvée lors d'un sondage.

À la fin du VIe siècle, ce premier temple est remplacé par un périptère dorique auquel appartiennent les magnifiques sculptures du fronton, conservées au musée de Chalkis. Ce monument introduit dans son plan des caractéristiques ioniques qui prolongent celles du premier temple. C'est un périptère de 6×14 colonnes (Plan 2). Dimensions du stylobate: 19.15×46.40 m. Le pied pheidon (0.327 m.) est utilisé ici. L'entraxe moyen des faces est de 3.60 m. et celui des côtés de 3.48 m avec une contraction angulaire de 1 pied (0.327 m.). Le rectangle du corps de bâtiment s'inscrit dans un schéma qui rappelle celui du premier temple. Le pronaos s'aligne sur l'arête de la troisième colonne des côtés tandis que l'opisthodomé s'aligne, lui, sur l'axe de la deuxième colonne et les murs longitudinaux de la cella (ou peut-être le toichobate) sur l'axe des deuxième colonnes des fronts. Ainsi le péristyle est égal sur 3 côtés. (4 m.), comme dans le premier temple, mais infiniment plus large devant le pronaos (6.90 m). Seul

le temple d'Assos (sans opisthodomé) présente le même rapport entre le rectangle central et la péristasis; certains temples de Sicile et de Grande Grèce procèdent de même, mais avec un double péristyle ou un atrium prostyle. On retrouvera cette position retirée du pronaos (Athènes: Héphaisteion), mais jamais aussi prononcée qu'à Érétie.

La cella mesure 30×80 pieds et les axes des colonnes intérieures s'alignent sur les deux colonnes centrales de la péristasis des fronts; la cella se divise ainsi en 3 nefs de largeur presque égale. Ce schéma, bien évidemment ionique, est exceptionnel pour un périptère dorique. L'ordonnance des colonnes intérieures sur celles de la péristasis ne s'est faite qu'au temple d'Artémis à Corfou et au temple G. de Sélinonte. L'analyse constructive, l'étude des quelques pièces d'architecture et les particularités du plan nous amènent à fixer la construction du monument vers 530 - 520.

Dans la seconde moitié du VIe siècle nous voyons à Érétie cette synthèse des rapports doriques et ioniques que l'on retrouvera en Attique; mais sa formation et son développement lui sont indépendants. À Érétie, le premier temple démontre que les formes ioniques sont foncièrement originelles; le périptère dorique ne subit pas une influence ionique mais c'est la forme même du premier temple qui se répercute sur celle du second. L'architecture montre clairement que la tradition ionique doit être considérée comme fondamentale dans l'expression originale de l'Érétie archaïque.

P. AUBERSON

*

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Χαλκίς

Εἰς τὸ προαύλιον τῆς οἰκίας Ἰωάννου Σαλταγιάννη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀναπαύσεως 18, ἐν Χαλκίδι, ἀπεκαλύφθη τμήμα μαρμαρίνης στήλης, σφζ. πλάτ. 0,76, ἐλαχ. πλάτ. 0,66, σφζ. ὕψ. 0,57, πάχ. 0,12 μ. Ἐπὶ τῆς ἀδρῶς εἰργασμένης προσθίας ἐπιφανείας φέρει ἀναγλύφους στεφάνους καὶ πολύστιχον ἐπιγραφὴν εἰς τέσσαρας σφζομένας καθέτους σειράς, διαλαμβάνουσιν τιμητικὸν ψήφισμα « ἐπ' ἀθληταῖς » (Πί ν. 228 α).

2. Ἀλάτσατα Χαλκίδος

Κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ Παν. Μπεθάνη, εἰς θέσιν « Ἀλάτσατα » Χαλκίδος, ἀνευρέθησαν: 1) Πηλίνη πυξίς μετὰ πώματος, μετὰ μελανογράφων ἀνθεμίων, ὕψ. 0,12 μ., 2) ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μετ' ἀνθεμίων, ὕψ. 0,08 μ. καὶ 3) πήλινον εἰδώλιον γυναικός, εἰς ἀποτμήματα. Χρονολογοῦνται περὶ τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

3. Λούτσα Χαλκίδος

Παρά τὸ χωρίον Λούτσα, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων ὑπὸ τῆς Δ.Ε.Η. ἀνευρέθη πηλίνη κεφαλὴ

Σατύρου, ὕψους περὶ τὰ 0,12 μ., ἐλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 228 β).

4. Ὠρεοὶ Εὐβοίας

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν λιμενικῶν ἔργων ἐν Ὠρεοῖς καὶ δὴ ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ λιμένος ὑπὸ τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου, τὴν 21-8-65 ἀνευρέθη μαρμάρινος ἐλληνιστικὸς ταῦρος, μήκ. 3,20, σφζ. ὕψ. 1,30 μ. περίπου, εἰς τὴν γνωστὴν καὶ ἐκ τοῦ ἀναλόγου μνημείου τοῦ Κεραμικοῦ στάσιν ἐπιθέσεως. Σφζονται ἀκέραια καὶ εἰς ἀρίστην διατήρησιν, ὁ κορμὸς καὶ ἡ κεφαλὴ, ἐλλείπουσι δὲ μόνον τὰ ἄλλοτε ἔνθετα κέρατα καὶ τὰ σκέλη, ἀπὸ τῶν μηρῶν, παλαιόθεν ἀποκοπέντα. Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφέρθη πρὸς τὸ κέντρον τῆς πόλεως τῶν Ὠρεῶν καὶ ἀπετέθη παρὰ τὸν Σταθμὸν Χωροφυλακῆς. Ἡ μεταφορὰ τούτου κατέστη ἀνέφικτος εἰς τὴν ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ τῆς πόλεως ὑπάρχουσαν μικρὰν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν, λόγῳ τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν μετακινήσεως καὶ τῶν κινδύνων φθορᾶς, διὰ τῆς τριβῆς τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀσφαλτικοῦ τάπητος τῆς εἰς αὐτὸ ἀγούσης ὁδοῦ. Ἡ μικρὰ ἐξ ἄλλου ἔρευνα, ἡ ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὴν πέριξ τοῦ χώρου ἀνευρέσεως τοῦ ἀρχαίου περιοχὴν, οὐδὲν ἀτυχῶς ἀπέδωκεν.

Β' ΑΡΧΑΙΟΛ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

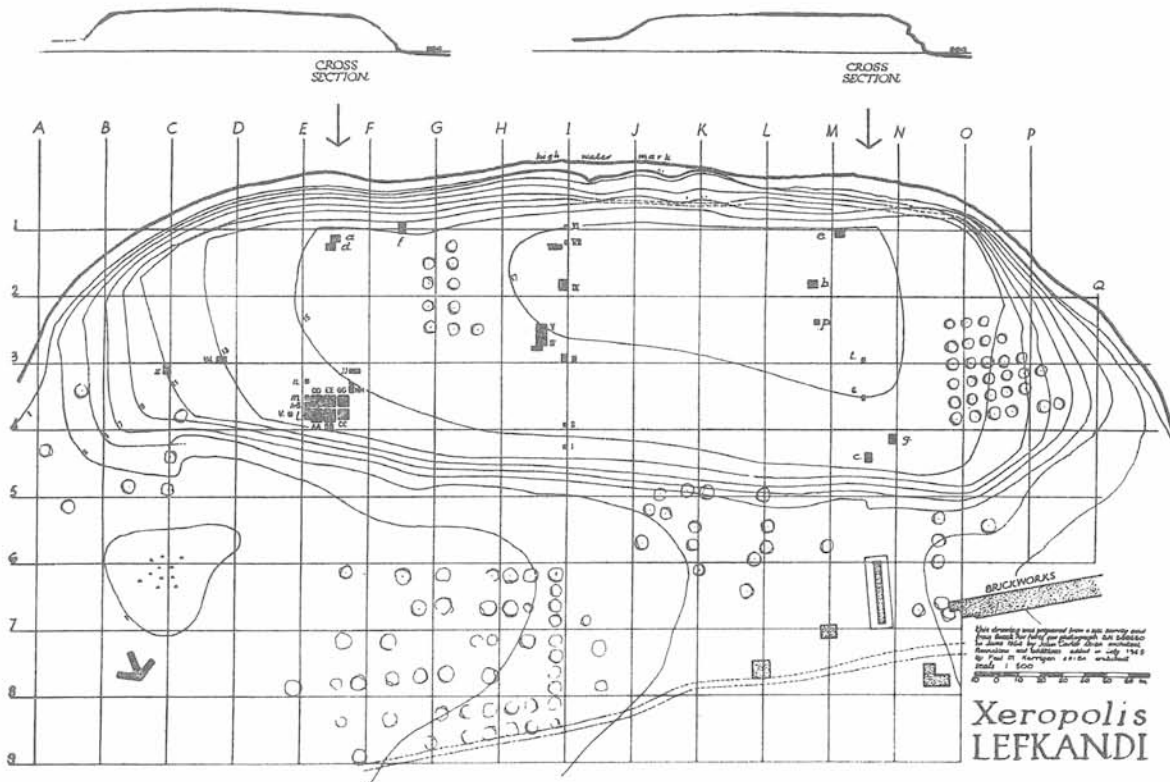
*

EXCAVATIONS AT LEFKANDI

At this site between Chalkis and Eretria the British School's excavations were resumed on the 7th June and continued for seven weeks. They were directed by the Assistant Director Mr. M. R. Popham and Mr. L. H. Sackett,

Activity was concentrated mainly in the area purchased by the School on the NE. edge of the hill. Here a grid of six adjacent trenches designate AA to GG (Plan 1) was opened up. Three further trials, AB, HH and JJ were started in the same area.

The depth of surface soil was considerable,

Plan 1. Plan of «Xeropolis» (Lefkandi) showing the areas excavated in 1964 and 1965

assisted by the students of the School. The work was made possible by the financial assistance of the Merrill Trust, the Craven Fund, the University of Sydney and the British Academy. Every assistance was given by the Ephor of Antiquities for Attica, N. M. Verdellis and by Mr. A. Papadopoulos, the Epimelete who was present during the excavations.

The initial purpose in 1965 was to find out as much as possible about the Geometric and Protogeometric levels at the NE. end of the Xeropolis hill. Secondary aims were to make further tests elsewhere on the hill and to continue investigation of the important cemetery with its promise of showing continuity between the end of Mycenaean IIIC and Protogeometric. The latter intention was not achieved.

being generally over a metre; it contained some Classical sherds, the latest evidence for occupation of the hill. This deep wash, however, had done little to protect the underlying Geometric levels which had suffered badly from erosion and damage by ploughing, if indeed they had not been deliberately destroyed in antiquity. It was impossible to recover any house plan, for the most part disjointed lengths of walling being all that were found, including an arc of a well built curving structure (in BB). This latter feature was, however, associated with two superimposed Geometric floor levels, on the upper of which was found a hearth and a small deposit of fragmentary vases, mostly plain, in an ashy level suggestive of destruction by fire. The finest vase was a fragmentary

late Geometric jug with cut-away spout and decorated with birds (P.L. 229 b); two of the plain coarse-ware vases, both jugs, were handmade. Adjacent to this room, to the west (in AA), a long stretch of walling was preserved, apparently a yard wall, and abutting onto it three circular structures of uncertain purpose (P.L. 229 a). A comparable circular area was found to the south in trench DD though of simpler construction. All these structures appear to be in an open area suggestive of a yard adjoining a house; the earth floor and fill of this area was particularly rich in Geometric sherds.

In addition three Geometric pits were found, one in trench DD partly underlying the circular structure there; the second in the adjoining trench EE, where it had partly destroyed the top courses of an underlying Mycenaean IIIC wall and the last in CC, which contained a sherd with a graffito of several letters, had been responsible for removing some of the stones from the wall of an apparently square room probably Protogeometric in date.

This was the only building found which was assignable to the Protogeometric period and, while there was sherd evidence of occupation in most of the area, it seems that in general the Geometric builders destroyed what earlier buildings had survived when erecting their own. One large Protogeometric deposit, however, had not been disturbed. This was a large pit filled with sherds and stones underlying the yard area in trench AA and found to continue into the small trial trench L excavated in 1964, which accounts for the quantity of Protogeometric sherds then found in it. The material from this pit, which is very fragmentary, consists largely of skyphoi decorated either with pendent concentric semicircles or with whole concentric circles. The pit had been dug into Mycenaean IIIC levels and it is probably to this period that a gold ring (P.L. 229 c) found near the edge of the cutting should be ascribed. A sounding through the bottom of the pit came across a IIIC destruction deposit, so most of trench AA, extended to include last year's trial, was excavated to the same level. This was reached after passing through two later IIIC floor levels.

The major part of a long rectangular room was revealed, bounded on two sides by pisé walls faced with clay and based on a stone so-

cle, and on the third by a mud brick wall also resting on a stone foundation (P.L. 230 a). Within this area on a floor partly paved with potsherds and with small pebbles was found a series of unbaked clay bins and a clay trough ranged against the walls. One of these bins contained carbonised remains of small spelt and barley grains. Lying smashed on the floor was a deposit of IIIC vases including several large hydrias (P.L. 230 d), amphoras, an askos filled with sea shells, a jug with high slung handle and a tripod cooking pot. Outside the main wall, to the N., lay another amphora and hydria and in the space to the E. were found other vases including a kylix and a cup together with the carbonised remains of figs. Within the room was an earthenware basin filled with «spools» of unbaked clay; another deposit of similar «spools» but smaller in size was found in the space to the east. The building had been destroyed by fire and there were clear traces of fallen burnt beams and mud bricks over much of the area. The whole space gave the impression of having been basement store rooms into which the finer pots had fallen from above. The bins, pottery and «spools» have close parallels with the contents of the Granary at Mycenae; at Lefkandi, however, unlike at the Granary, there was good evidence of IIIC occupation above the destruction; two floor levels were recognised and there may have intervened a period of temporary desertion indicated both by a stratum of small stones resembling water wash and by a burial just above the destruction debris, consisting of an inhumation covered by large fragments of a pithos.

Three similar Late Helladic IIIC burials were found in trench EE; none had any grave goods with them. In this trench we seem to have uncovered a series of rooms with a long terracing wall, which can be traced continuing into the adjoining trenches DD and GG. In the narrow space excavated to the south were found a series of closely superimposed floors, while to the north a dividing wall separated the area into two compartments, in both of which a fall of mud brick debris was reached, apparently once the superstructure of the long terrace wall. This debris has not been excavated but tests were carried deeper in the north part of the trench where earlier walls, still apparently IIIC in date, were met. The burials had been dug down onto the top of one of these walls.

At a level before these walls had appeared a floor was found into which had been sunk a coarse-ware jug and, beside it, a one-handled deep bowl was resting upside down. This floor continued into the trench to the north (BB), and here too a similar sunken jug was uncovered, its mouth on a level with the floor itself.

The only other deep sounding made was in trench CC. Here a trial, 1.50 by 1 metre, was continued down from the bottom of the Geometric pit to bed rock, over 8 metres below surface soil. A sequence of levels from Late Helladic IIIC to Early Helladic was found. The deepest strata were the IIIC, some 2 metres, which had two floors paved with sherds, 1.50 metres of LH II and IIIA, nearly a metre of Middle Helladic III possibly continuing into Late Helladic I, a further metre of Middle Helladic and nearly a metre of Early Helladic, which was resting on the rock.

The other trenches, AB, HH and JJ were not excavated below their latest IIIC level, which lay about a metre below surface; no recognisable later features were found in them. In JJ a complex of mud-brick walls was uncovered, resting on a stone foundation.

Turning away from the main area of the excavation, three further parts of the hill were tested. A series of trial trenches were laid out across the hill from north to south, some 100 metres west of the main excavation. The deepest accumulation of soil lay at the edges of the hill, as was found last year. On the seaward edge IIIC levels were met just below surface (trial VI) while on the landward edge a couple of metres of wash, basically of Late Helladic II material, overlay a Middle Helladic wall (trials I and II). Bed rock was only about a metre from the surface in trial IX, about a third way in from the seaward edge. Here a series of Late Helladic pits, mostly containing Late Helladic II - IIIA material, had been dug in antiquity into Middle Helladic levels, suggesting that this immediate area may have been derelict at the time. Resting on a wall were found three Mycenaean II small vases, possibly the grave goods of a child burial though no bones were recognised. The most productive trial lay about the centre of the hill (trials IV and V). Part of three adjacent rooms, ap-

parently terraced, were uncovered having at least two Late Helladic IIIC floor levels with deposits of vases resting on them. In these burnt destruction levels, the finds included a kylix, deep bowl (Pl. 230 c), a curious hand-made cup, several pithoi, a ring askos (Pl. 230 b), an amphora with an incised mark on the handle and a bronze knife. The hand-made cup closely resembles a type of vessel found in Italy and might well be an import from that region. In a near surface level were found several fragments of a crater decorated with close-style birds facing a central panel and others of a deep bowl having an antithetic spiral design.

In the last week of the season, two trials were made in the sloping land at the east end of the hill. In the lower trench (trial Z) a deposit of Geometric vases was uncovered lying broken on a floor; these included a jug with cut-away spout decorated with birds on the neck and a skyphos with cross hatching on the lip and cross hatched diamonds between panels on the body (Pl. 229 d). In the upper trial (trial W) several IIIC vases were found and interesting fragments of two craters, one decorated with an «antithetic tongue» design and the other having a dog or lion (Pl. 230 c). There was insufficient time to follow up these discoveries.

The season's excavations achieved a considerable measure of success. The aim of clearing the Geometric and Protogeometric levels in the main area was completed and much more besides. The state of preservation of these levels was disappointing but enough material has been collected to enable a comprehensive study to be made of the pottery of these periods at Lefkandi. Unfortunately the earliest Protogeometric stages were not found and this calls for future excavation of the cemetery area where they are represented, for without more material of this period a complete picture of the history of the site cannot be formed.

It is now quite apparent that the major importance of the site lies in its Late Helladic IIIC levels which seem to be better preserved and to contain a greater stratified sequence than any other contemporary Greek site so far published.

M. R. POPHAM
L. H. SACKETT

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

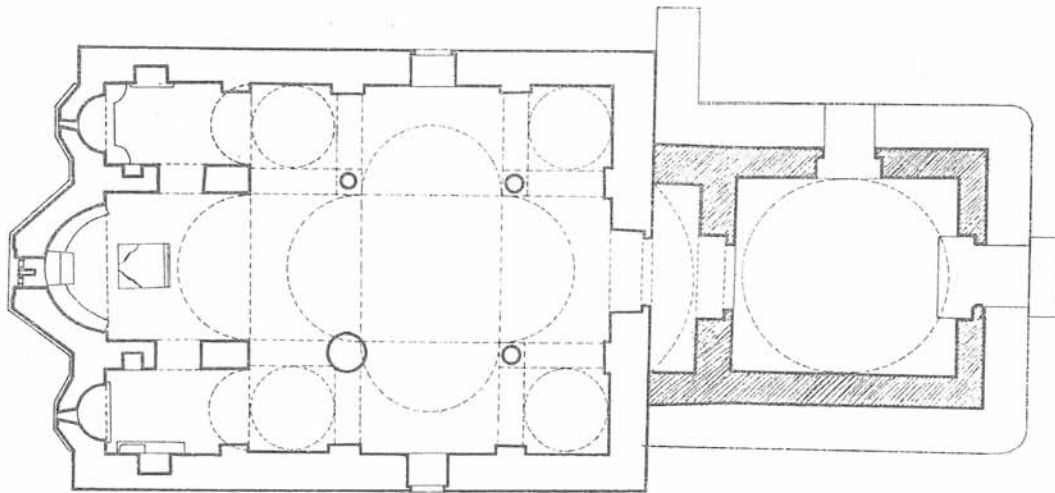
1. ΧΑΛΚΙΣ

Α. Οικόπεδον Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου

Τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο τειχῶν, τῶν ἀποκαλυφθέντων πέρυσιν ἐν Χαλκίδι, τὸ βυζαντινόν (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 294 κ. ἐ.), ἐκρίθη διατηρητέον ἐν τῇ ὑπογείῳ τοῦ ἀνεγερθησομένου μεγάρου τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Εὐβοίας.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελιῶν πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ μεγάρου τούτου, διελύθη τὸ μεταγε-

ἀπόστασιν 20 περίπου μ. ἀπὸ τοῦ μεγάρου τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου. Τούτου σφάζεται μόνον ἡ δυτικὴ πλευρά, ἐνθ' ἡ ἀνατολικὴ ἔχει καταστραφῇ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κατεδαφισθέντος, ἤδη, παλαιότερου κτηρίου. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ τείχους τούτου εἶναι ὁμοία μὲ τὴν τοῦ τείχους τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου, καθὼς καὶ ὁ τρόπος δομῆς (Πίν. 231 α). Δὲν ἔχει ὑποθεμελίωσιν καὶ εἶναι ἐκτισμένον προχείρως καὶ ἐσπευσμένως ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ ἐδάφους μὲ συνδετικὸν μείγμα ἐξ ἀσβέστου καὶ χονδρῆς ἄμμου.

Σχέδ. 1. Ὁ ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ. Κάτοψις

νέστερον τμήμα τείχους, τὸ κατασκευασθὲν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει. Τοῦτο ἦτο ἐκτισμένον ἄνευ θεμελιώσεως, ἀπ' εὐθείας ἐπὶ παρώδους ἐδάφους — χαλκοδέρας, κατὰ τὴν τοπικὴν ὀνομασίαν — εἰς ὕψος 0,50 - 0,60 μ. ὑψηλότερον τῆς θεμελιώσεως τοῦ βυζαντινοῦ τείχους.

Ἀπεκαλύφθησαν ἕτεροι τέσσαρες πίθοι, τῆς αὐτῆς κατασκευῆς καὶ μορφῆς πρὸς τοὺς ἀποκαλυφθέντας πέρυσιν. Τὰ τοιχώματα τῆς κοιλίας τῶν πύθων εἶχον πλάτος 0,25 - 0,30 μ.

Τὰ ἀφαιρούμενα κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν χώματα εἶναι « μάζα », τὰ ὁποῖα μετέφερον ἐκεῖ παλαιότερον πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου. Μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ μεγάρου ἡ Ὑπηρεσία θὰ λάβῃ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ διατηρηθέντος βυζαντινοῦ τείχους, ὥστε τοῦτο νὰ εἶναι ἐπισκέψιμον.

Β. Οικόπεδον Ἱ. Πασσᾶ

Ἡ πρὸς Β. συνέχισις τοῦ βυζαντινοῦ τείχους εὐρέθη καὶ ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Ἱ. Πασσᾶ, εἰς

Παρατηρεῖται, ὅτι τὸ ἔδαφος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρουσιάζει κλίσιν πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Καὶ τοῦ τείχους τούτου ἀπεφασίσθη νὰ διατηρηθῇ τὸ καλύτερον σφζόμενον μέρος ἐν τῇ ὑπογείῳ τῆς οἰκοδομῆς Πασσᾶ, νὰ ληθοῦν δὲ μέτρα, ὥστε νὰ εἶναι ἐπισκέψιμον.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες πίθοι τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ κατασκευῆς πρὸς τοὺς ἀποκαλυφθέντας ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Ἐπιμελητηρίου (πρβλ. ΑΔ ἔ.α. Πίν. 342 α). Ἐντὸς τῶν πύθων εὐρέθησαν ὄστρακα τοῦ 12ου - 13ου αἰ. μ.Χ.

Γ. Ναὸς Ἀγίας Παρασκευῆς

Εἰς τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν πέρυσιν (1964), διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων τῶν μακρῶν τοίχων τῆς Βασιλικῆς τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ἀνεγράφη, ὅτι κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τούτων ἀπεκαλύφθησαν ἕτερα ἀνοίγματα, εἰς ὀλιγώτερον ὕψος τῶν ἐν χρήσει σήμερον παραθύρων τοῦ ναοῦ (βλ.

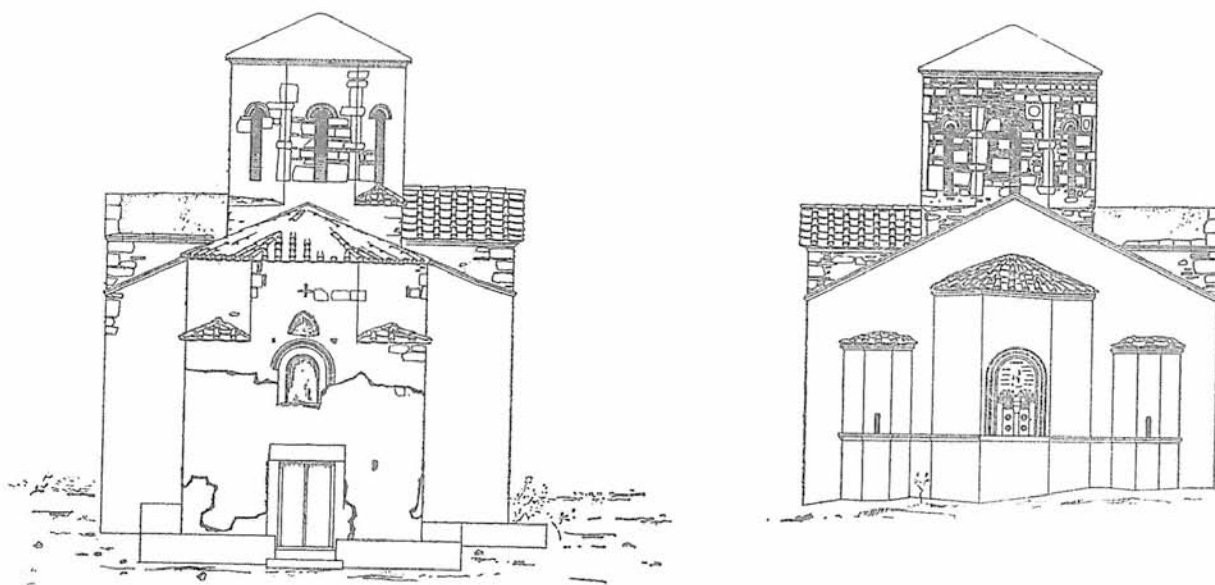
ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 292). 'Επειδή, λόγω έλλειψης των απαιτούμενων πιστώσεων, αἱ σχετικές ἐργασίες δὲν ἐπερατώθησαν ἀκόμη, παρέχονται ἐδῶ ὀλίγα συμπληρωματικά στοιχεία περὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀνοιγμάτων. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπῆρχον τέσσαρα τοιαῦτα ἀνοίγματα, εἰς διάφορον ἑκαστον ὕψος. Οὕτω, τὸ μὲν πρῶτον ἐκ Δ. εὐρίσκεται εἰς ὕψος 1.52 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ ναοῦ, τὸ δεύτερον εἰς 1.13 μ., τὸ τρίτον εἰς 0,86 καὶ τὸ τέταρτον εἰς ὕψος 0,30 μ. Τὰ ἀνοίγματα ταῦτα σήμερον δύναται νὰ ἐξετασθῶν μόνον κατὰ τὸ κάτω ἡμισυ,

κῆς τῶν κατασκευῆς, ἀλλ' εἶχον ὑποστῆ κατὰ καιροῦς ἐπισκευὰς καὶ μετατροπὰς.

Αἱ ἐργασίες θὰ συνεχισθῶν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

2. ΠΙΣΣΩΝΑΣ

Δι' εἰδικευμένου συνεργείου ἐγένοντο ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ ἀποκαλυφθέντος τὸ ἔτος 1963, τυχαίως, παρὰ τὸν ναῖσκον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ χωρίου Πισσώνας (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 214). 'Επ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἐγέ-

Σχέδ. 2. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ. Δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ ὄψις.

διότι τὸ ἄνω ἢ ἔχει καταστραφῇ ὑπὸ τῶν σημερινῶν παραθύρων ἢ εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ παχὺ στῦμα τῶν ἐπιχρισμάτων. Ἡ χρῆσις τῶν τεσσάρων τούτων ἀνοιγμάτων δὲν ἔπαυσε συγχρόνως. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου κατασκευῆς καὶ τῶν διαφόρων ὑλικῶν, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἀπόφραξιν αὐτῶν.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον ἀπεκαλύφθησαν τρία ὀρθογώνια ἀνοίγματα, εἰς ὕψος 0,30 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Ταῦτα φέρουν ὑπέρθυρα ἐκ ξυλίνων δοκῶν, αἱ δὲ παραστάδες τῶν εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ καλῶς πελεκημένων πωρολίθων.

Καὶ τῶν ἀνοιγμάτων τούτων ἡ χρῆσις δὲν ἔπαυσε συγχρόνως.

Ἐκ τῶν παρατηρουμένων διαφορῶν εἰς τὴν τοιχοποιίαν τῶν μακρῶν τοίχων συμπεραίνεται, ὅτι οὗτοι δὲν εὐρίσκοντο εἰς τὴν κατὰστασιν τῆς ἀρχι-

νέτο ἢ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ δαπέδου καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν διαστάσεων αὐτοῦ.

Τοῦτο καταλαμβάνει τὸν ὅρον τετραγώνου δωματίου, διαστάσεων 5.60 x 4.15 μ. Τὸ κύριον διακοσμητικὸν θέμα εἶναι συμπλεκόμενοι κύκλοι ἐντὸς πλαισίου ἐκ λευκῶν ψηφίδων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυματοειδῆς βλαστὸς με ὀρθὰ κισσόφυλλα ἐκ μελανῶν ψηφίδων (Πί ν. 231 β). Οἱ ρόμβοι με τὰς καμπύλας πλευράς, οἱ ὁποῖοι σχηματίζονται διὰ τῶν συμπλεκόμενων κύκλων, ἔχουν ψηφίδας ἄλλοτε κεραμοχρόους, ἄλλοτε φαιᾶς καὶ ἄλλοτε κιτρίνας. Εἰς τὸ κέντρον τῶν σχηματίζεται κόσμημα ἐκ πέντε ψηφίδων, διαφόρου χρώματος, χιαστὶ τοποθετημένων.

Πρὸς τὴν νοτίαν πλευράν, ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου, διαστάσεων 1.23 x 0,55 μ., εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή (Πί ν. 232 α):

Νικηφόρος ὁ/πὲρ εὐχῆς τὸ ἐξέ/δριον ἐκέντησαι

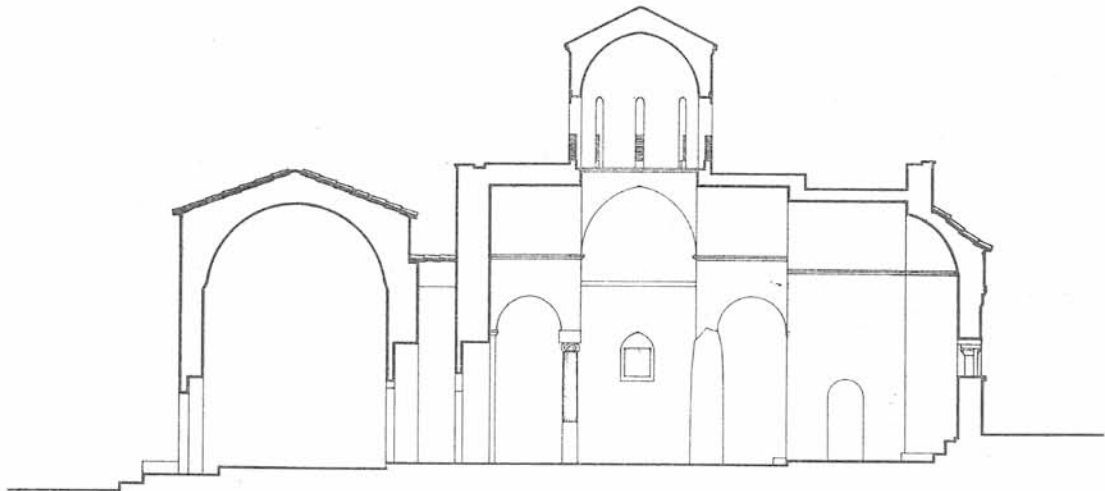
Ύψος γραμμάτων 0,11 μ.

Κατά την επιγραφήν ταύτην τὸ ψηφιδωτὸν ἀνήκεν εἰς ἓν ἐξέδριον, ἥτοι οἰκίσκον ἀνήκοντα ἢ εὐρισκόμενον πλησίον ἐνὸς μεγαλυτέρου, δημοσίου ἢ ἐκκλησιαστικοῦ κτηρίου. Ὁ ὅρος ἐξέδριον ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφάς. Τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δαπέδου κατέστρεψε φρέαρ, ἀνοιγὲν ἐκεῖ μεταγενεστέρως (Πί ν. 231 β). Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς ὑπάρχει ἀλλαξ, διαστ. 0,30 - 0,16 μ. Αἱ ψηφίδες τοῦ δαπέδου ἔχουν διαφόρους διαστάσεις ἀπὸ 0,01 - 0,03 μ.

4. ΜΟΝΗ ΓΑΛΑΤΑΚΗ

Ἐξητάσθη ἡ πλησίον τῆς Λίμνης εὐρισκομένη Μονὴ Γαλατάκη (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 157).

Εἰς τὸ Καθολικόν, ἀγιορειτικοῦ τύπου τοῦ 16ου αἰ. (Πί ν. 232 β), καὶ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου ἔχουν δημιουργηθῇ ἐπικίνδυναι ρωγαί. Αἱ μοναχαὶ ἐπεχείρησαν, διὰ τὴν προστασίαν τοῦ Καθολικοῦ, ἀρμολόγησιν διὰ σιμεντοκονίας, ἡ ὁποία ὁμως, ὡς ἦτο ἐπόμενον, προ-

Σχέδ. 3. Ὁ ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ. Κατὰ μῆκος τομή

Μετὰ τὰς ἐργασίας τὸ ψηφιδωτὸν ἐκαλύφθη δι' ἄμμου.

3. ΛΙΜΝΗ

Ἔργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως ἔγιναν καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἀπὸ τοῦ 1960 ἀνασκαφέντος παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου (5ου - 6ου αἰ.), εἰς τὸ γραφικόν, παραθαλάσσιον χωρίον Λίμνη τῆς βορείου Εὐβοίας, εἰς θέσιν ὅπου εὐρίσκεται ταπεινὸς ναῖσκος εἰς τιμὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 157, Τὸ Ἔργον 1960, σ. 53).

Ἀπεμακρύνθησαν τὰ χῶματα, ποὺ ἐκάλυπτον τὰ ἑρείπια τοῦ κτηρίου, ἐκαθαρίσθησαν αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἐπεσκευάσθησαν αἱ ζημίαι καὶ ἀκολούθως ἐκαλύφθησαν δι' ἄμμου. Ἐν ψηφιδωτόν, καταλαμβάνον τὸν χῶρον τετραγώνου διαμερίσματος, ἀριστερὰ τοῦ ναΐσκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς ἀποθήκην τοῦ Δήμου Λίμνης πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ σαθοῦ ὑποστρώματος καὶ ἐπανατοποθέτησιν του.

ἐκάλεσεν αἰσθητικὴν ζημίαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ κτηρίου.

Καὶ ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος (τέλους 16ου αἰ.) (Πί ν. 233 α), παρουσιάζει διογκώσεις, ἀπολείψεις καὶ εἰς ὀρισμένα σημεῖα ἀποκολλήσεις.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν, τὴν στερέωσιν τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεώς του.

5. ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΡΜΑ

Τὸ Καθολικὸν τῆς διαλελυμένης Μονῆς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Ἀρμᾶ εἶχεν ὑποστῇ ζημίαν, αἱ ὁποῖαι ἔθετον εἰς κίνδυνον τὴν ἀσφάλειάν του. Συγκεκριμένως εἶχε καταστραφῇ ἡ κεράμωσις, ἡ στέγη γενικῶς εἶχεν ὑποστῇ καθίζησιν, εἰς δὲ τοὺς τοίχους εἶχον σχηματισθῇ εὐρεῖαι ρωγαί. Ἀκόμῃ, ὑψηλὴ ἐπίχωσις ἐκάλυπτε τὸν βόρειον καὶ ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ μέχρις ὕψους 1 μ., μὲ ἀποτέλεσμα τὸ ἐσωτερικὸν του νὰ ὑποφέρῃ ἐκ τῆς ὑγρασίας.

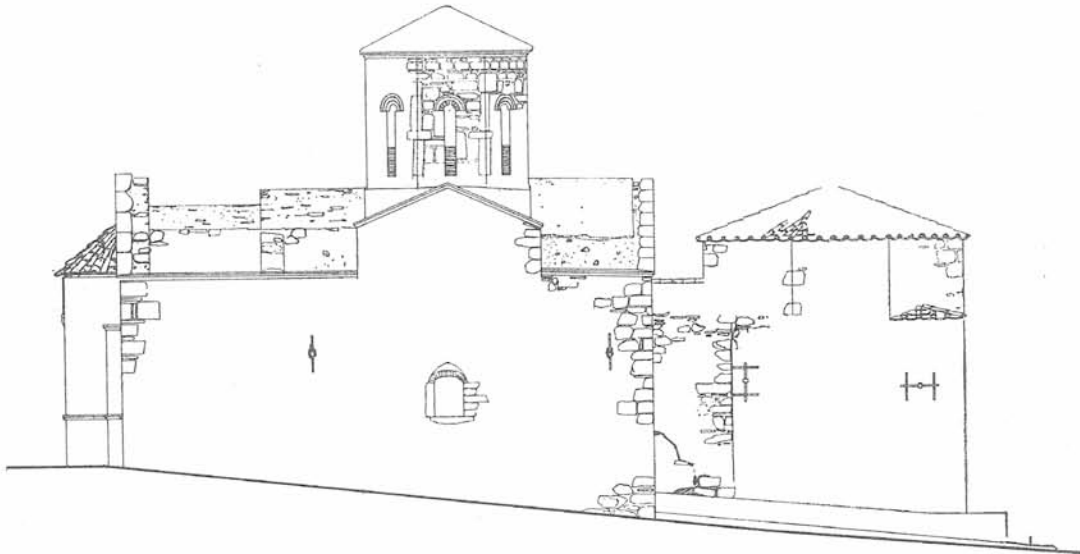
Ἦδη πρὸ τοῦ 1960 εἶχε γίνῃ ἀποτύπωσις τοῦ

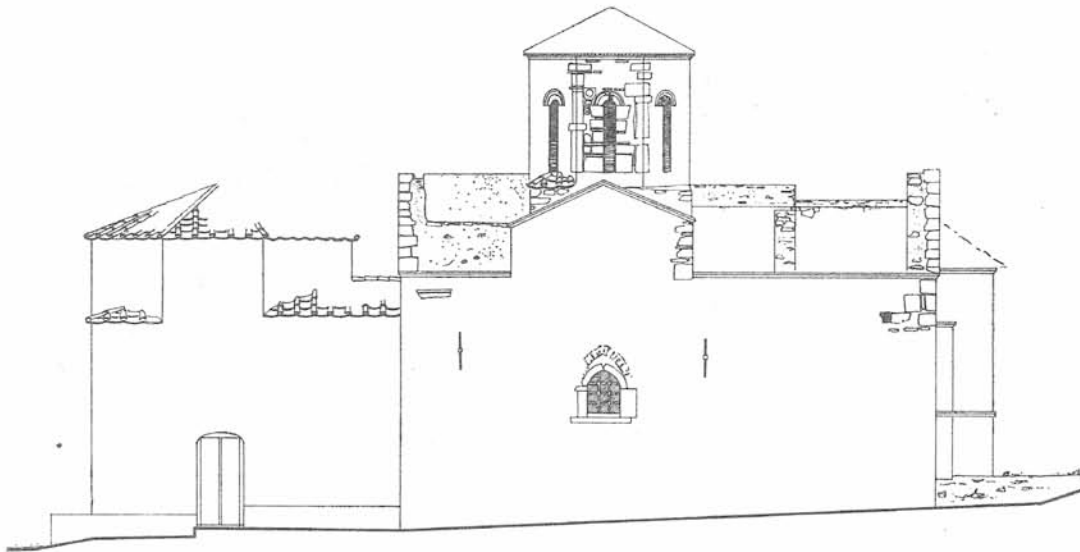
Καθολικού και είχε καταρτισθῇ πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησίν του (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 157, 158). Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἐφέτος.

Τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ ναοῦ ἐκαλύπτετο διὰ

τῶν κορυφῶν τῶν πλαγίων τοίχων. Μεταξὺ τοῦ πλέγματος καὶ τῶν καμαρῶν τῶν δύο πλαγίων διαμερισμάτων, Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ, ἐμεσολάβη κενόν. Τὸ ἀέτωμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου δὲν συνεδέετο μὲ τὰς στέγας τῆς μεσαίας κεραίας καὶ

Σχέδ. 4. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμῆ. Ἡ βορεία ὄψις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

Σχέδ. 5. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμῆ. Ἡ νοτία ὄψις κατὰ τὰς ἐργασίας

μιᾶς ἀμφικλινοῦς στέγης (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, Πίν. 141 α).

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κεράμων διεπιστώθη, ὅτι αὗται εἶχον ἐπιστρωθῇ ἐπὶ πλέγματος ἐκ κορυφῶν ἀγρίων δένδρων, τὸ ὁποῖον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κλειδῆς τῆς κεραίας τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐπὶ

τῶν δύο πλαγίων. Διὰ νὰ ἐλαττώσουν δὲ τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν κλεῖδα τῆς κεραίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν πλαγίων τοίχων, ἔκτισαν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ξυλίνου πλέγματος ἐνὰ ἕνα τοῖχον ἐκατέρωθεν τῆς κεραίας, παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονά της. Εἰς τὴν τοιχοποιίαν τῶν τοίχων τοῦ-

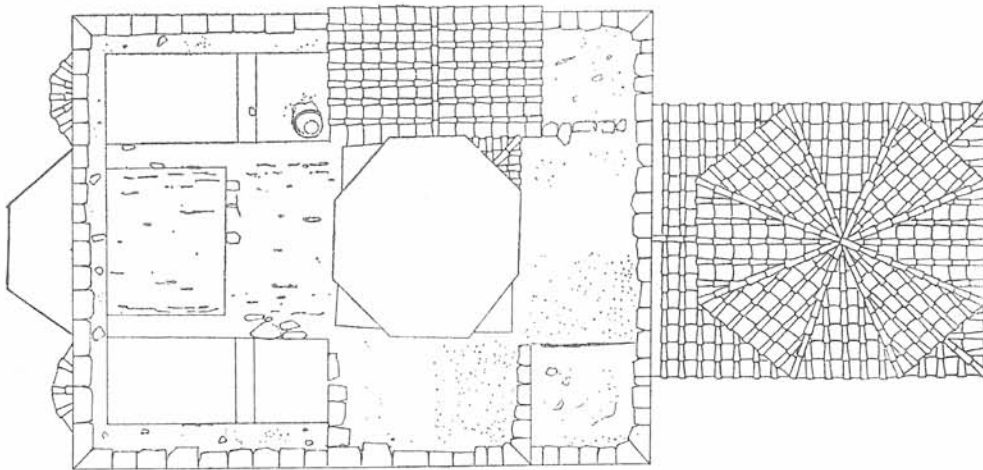
των ἐχρησιμοποίησαν ὕλικὸν ἀπὸ καταστραφέντα μέρη τοῦ ναοῦ, ὡς δεικνύει λίθος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σφύζεται ζωγραφικὴ παράστασις μορφῆς Ἁγίου, καλῆς τέχνης. Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ σημερινὴ διαμόρφωσις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ ὀφείλεται εἰς

θησαν καὶ ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι διὰ δοκῶν ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος.

Ἐτοποθετήθησαν κέραμοι εἰς τὴν στέγην τοῦ τρούλλου καὶ ἐπεσκευάσθη τὸ τύμπανον τούτου μετὰ τῶν παραθύρων καὶ τῶν τεσσάρων λοφίων

Σχέδ. 6. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμῆ. Τομή κατὰ πλάτος εἰς τὸ ὕψος τοῦ τρούλλου καὶ τομή κατὰ πλάτος τῶν τριῶν μερῶν τοῦ Ἱεροῦ

Σχέδ. 7. Ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμῆ. Αἱ στέγαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

μετασκευῇ, πρὸς τὴν ὁποίαν πιθανῶς δὲν εἶναι ἄσχετος ὁ ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενος, ὡς ἀνακαινιστής, Ἄνθιμος κατὰ τὸ ἔτος 1937.

Ἡ στέγη τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου ἡμίσεος τοῦ ναοῦ ἀποκατεστάθη, ὁμοίως, ὡς δικλινής, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο νέον ξύλινον πλέγμα διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν κεράμων καὶ ἀφοῦ συνεδέ-

(Πί ν. 233 β). Αἱ πλευραὶ τοῦ τυμπάνου εἶχον ὑποστῆ μεγάλας ζημίας εἰς τὴν τοιχοποιίαν των, διογκώσεις καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακορύφου. Αἱ δύο πλάγιοι κεραταί, βορεία καὶ νοτία, ἐνισχύθησαν δι' ὠπλισμένου μανδύου καὶ ἐπεστρώθησαν διὰ κεράμων.

Ἡ δυτικῶς τοῦ τρούλλου στέγη ἦτο, ὡς καὶ ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ, ἐνιαία δικλινής. Κατὰ τὴν ἀνα-

κατασκευήν της διετηρήθη ἡ αὐτὴ μορφή. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δυτικὸν ἀέτωμα καὶ ἡ δυτικὴ κεραία εἶχον σοβαρὰς ρωγμὰς καὶ ἀποκολλήσεις, συνεδέθησαν μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ ναοῦ δι' ἰσχυρῶν ὀπλισμένων δοκῶν.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μάζων ἀπὸ τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς δυτικῆς κεραίας διαμερισμάτων διεπιστώθη, ὅτι εἶχον τοποθετηθῇ κενοὶ πίθοι πρὸς ἐλάφρυνσιν τοῦ βάρους. Οὗτοι διετηρήθησαν. Ἐγένετο ἀνακεράμωσις τοῦ προστεθειμένου νάρθηκος μετὰ τρούλλου, ἀφοῦ προηγουμένως

διὰ καταλλήλων δοκῶν ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος ἐξουδετερώθησαν αἱ ρωγμαὶ τοῦ καὶ συνεδέθη οὗτος μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκολληθῇ (Πί ν. 233 γ). Τὰς γενομένας ἐργασίας, τὰ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ, τὴν μορφήν τούτων καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν των δεικνύουν τὰ καταρτισθέντα σχέδια κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν (Σχέδ. 1 - 7).

Τέλος ἐγένετο ἀποχωμάτωσις πέριξ τοῦ ναοῦ καὶ κατασκευὴ προστατευτικοῦ πεζουλίου.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΩΚΙΔΟΣ

ΔΕΛΦΟΙ

Βραχύτατος είναι ο άπολογισμός των πεπραγμένων κατά το 1965. Μέχρι της 27ης Ἀπριλίου ἐφορεύουσα διετέλεσεν ἡ δ. Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου, ἔκτοτε δὲ ἡ δ. Βαρβάρα Φιλιππάκη τὸν Δεκέμβριον ἐτοποθετήθη ὡς Ἐπιμελήτρια ἡ δ. Ὑβόννη Νικοπούλου.

Ἡ ἐπίτιμος Ἐφορος δ. Ἰωάννα Κωνσταντίνου εἰργάσθη ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ θέρος εἰς τὴν ἐπανεκθεσὶν τοῦ Μουσείου καὶ κυρίως διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς αἰθούσης τῆς Θόλου, βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ δεξιωτάτου τεχνίτου κ. Γεωργίου Ἀσημενοῦ. Ὁ γλύπτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Στέλιος Τριάντης προσέφερεν ἐπίσης τὴν πολύτιμον συμβολὴν του.

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ὁ Καθηγητὴς κ. Amandry ἐξετέλεσεν ἐπ' ὀλίγας ἐβδομάδας καθαρισμὸν τῆς κρήνης Κερνᾶ, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περὶ ταύτης μελέτης του (Πί ν. 234 α.). Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐπιστοποιήθη ἡ θέσις τῆς πρὸς Ν. προσόψεως τῆς κρήνης. Ἐταυτίσθησαν ἐπίσης λίθοι ἀνήκοντες εἰς αὐτήν, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἐπανετοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν του. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας πρὸς ἀνεύρεσιν ἄλλων τεμαχίων, ἀνηκόντων εἰς τὴν κρήνην, νοτίως τῆς πρὸς τὸ Στάδιον ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα, διαστάσεων 7 x 4,20 μ. (Πί ν. 234 β.). Οἱ τοῖχοι σφύζονται εἰς ὕψος 1,50 μ.

Τὸ δάπεδόν του ἀποτελεῖται ἐκ πῶρων κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐνθ' οἱ τοῖχοι του ἐξ ἀσβεστολίθου. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν του σφύζεται μέρος ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα σχετίζεται πιθανὸν πρὸς τὴν κρήνην Κερνᾶ. Ἐλπίζεται ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὸς ὁ ἔλεγχος τῆς ὑποθέσεως ταύτης, διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μεταξὺ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς κρήνης Κερνᾶ τμήματος τῆς ὁδοῦ.

Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ πρὸς Α. τμήματος τοῦ νοτίου τείχους τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ — τοῦ λεγομένου « Ἑλληνικόν » — δηλαδὴ κατὰ τὴν ΝΑ. αὐτοῦ γωνίαν. Ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ τείχους χώρος εἶχεν ἀνασκαφῇ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1963) καὶ πρὸ τῆς ἐκ νέου ἀναχωματώσεώς του ἡ ἐνίσχυσις τοῦ τείχους ἐκρίθη ἀναγκαία. Κατεσκευάσθησαν οὕτω δύο παράλληλοι πρὸς αὐτὸ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι (Πί ν. 235 α-β), ὁ εἰς μήκ. 6,50, ὕψ. 1,70, πλάτ. κάτω 0,60 μ. καὶ ὁ ἔτερος μήκ. 5,50, ὕψ.

1,30, πλ. 0,70 ἄνω, 0,60 μ. κάτω. Οἱ τοῖχοι οὗτοι δὲν ἐφάπτονται τοῦ τείχους καὶ ἔχουν ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔξω ἀπόκλινιν, ὥστε νὰ δέχωνται τὰς ὤσεις τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως καὶ οὕτω νὰ ἀνακουφίζεται τὸ τεῖχος. Τελικῶς οἱ τοῖχοι οὗτοι ἐκαλύφθησαν. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν ἐγένοντο κατ' ἀποστάσεις ἐνέσεις σκυροκονιάματος εἰς τὰ θεμέλια τοῦ τείχους πρὸς ἐνίσχυσίν των.

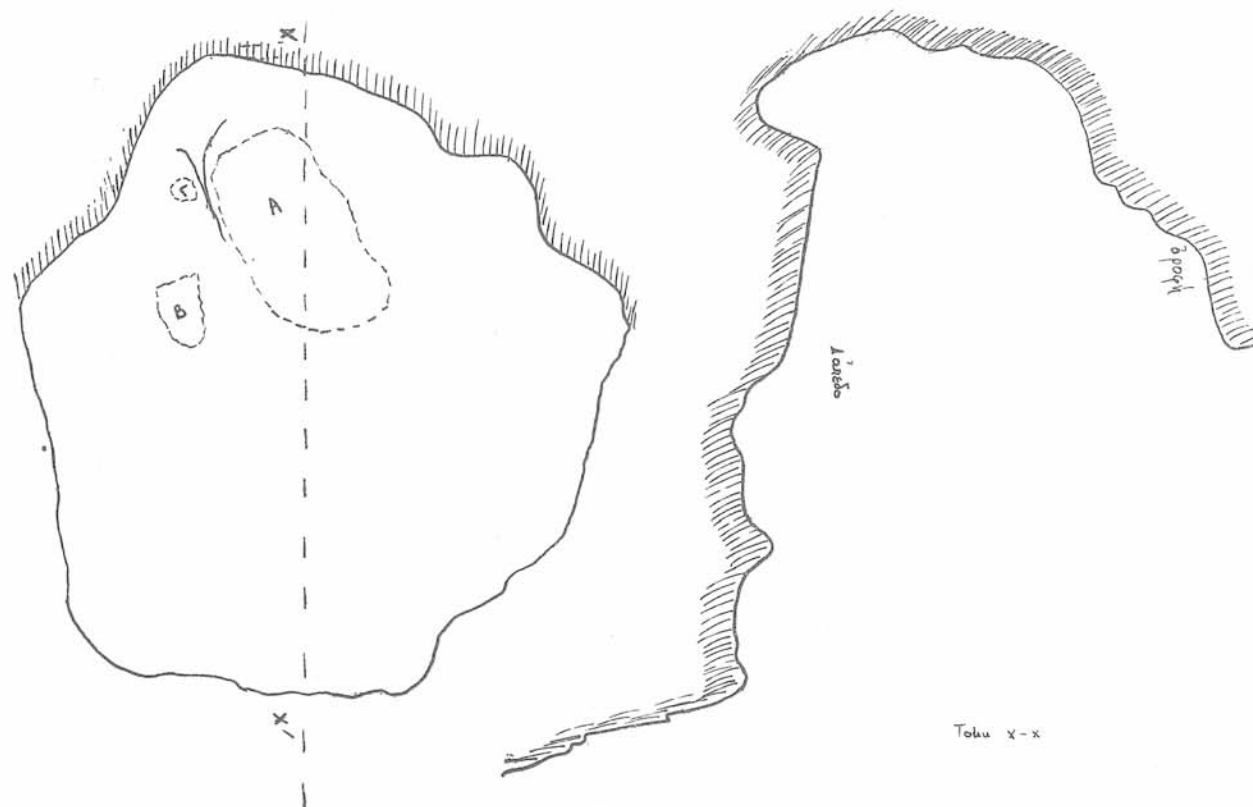
Κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τοίχου Α εὐρέθη αἰχμὴ χαλκοῦ δόρατος (μήκ. 0,345 μ.) ἐμπεπηγμένη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ Δελφῶν ἀριθμεῖ ἄνω τῶν 4.500 ἐνεπιγράφων λίθων καὶ ἡ σπουδαιότης των δὲν χρήζει ἐξάρσεως. Ἡ τακτοποίησις τῆς εἴχε καταστῇ πλέον ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Οὕτω, μόλις κατέστη δυνατόν νὰ διατεθῇ δι' αὐτήν καὶ δευτέρα αἶθουσα, ἤρχισαν κατὰ τὸν Νοέμβριον αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι τακτοποιήσεως, αἵτινες ἀποβλέπουν: 1) εἰς τὴν κατάλληλον διασκευὴν τῶν αἰθουσῶν διὰ τῆς κατασκευῆς ἐδικῶν ρυμῶν καὶ παρὰ τοὺς τοίχους καὶ κατὰ τὸ μέσον αὐτῶν, 2) εἰς τὴν ταξινόμησιν τοῦ ὕλικου καθ' ὁμάδας, συγκόλλησιν, ἔλεγχον ἀριθμῶν κ.λ.π. Τὴν ἐπίπνον ἐργασίαν ταύτην ἀνέλαβον νὰ φέρουν εἰς πέρας ὁ Καθηγητὴς κ. Jean Bousquet καὶ ἡ κ. Κ. Πέππα-Δελμούζου, τῶν ὁποίων ἡ πείρα καὶ ὁ ἐνθουσιασμός ἐγγυῶνται διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς.

Ὁ κ. Καράμπαλης, κάτοικος Δελφῶν, ὑπέδειξε σπήλαιον (Πί ν. 236 α' Σχ ἐ δ. 1) εἰς τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ λόφου Καστρούλια Μαγκελαρικὰ καὶ ΝΑ. τῶν Δελφῶν, πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ὁποίου, ἐπὶ λελεασμένης ἐπιφανείας τοῦ βράχου (διαστ. 0,90 x 0,40 μ.), ὑπάρχουν χαράγματα ἀκανονίστων σχημάτων (συνδυασμοὶ διάφοροι κεραίων, σταυροὶ κ.ἄ.) (Πί ν. 236 β' Σχ ἐ δ. 2). Ὁ κ. Καράμπαλης παρέδωκεν ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον λίθον (ἀκονιάν) (Πί ν. 236 γ), φέροντα ὁμοία χαράγματα, εὑρεθέντα τὸ 1960 εἰς τὸ κτῆμά του εἰς θέσιν Τσαούση. Τὸ πλάτος τῶν χαραγμάτων εἶναι 0,003-0,004 μ. καὶ τὸ βάθος φθάνει μέχρι 0,002½ μ. Τὰ χαράγματα ταῦτα, καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ φορητοῦ λίθου πρέπει, νομίζομεν, νὰ θεωρηθοῦν ἔργα ἀνθρωπίνης χειρὸς, ἡ ὁποία ἐζησεν εἰς προϊστορικοὺς χρόνους. Δύναται νὰ παραβληθοῦν πρὸς χαράγματα ἐπὶ λίθου, εὑρεθέντος εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τοῦ Μαραθῶνος (ΠΑΕ 1958, σ. 17, εἰκ. 2). Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀπαντοῦν ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ εἰς Δρῆρον ἀνακαλυφθέντος λίθου, ὅστις ἔχει θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Μινωικὴν περίοδον (ΒCH 1961, σ. 552, εἰκ. 2).

Γ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

*

Σχέδ. 1. Κάτοπις καὶ τομὴ σπηλαίου. Α, Β, Γ λελεασμένα τμήματα τοῦ βράχου, ἐφ' ὧν τὰ χαράγματα

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΦΩΚΙΔΟΣ - ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Α. ΦΩΚΙΣ

1. ΠΟΛΥΔΡΟΣΟΝ - ΣΟΥΒΑΛΑ ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ

Εἰς ὀλίγων ἑκατοντάδων μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χωρίου Πολύδροσον καὶ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Βοιωτικοῦ Κηφισοῦ εἶναι κατεσπαρμένα ἐρείπια ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν κτισμάτων. Τὰ εὑρισκόμενα εἰς ἀπόστασιν 150 μ. ΝΑ. τῶν πηγῶν ἀποδίδονται ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν εἰς ναόν, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι Παναγίας τῆς Ἑλεούσης (Πί ν. 237 α.). Ἐκ τῶν σφζομένων στοιχείων συνάγεται, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο τρίκλιτος βασιλικὴ μὲ τρεῖς κίονας καὶ ἓνα πεσσὸν εἰς ἐκάστην κιονοστοιχίαν. Ἐκ τῆς διατάξεως τῶν στοιχείων στηρίξεως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ βασιλικὴ ἦτο τρουλλαία μὲ τρεῖς ἡμιεξαγώνους, ἐξωτερικῶς, κόγχας τοῦ Ἱεροῦ. Εἰς τὴν τοιχοδομίαν ἔχει χρησιμοποιηθῇ οἰκοδομικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς ἀρχαίας Λιλαίας.

Ἡ Ἐφορεία ἐνήργησε καθαρισμόν καὶ τακτοποίησιν τῶν ἐρειπίων Παναγίας τῆς Ἑλεούσης (Πί ν. 237 β.) διὰ τῆς ἀρχαιολόγου δ. Χαρ. Μπάρα, εἰς τὴν ὁποίαν παρεχώρησε καὶ τὸ δικαίωμα δημοσιεύσεως μελέτης περὶ τοῦ βυζαντινοῦ τοῦτου μνημείου.

Ἔτερα ἐρείπια, εὑρισκόμενα ἀκριβῶς ὑπὲρ τὰς Πηγὰς τοῦ Κηφισοῦ, ἀποδίδονται ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν εἰς ναὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἅγιον Χριστοφόρον (Πί ν. 238 α.). Ὁ ναὸς, ἀνήκων εἰς τὸν αὐτὸν τύπον τῆς τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ τριῶν ἡμικυκλικῶν ἐξωτερικῶς κογχῶν Ἱεροῦ, ἔχει θεμελιωθῇ ἐπὶ ἰσοπέδου ἐπιφανείας ἐδάφους, σχηματισθείσης δι' ἰσχυροῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, κατεσκευασμένου ἐκ μεγάλων φαιδῶν δόμων. Ἡ Ἐφορεία προέβη εἰς τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν τακτοποίησιν τῶν ἐρειπίων.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν ἐρειπίων ἀμφοτέρων τῶν βυζαντινῶν ναῶν καὶ διαμορφώσεως τοῦ περὶ αὐτοὺς χώρου.

2. ΑΝΤΙΚΥΡΑ

Ἐγένετο καὶ πάλιν λεπτομερεστέρα σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τοῦ εἰς θέσιν Μετόχι ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ καθωρίσθησαν τὰ ληπτέα μέτρα διὰ τὴν κτηριακὴν συντήρησιν καὶ στερέωσίν του (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 230, Σχέδ. 3, Πίν. 271 β.).

Μετὰ μελῶν τοῦ συνεργείου ζωγράφων - συντηρητῶν ἐγένετο ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου καὶ ἐμελετήθησαν τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα διὰ τὴν συγκράτησιν καὶ

ἀσφάλειάν του, καθ' ὅσον εἰς πολλὰ σημεῖα ἔχουν δημιουργηθῇ ἐπικίνδυνον διογκώσεις καὶ ἀποκολλήσεις. Ὅριζοντία ξυλίνη ὀροφή, κατασκευασθεῖσα πρὸ ἐτῶν, κατέστρεψεν, ἐν μέρει, τὰς κεφαλὰς τῶν ὀλοσώμων Ἀγίων. Ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀφαίρεσις τῆς ὀροφῆς ταύτης.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ἔχει χρησιμοποιηθῇ μαρμαρίνον ἐπίθημα μετὰ ἐπιπεδογλύπτου διακόσμου σταυροῦ, δύο ροδάκων καὶ τεσσάρων ἐσχηματοποιημένων πτηνῶν, εἰς τὰ κενὰ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ (Πί ν. 238 β.). Ὑπενθυμίζεται, ὅτι, ἕτερον, ὅμοιον ἀκριβῶς, ἐπίθημα, περισυλλεγὲν μετὰ τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ διαλυθέντος ὀκταγωνικοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ (11ου αἰῶνος) εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἰδρύθη τὸ ἐργοστάσιον ἀλουμινίου, μετεφέρθη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκά (ΑΔ ἔ.ἀ. Πίν. 271 α.).

3. ΔΕΣΦΙΝΑ

α. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου

Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐφόρου, ὁ ζωγράφος - συντηρητῆς κ. Σταῦρος Παπαγεωργίου ἐπεσκέφθη τὴν ἐγκαταλελειμμένην Μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εὑρισκομένην εἰς ἀπόστασιν δύο ὥρων πεζοπορίας ἀπὸ τῆς Δεσφίνης. Ὁ ναὸς τῆς Μονῆς, κτίσμα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τῶν σταυροειδῶν μετὰ τρουλλοῦ ναῶν, εἶναι κατάγραφος ἐσωτερικῶς, φέρει δὲ ξυλόγλυπτον τέμπλον μὲ χρονολογίαν κατασκευῆς 1768. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἔχει ὑποστῇ ζημίας καὶ κυρίως ἀπολεπίσεις. Κατεγράφησαν 23 εἰκόνες. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως.

β. Ἐξωκκλήσιον Ἁγίου Γεωργίου

Ὅμοίως, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐφόρου, ὁ αὐτὸς ὡς ἄνω συντηρητῆς ἐπεσκέφθη τὸν ἡρειπωμένον μονόκλιτον ναῖσκον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὀλίγον ἐξωθὶ τῆς Δεσφίνης καὶ παρὰ τὴν νέαν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Σφζονται ἐλάχιστα μέρη τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου. Ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς παρὰ τὴν θύραν ἀναγράφεται ἡ χρονολογία 1774. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου.

γ. Ναὸς Ταξιαρχῶν

Ὁ ναῖσκος τῶν Ταξιαρχῶν (14ου αἰῶνος) τῆς Δεσφίνης (Πί ν. 238 γ.), δημοσιευθεὶς ὑπὸ τῆς κ. Μ. Σωτηρίου (Δελτ. Χρ. Ἀρχ. Ἑτ., περίοδος Δ', τόμ. Γ', 1962 - 63, σ. 175 - 202), εἶχεν ὑποστῇ ζημίας ἰδίως εἰς τὴν κεράμωσίν του καὶ εἰς

τόν λίαν ενδιαφέροντα ζωγραφικὸν διάκοσμόν του (τοῦ 1332), ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τῆς «καπνιάς» δὲν εἶναι πλέον ὁρατός.

Ἀπεφασίσθη ἡ ταχεῖα ἐκτέλεσις ἐργασιῶν διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς κεραμώσεως, ἀρμολόγησιν τῶν τοίχων καὶ ἀποχωμάτωσιν περὶ τοῦ ναοῦ. Περὶ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν βλ. σ. 27 τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεύχους.

Β. ΦΘΙΩΤΙΣ

ΑΜΦΙΚΛΕΙΑ

1. Μονὴ Ἀμφικλείας

Αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν τῆς παρὰ τὴν Ἀμφικλείαν καὶ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἰδρυμένης γυναικείας, σήμερον, Μονῆς εἶχον σημειωθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1962 (ΑΔ 17 (1961): Χρονικά, σ. 164, Σχέδ. 2· Πίν. 178 α, 179 α). Μέρος τῶν ἐργασιῶν τούτων, ὡς ἡ ἀνακεράμωσις τῶν στεγῶν, ἡ ἐπικάλυψις τοῦ τρούλλου διὰ κεράμων καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων, ἐγένετο κατὰ τὸ 1965.

2. Ἀκρόπολις

Τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως (Πίν. 239 α) καταλαμβάνει σήμερον τὸ Νεκροταφεῖον τῆς κωμοπόλεως, ἐγκατασταθὲν ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ 1892. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἀκροπόλεως σφύζονται τὰ ἑρείπια μεσαιωνικοῦ τετραγώνου πύργου, εἰς τὴν τοιχοποιῶν τοῦ ὁποῖου ἔχει χρησιμοποιηθῇ ὕλικὸν ἐκ τοῦ ἀρχαίου τείχους (Πίν. 239 β).

Παρὰ τὸν πύργον ἔχει ἰδρυθῇ καμαροσκέπαστος ναῖσκος τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, μὲ σφενδόδιον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς καμάρας. Ἐντὸς τοῦ ναῖσκου εἶναι ἐντειχισμένη ἐπιγραφή, εἰς τὴν ἔξω δὲ ἐπιφάνειαν τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἡ ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις ἐπιτυμβίας στήλης (Πίν. 239 γ).

3. Κωμόπολις

Ἐσημειώθησαν μερικὰ χαρακτηριστικὰ στοι-

χεῖα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς τοξωτοὶ πυλώνες (Πίν. 239 δ), κατοικίαι κ. ἄ. Εἰς πολλὰ σημεῖα παρατηροῦνται ἐντειχισμένα ἀρχαῖα γλυπτά (Πίν. 239 ε).

ΑΙΒΑΝΑΤΕΣ

Εἰς θέσιν «τὸ Πάτι» καὶ «Πύργος» παρατηρήθησαν ἑρείπια ἀρχαίων κτισμάτων καὶ μέρος βυζαντινοῦ ναοῦ, γνωστοῦ εἰς τοὺς ἐντοπίους ὡς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, μὲ τοιχοποιῶν κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα, ὑπόγειος καμαροσκέπαστος χώρος, πηγὴ κ. ἄ.

Σημειοῦται ἡ ἀνάγκη διενεργείας ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης.

ΔΑΦΝΟΥΣΙΑ - ΑΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Τὰ ἑρείπια τῆς ἀνεσκαμμένης καὶ δημοσιευμένης ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ὁρλάνδου παλαιохριστιανικῆς Βασιλικῆς παρὰ τὰ ἀρχαῖα Δαφνούσια Λοκρίδος (Α. C. Orlandos, Une Basilique Paléochrétienne en Locride, Byzantion, Vol. V, (1929 - 30) σ. 207 κ.έ.), εἰς τὸ μεσαῖον καὶ ἐγκάρσιον κλίτος τῆς ὁποίας εἶχον ἀποκαλυφθῇ ψηφιδωτά, παρέμειναν μέχρι τοῦ 1965 προστατευμένα δι' ἄμμου, ἐνῶ πυκνὴ καὶ ἀγρία βλάστησις εἶχε καλύψει τὸν χώρον τοῦ μνημείου.

Πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς καταστάσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκρίθη ἀναγκαῖος ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ ἡ ἀφαίρεσις τοῦ στρώματος τῆς ἄμμου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ταύτης διεπιστώθη, ὅτι τὰ ψηφιδωτὰ εἶχον ὑποστῇ μεγάλας φθοράς (Πίν. 240 α - β).

Ὅθεν, ἡ ἀποκόλλησις τούτων ἦτο ἐπιβεβλημένη. Πράγματι, ἀπεκολλήθη ὅλον τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς Βασιλικῆς ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου, ἐκτελεῖται δὲ τώρα ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἐπισκευὴ τοῦ διὰ τὰ ἐπανατοποθετηθῇ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τὸ ἐπόμενον ἔτος.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

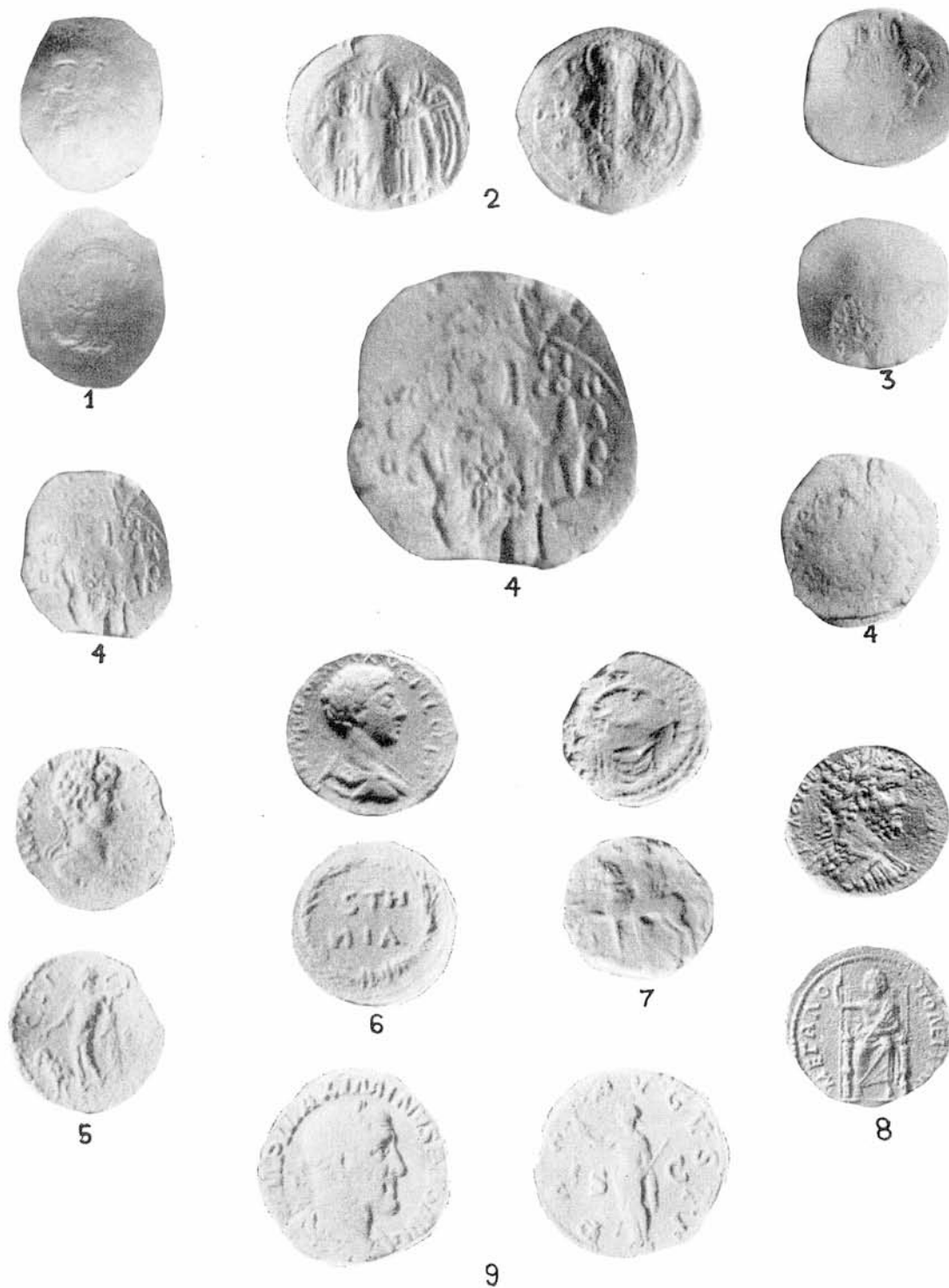
*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

σ. 23, ὑποσ. 29 : ἀντὶ ἐπιστολογραφείσθη

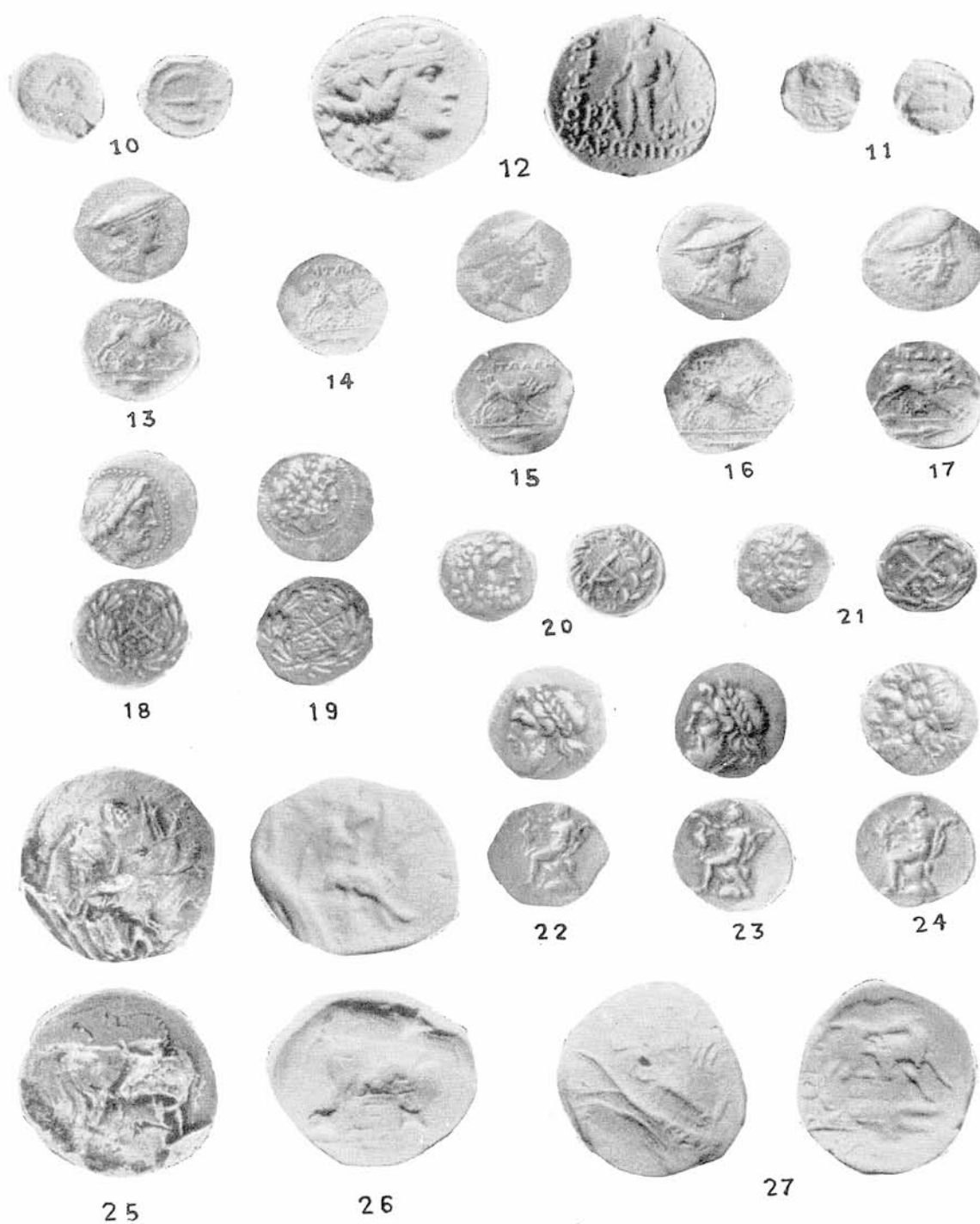
γράφει : ἐστιλογραφείσθη

ΠΙΝΑΚΕΣ

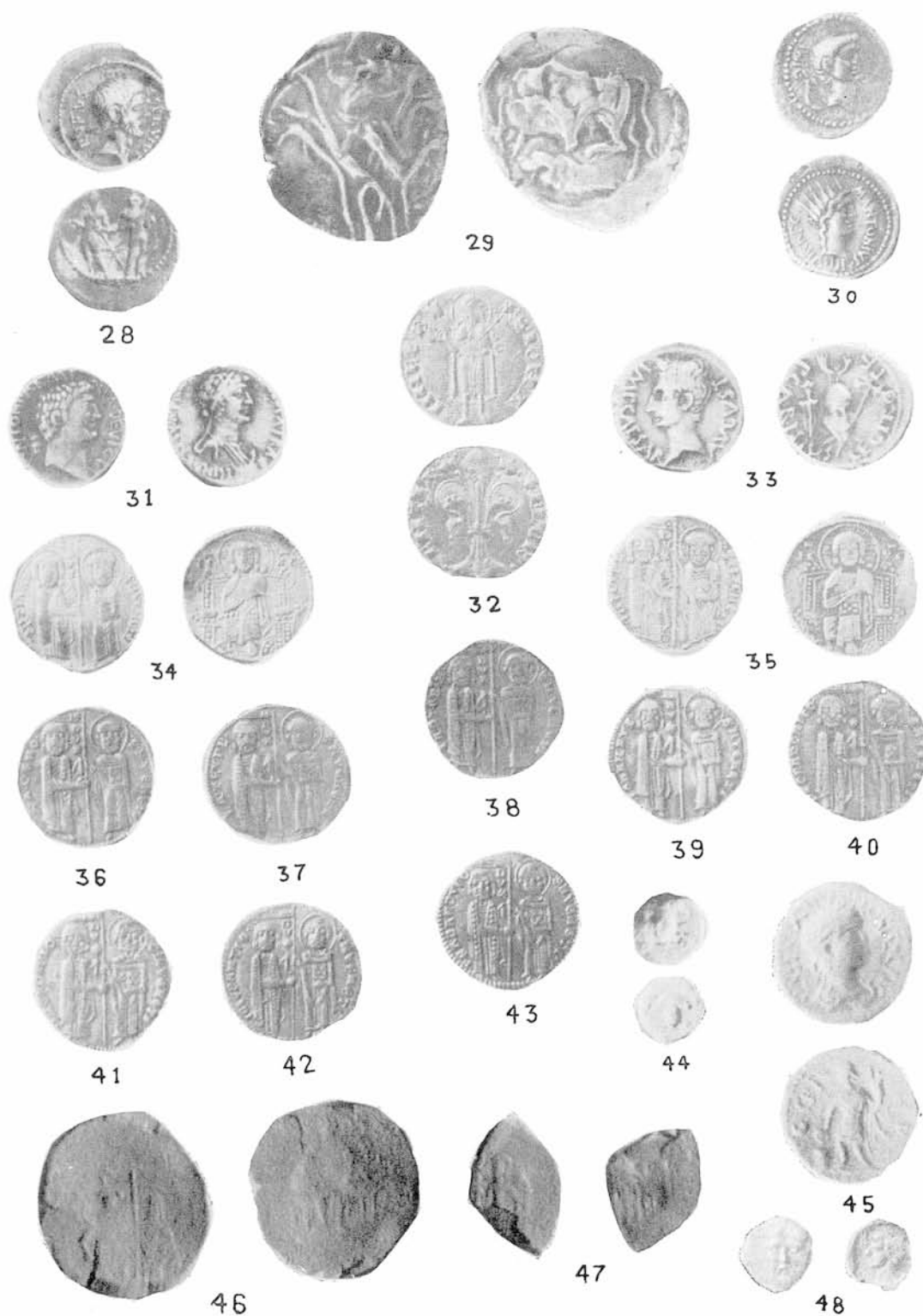
Νομισματική Συλλογή

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΟΥ

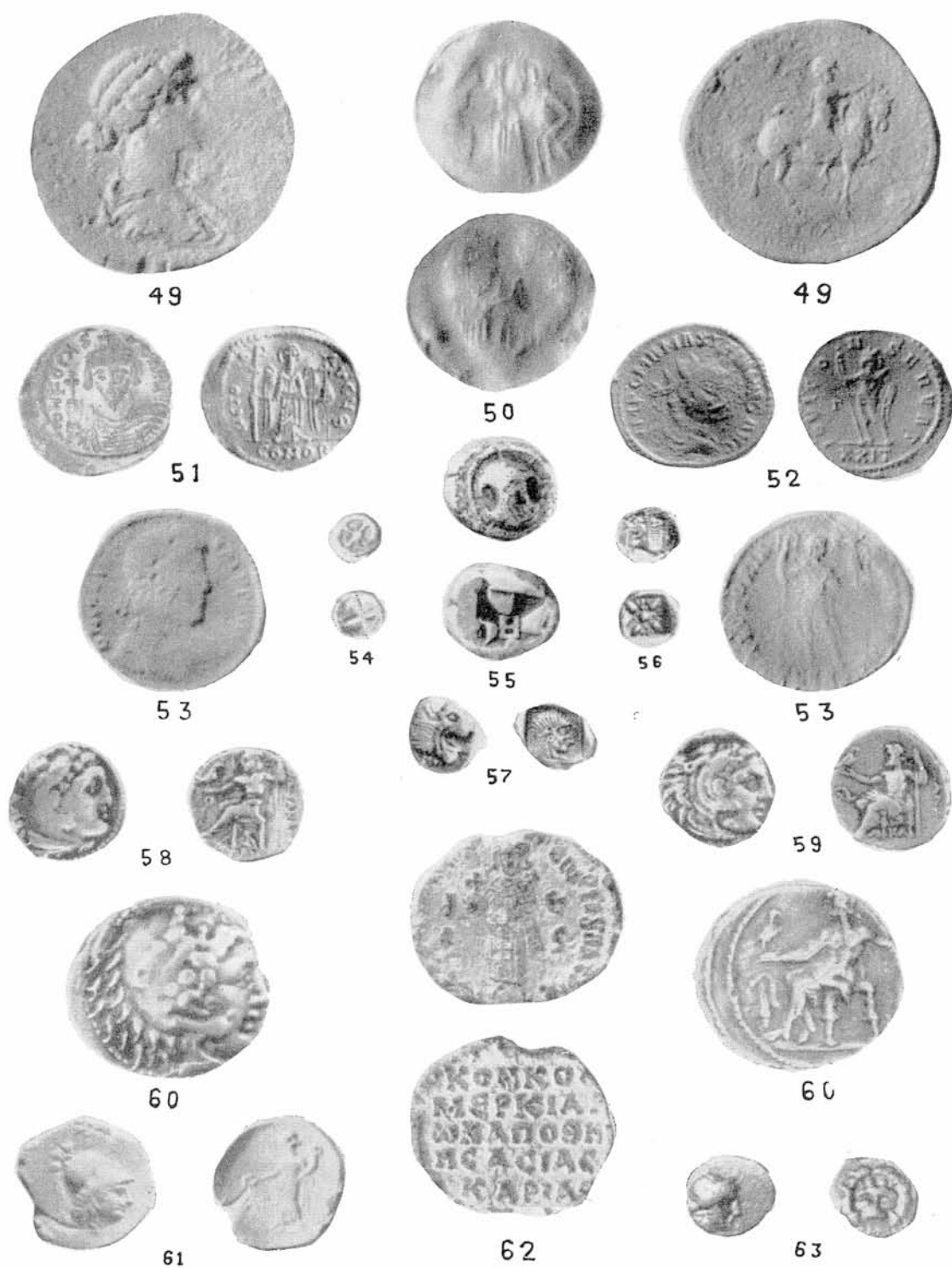
Νομισματική Συλλογή

ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Νομισματική Συλλογή

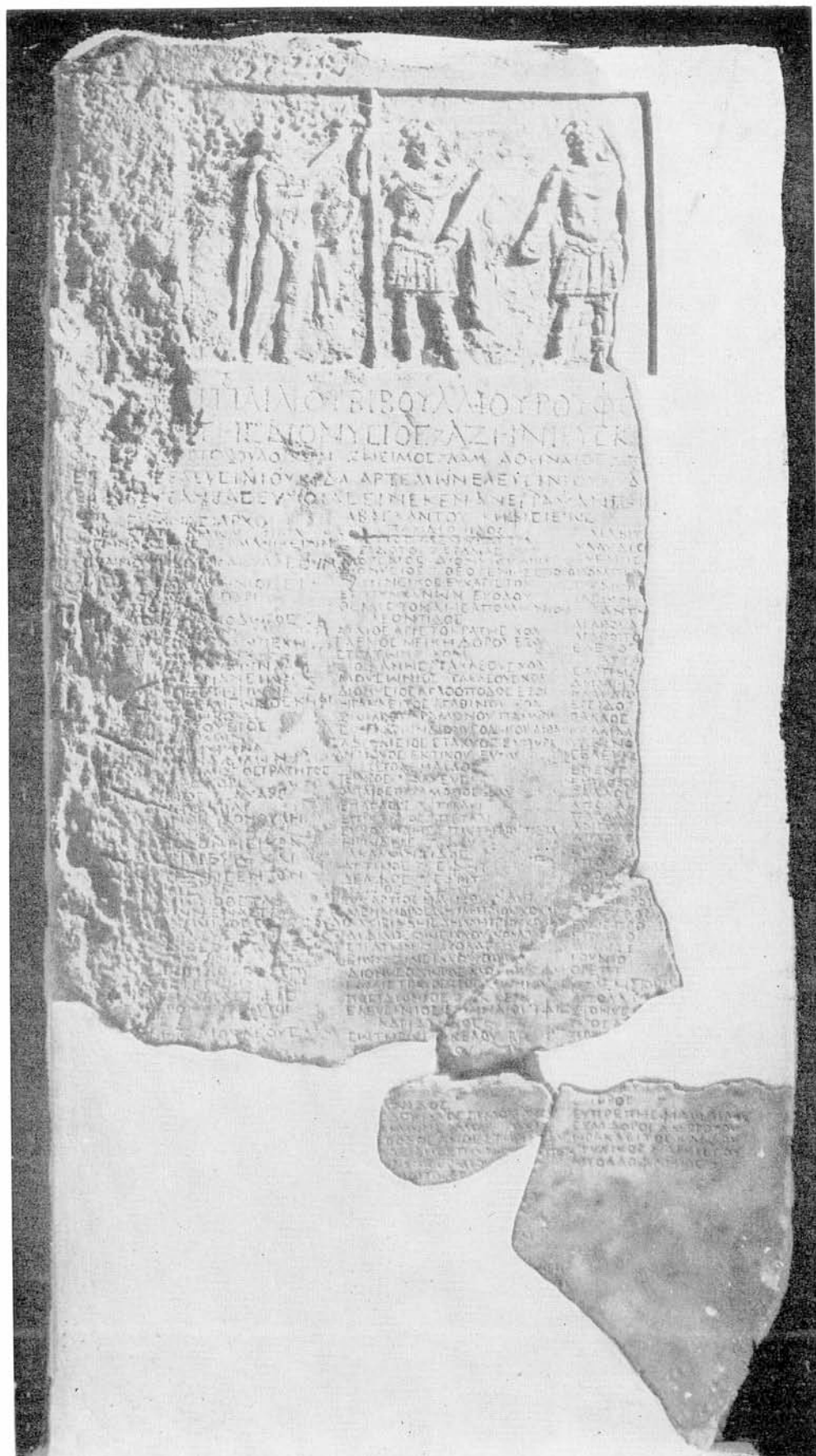
ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Νομισματική Συλλογή

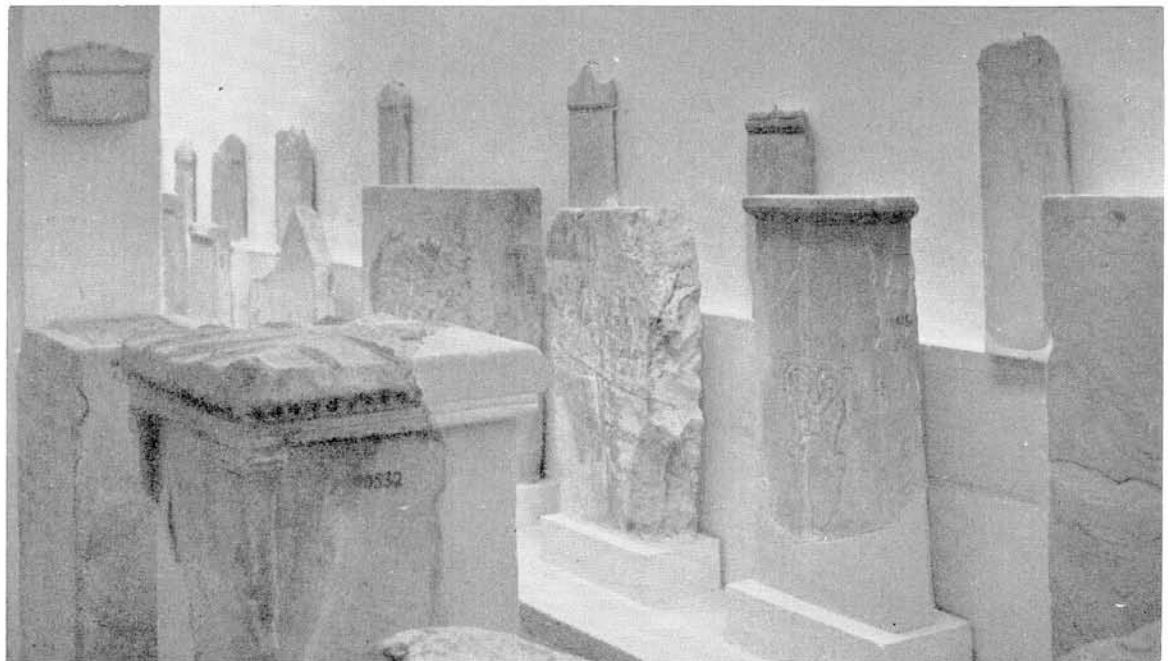
ΜΑΝΤΩ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

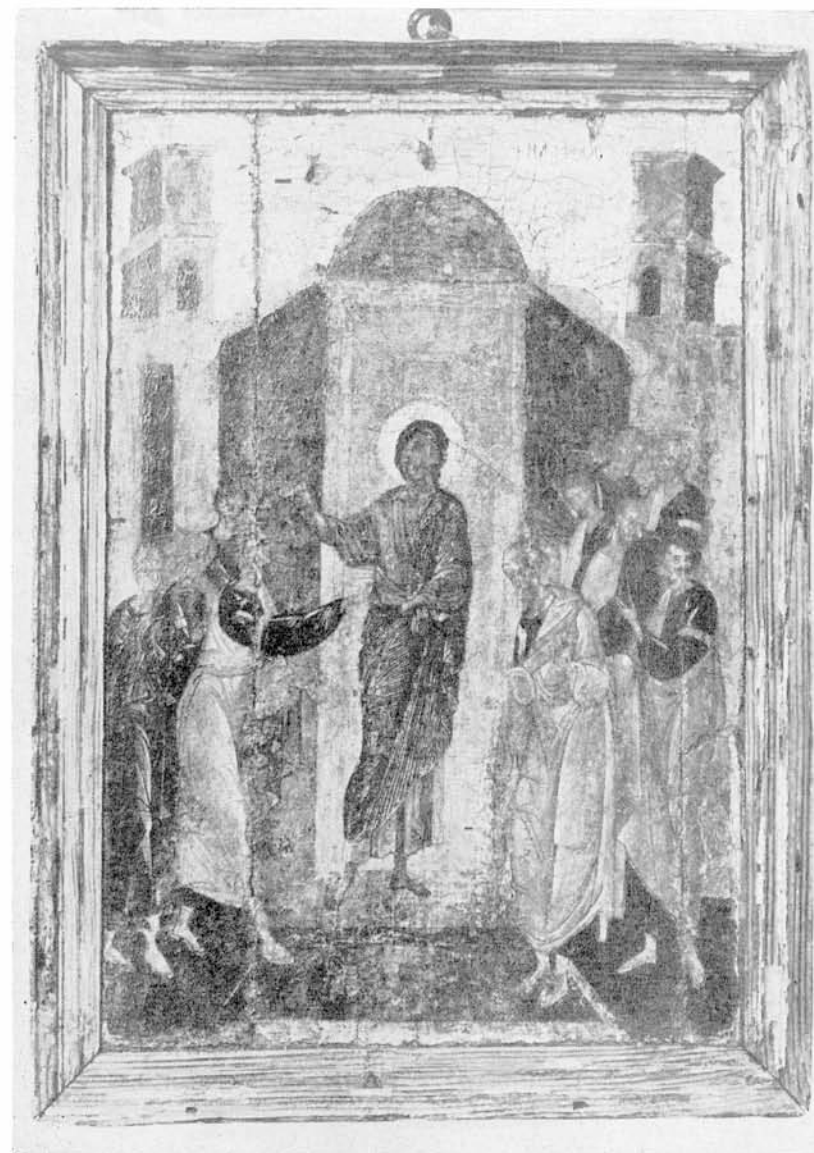
Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ: Ἡ ὕψ' ἀριθ. Ε.Μ. 12554 καὶ 12554 α ἐπιγραφή (IG II², 2050)

Μ. ΜΙΤΣΟΣ

Ἐπιγραφικὴ Συλλογή: α. Τμήμα τοῦ βορ. ἐστεγασμένου διαδρόμου,
β. Μικρότερον τμήμα τοῦ αὐτοῦ διαδρόμου

Μ. ΜΙΤΣΟΣ

Βυζαντινὸν Μουσεῖον: α. Μαρμάρινον θωράκιον με σφίγγας, 10ου - 11ου αἰ. (B.M. 7110), β. Εἰκὼν ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ, 15ου αἰ., μετὰ τὴν συντήρησιν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη : α - β. Εικὼν Θεοτόκου δεξιοκρατούσης ἐκ Θεσσαλονίκης, 13ου αἰ., πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Βυζαντινόν Μουσείον : α. Εἰκὼν Παναγίας Γλυκοφιλούσης, 17ου αἰ. (Β.Μ. 137), β. Συσκευὴ κατασκευασθεῖσα
εἰδικῶς διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν δύο στρωμάτων τῆς εἰκόνης α

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

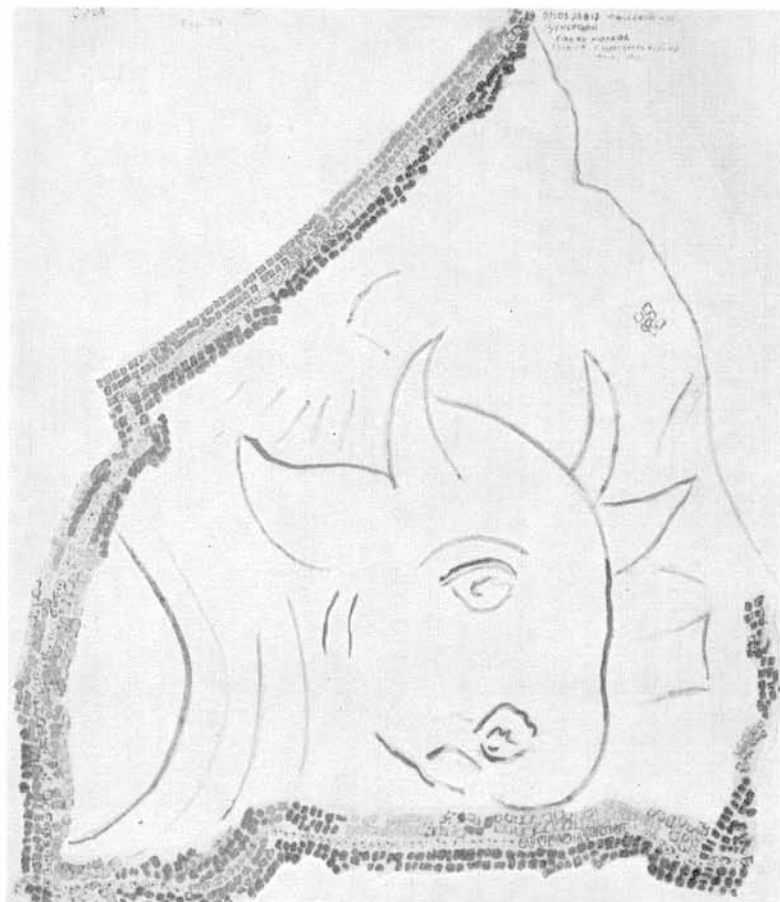
ΠΙΝΑΞ 10

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 21 (1966)

Χρύσοβον Ναυπακτίας. Ναός Μεταμορφώσεως: α. Τμήμα τοίχου με τὰ τρία στρώματα τοιχογραφιών, β. Ἀποτειχισθὲν τμήμα τοιχογραφίας τοῦ μεσαίου στρώματος μετὰ τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν του (17ος αἰ.)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη. Καθολικὸν Μονῆς Λατόμου. Ψηφιδωτὸν κόγχης 5ου - 6ου αἰ.: α. Σχέδιον πρὸ τῆς ἀποτειχίσεως διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀκριβοῦς ἐπανατοποθετήσεως, β. Λεπτομέρεια μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν καὶ συντήρησιν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη. Καθολικὸν Μονῆς Λατόμου: Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς κόγχης μετὰ τὴν συντήρησιν

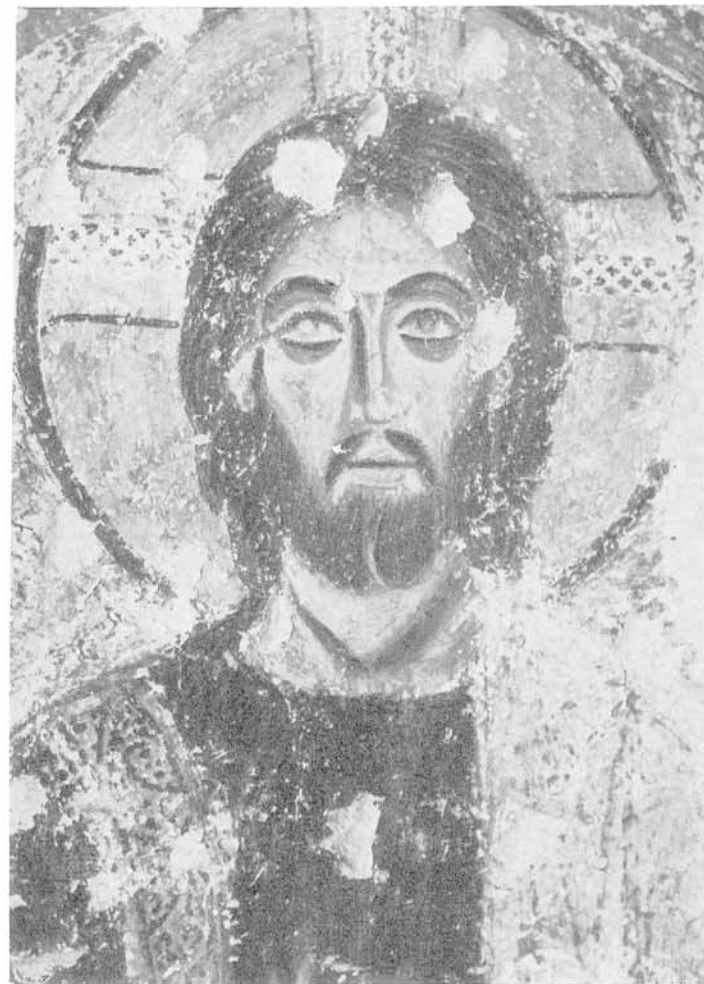
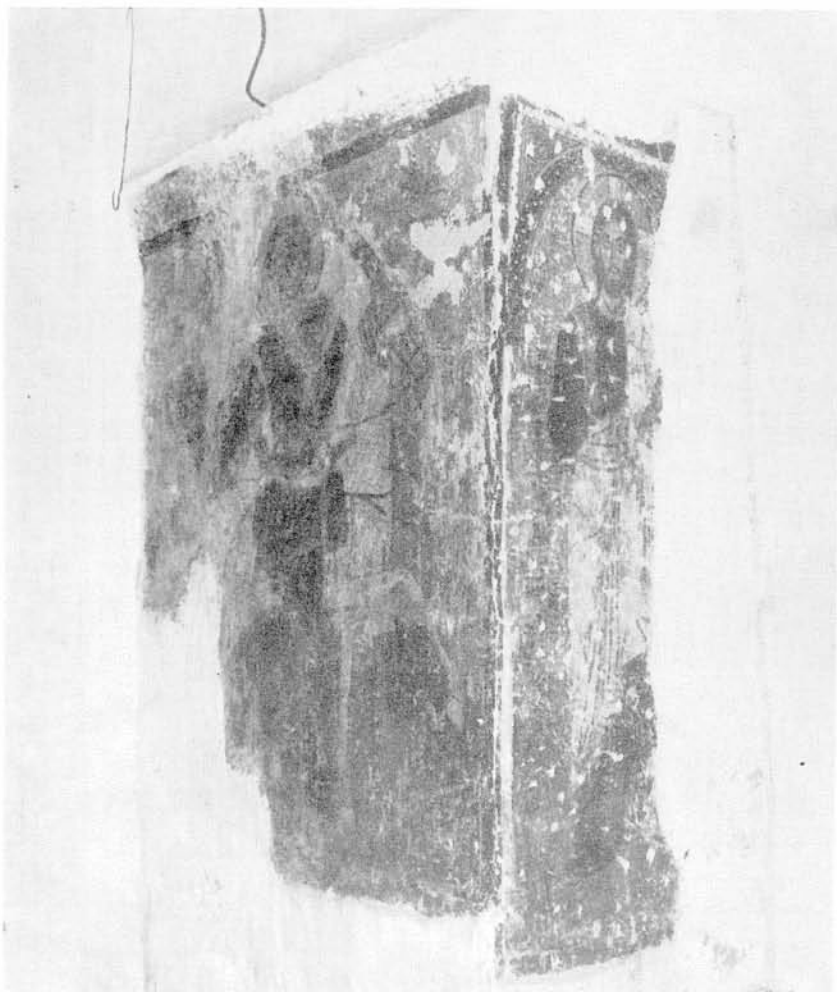
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου. Ὀκτάγωνον: α - β. Μαρμαροθετήματα δαπέδου

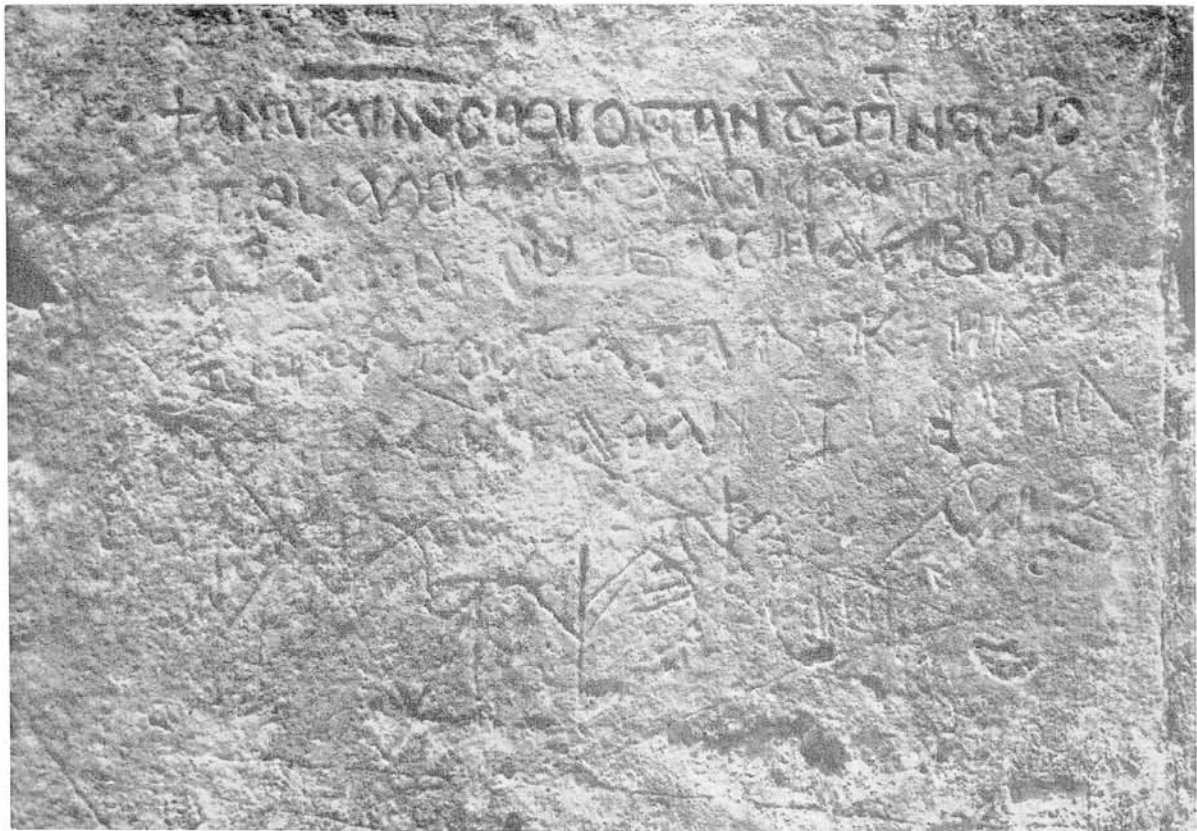
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Αἴγινα. "Αγ. Νικόλαος Μαύρικα: α. ΝΑ. γωνία βορείου κεραίας με τὰς παραστάσεις Ἁγ. Γεωργίου καὶ Χριστοῦ, β. Λεπτομέρεια τῆς ἀποκαλυφθείσης παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ (12ος αἰ.)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Αἶγινα. Ὁμορφη Ἐκκλησιά: α. Ἡ ἐγχάρακτος κτητορικὴ ἐπιγραφή (1284), β. Ἡ παράστασις τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ, πρὸ τῶν ἐργασιῶν (Φωτ. Β.Ι.Ε.)

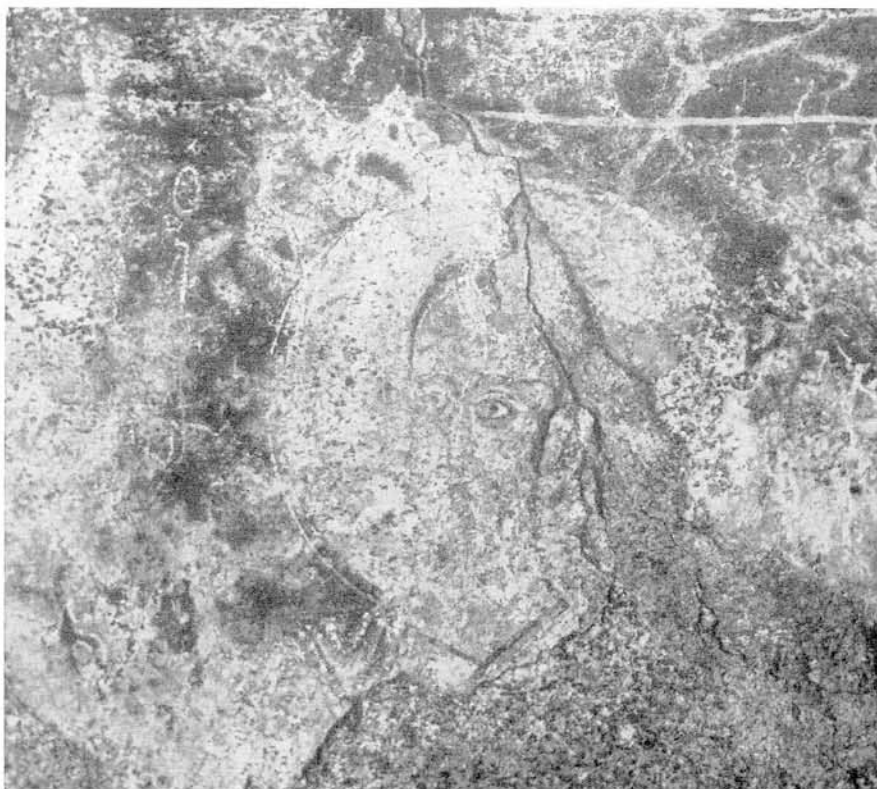
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα. Μυλοπόταμος. Σπήλαιον Ἁγ. Σοφίας (12ος - 13ος αἰ.): α. Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Ἁγ. Νικόλαος μετὰ τὴν συντήρησιν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα. Ποδρκο. Ναός Ἁγ. Δημητρίου (12ος - 13ος αἰ.): α - β. Κεφαλή ἁγίου
πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα: α - β. Ποδρκο. Ναός Ἁγ. Δημητρίου, βόρειον παρεκκλήσιον. Ὑπόλειμμα παραστάσεως Κοιμήσεως Θεοτόκου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν, γ. Φριλιγγιάνικα. Ναός Ἁγ. Βλασίου, νότιος ναός. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα. Πούρκο. Ναός Ἁγ. Δημητρίου: α. Ἁγ. Θεόδωρος (;) ἔφιππος,
β. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς Ἁναλήψεως

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα. Φριλιγγιάνικα. Ναός Ἁγ. Βλασίου, βόρειος ναός: α. Ἁγ. Θεόδωρος, β. Παράστασις ἁγίου
ὑπὸ παχὺ στρώμα ἀλάτων, γ. Ἁγ. Νικόλαος

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΠΙΝΑΞ 22

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 21 (1966)

Κύθηρα. Φριλιγγιάνικα. Ναός Ἁγ. Βλασίου, βόρειος ναός : α. Νεώτερον στρώμα τοιχογραφιῶν.
Οἱ Ἅγιοι Μῆρος (Μύρων) καὶ Βασίλειος, β. Βορεία κόγχη ἱεροῦ. Θεοτόκος ἔνθρονος

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα: α. Κάστρον Μυλοποτάμου. Ναός Μεταμορφώσεως. "Αγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, 15ου αἰ.,
β. Χώρα, Βοῦργο. Ναός Ἀγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα παράστασις τοῦ Ἀγ.
Γεωργίου, 15ου αἰ.

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κύθηρα: α. Χώρα, Βοῦργο. Ναός Ἀρχιστρατήγου. Ἅγιος Δημήτριος (1609), β. Χώρα, Κάστρον.
Ναός Παναγίας Ὁρφανῆς. Ἀποκαλυφθεῖσαι παραστάσεις ἁγίων (17ος αἰ.)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν. Ἐξωτερικὴ ὄψις νοτίου τοίχου: α. Ἰησοῦς Ἑμμανουήλ, β. Ἅγ. Δημήτριος 13ου αἰ. (Φωτ. Β.Ι.Ε.)

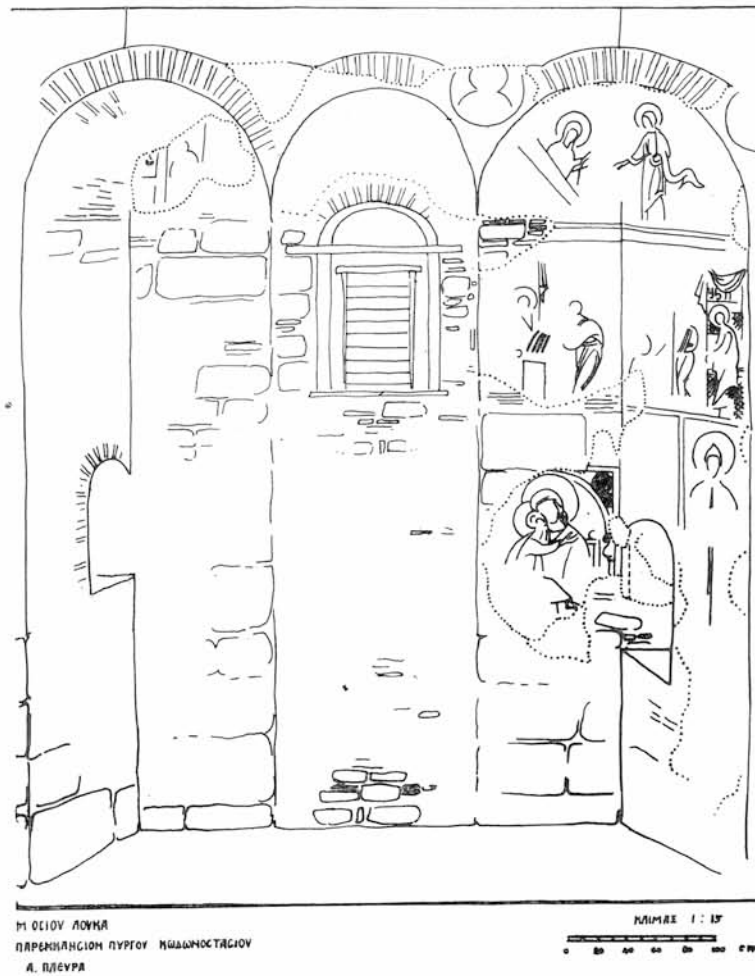
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Μονή Όσιου Λουκά: α. Καθολικόν. Τύμπανον διλόβου παραθύρου δυτικής ὀψεως. Ὁ Ἅγ. Παῦλος (12ου αἰ.), β. Παρεκκλήσιον κωδωνοστασίου, νότιον ἡμιχώνιον. Τὸ θαῦμα τῆς Ἰάσεως τοῦ ἔχοντος ξηρὰν τὴν χεῖρα, πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως (Φωτ. Β.Ι.Ε.)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Παρεκκλήσιον κωδωνοστασίου: α - β. Σχέδια διατάξεως τοιχογραφιῶν
(ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Β.Ι.Ε.)

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Παρεκκλήσιον κωδωνοστασίου: α. Ὁ ἀρχάγγελος ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Γλυκοφιλούσης, 12ου αἰ., β. Λεπτομέρεια μορφῆς Χριστοῦ ἐκ τοῦ θαύματος τῆς Ἰάσεως τοῦ δούλου τοῦ Ἑκατοντάρχου (Φωτ. Β.Ι.Ε.). Πρβλ. Πί ν. 27 β

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Ερυθρανία. Ἐπισκοπή: α. Καμάρα ἀνατολικῆς κεραίας. Ὑπολείμματα Ἀναλήψεως, 13ου αἰ., καὶ τοῦ
κάτω αὐτῆς στρώματος, 9ου αἰ., β. Δυτικὴ κεραία. Λεπτομέρεια ἀνεικονικῆς διακοσμῆσεως

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Εϋρυτανία. Ἐπισκοπή. Δυτική κεραία: α. Νότιος τοίχος, β. Βόρειος τοίχος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Εὐρυτανία. Ἐπισκοπή. Λεπτομέρεια τοῦ Πίνα. 30 β: α - β. Ἡ Ἁγ. Θεοδότῃ καὶ ὁ Ἁγ. Κοσμάς κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν ἐπὶ τόπου προκαταρκτικὸν καθαρισμὸν

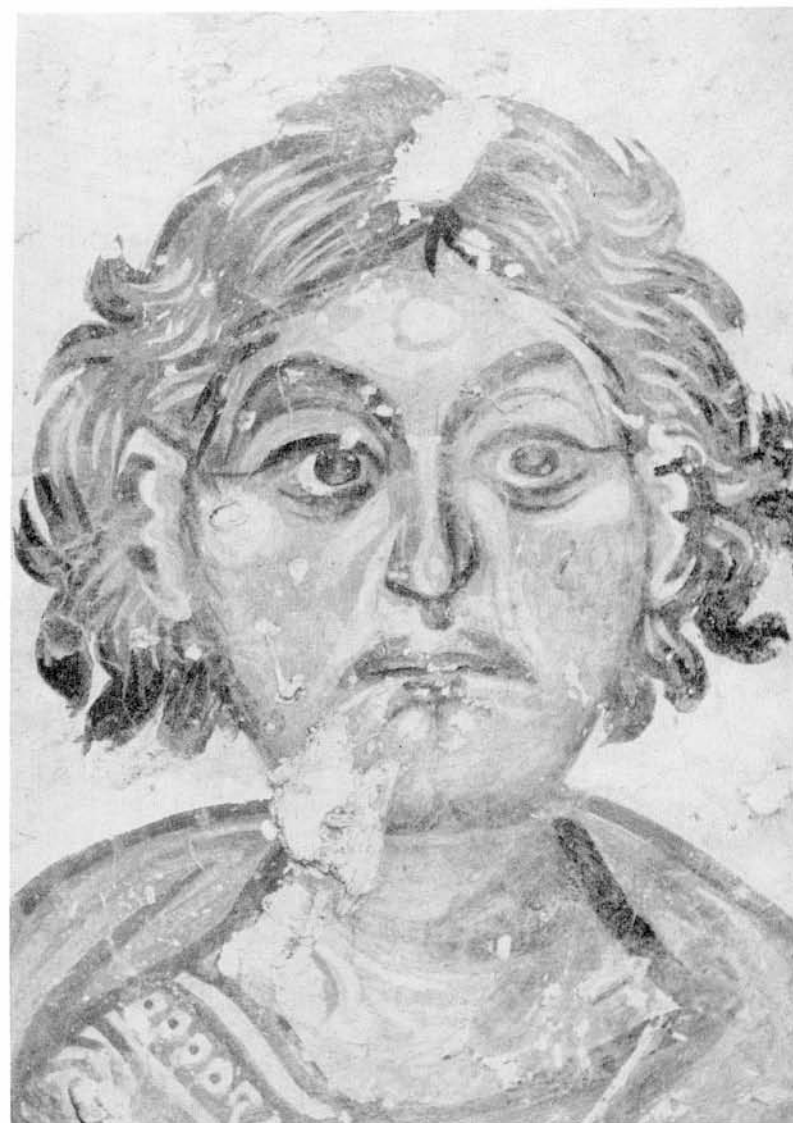
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Εύρυτανία. Ἐπισκοπή: α. Ἡ Ἁγ. Θεοδότη, 11ου αἰ., β. Ἡ αὐτὴ ἁγία ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου
τῆς προηγούμενης παραστάσεως στρώματος τοῦ 12ου - 13ου αἰ. Πρβλ. Πί ν. 31 β

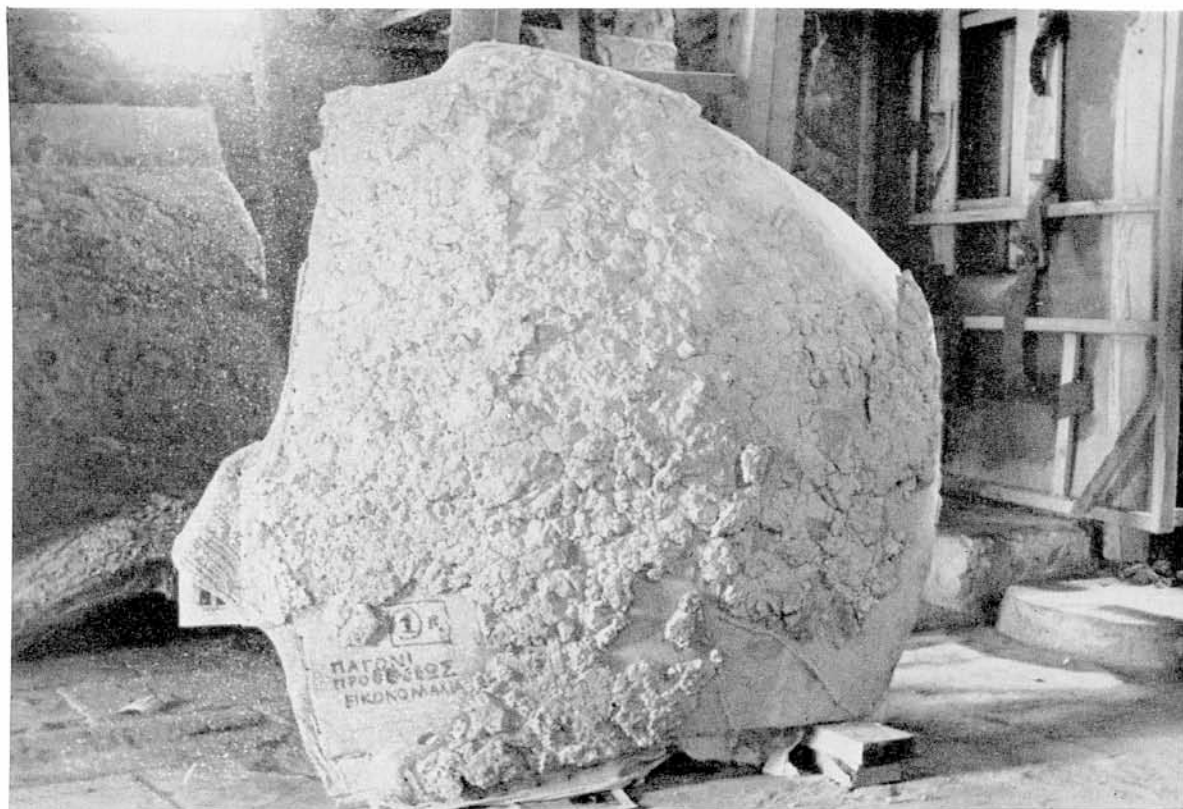
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

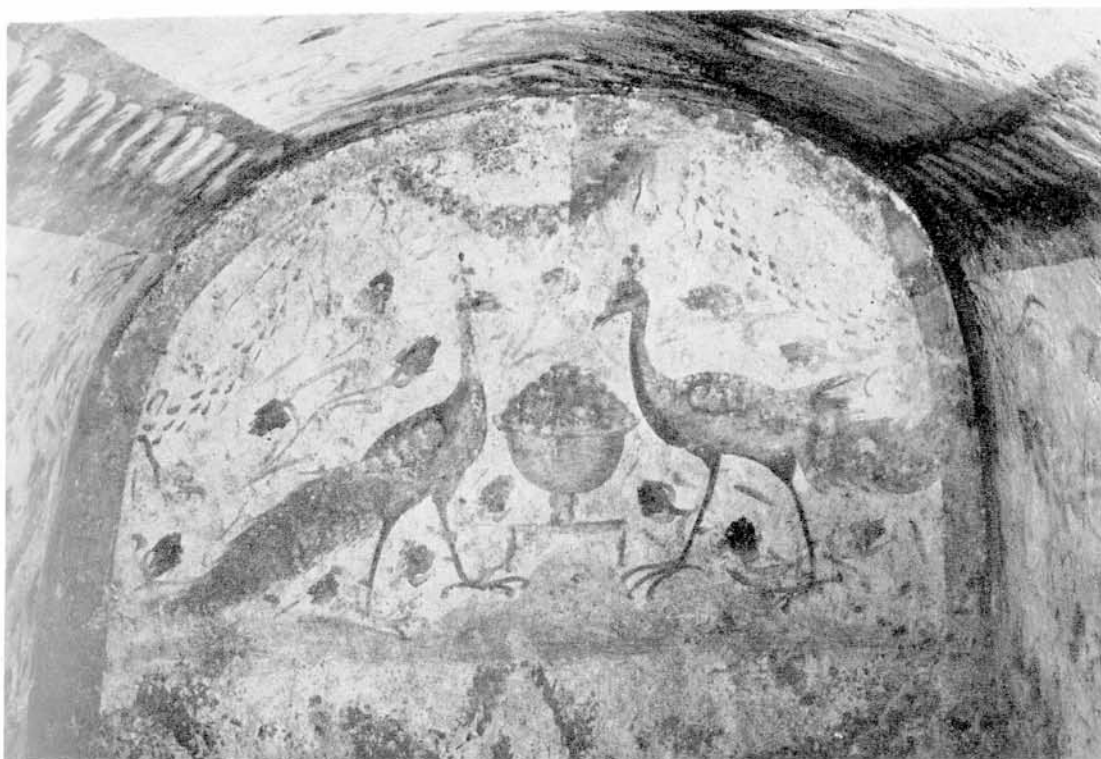
Εύρυτανία. Ἐπισκοπή: α. Ὁ προφήτης Ἡλίας, 11ου αἰ., β. Ὁ Ἅγ. Ὁρέστης, 13ου αἰ.

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Εὐρυτανία. Ἐπισκοπή: α. Τὸ ἀποτεριχισθὲν ἐπὶ ξυλοτύπου ἐκ τῆς κόγχης τῆς προθέσεως ἀρχικὸν στρώμα μετὰ παραστάσεως παγωνίων, β. Ἀποτεριχισθὲν τμήμα παραστάσεως Ἀγ. Θεοδώρου Τήρωνος, 13ου αἰ., καθαρισμένον ἐν μέρει καὶ προσηλωμένον πρὸς μεταφοράν
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Θεσσαλονίκη. Παλαιοχριστιανικός τάφος: α. Ἐσωτερικὴ ὄψις μετὰ τὴν στερέωσιν τῆς ζωγραφικῆς, β. Ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τάφου, μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ξυλοτύπου

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Βέροια. Ναός Ἁγ. Βλασίου: α. Τμήμα τοίχου πρὸ τῆς συντηρήσεως, β. Δεῖγμα καθαρισμοῦ ἱεράρχου τοῦ ἱεροῦ, 13ου αἱ.

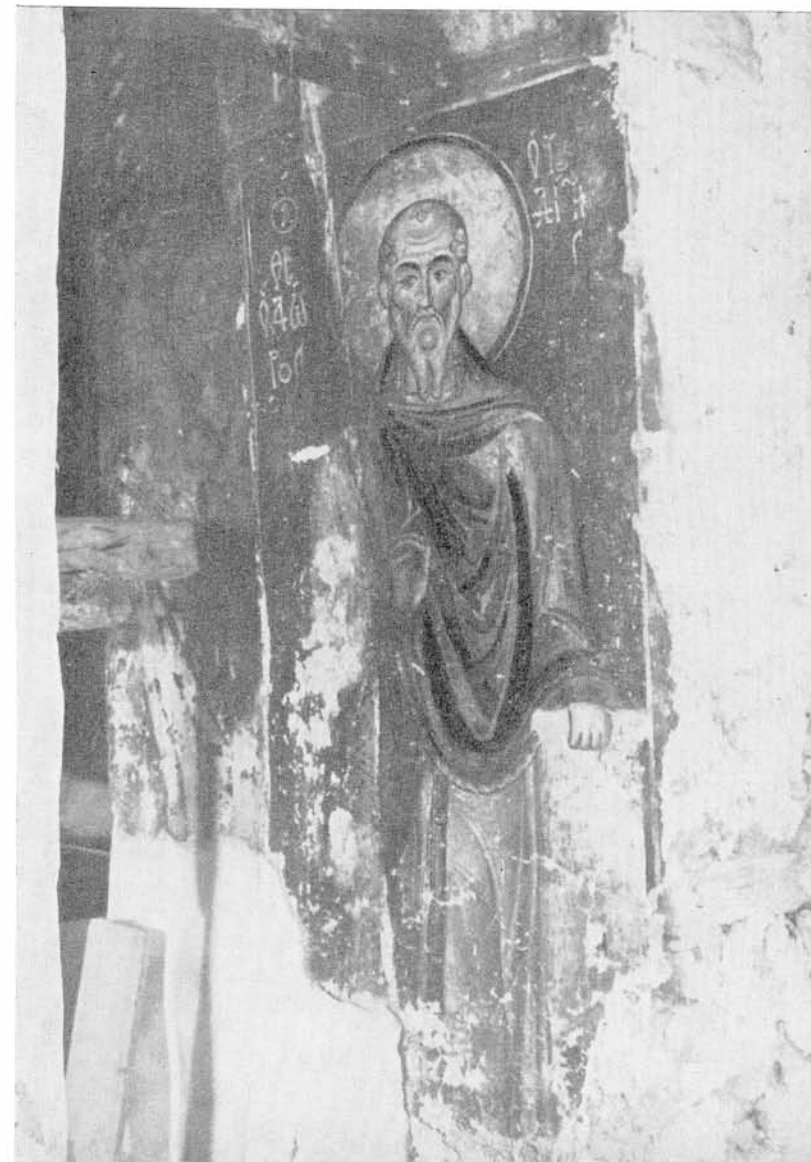
Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

Βέροια. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου. Μέτωπον ἀψίδος: α - β. Ἡ Ἀνάληψις κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

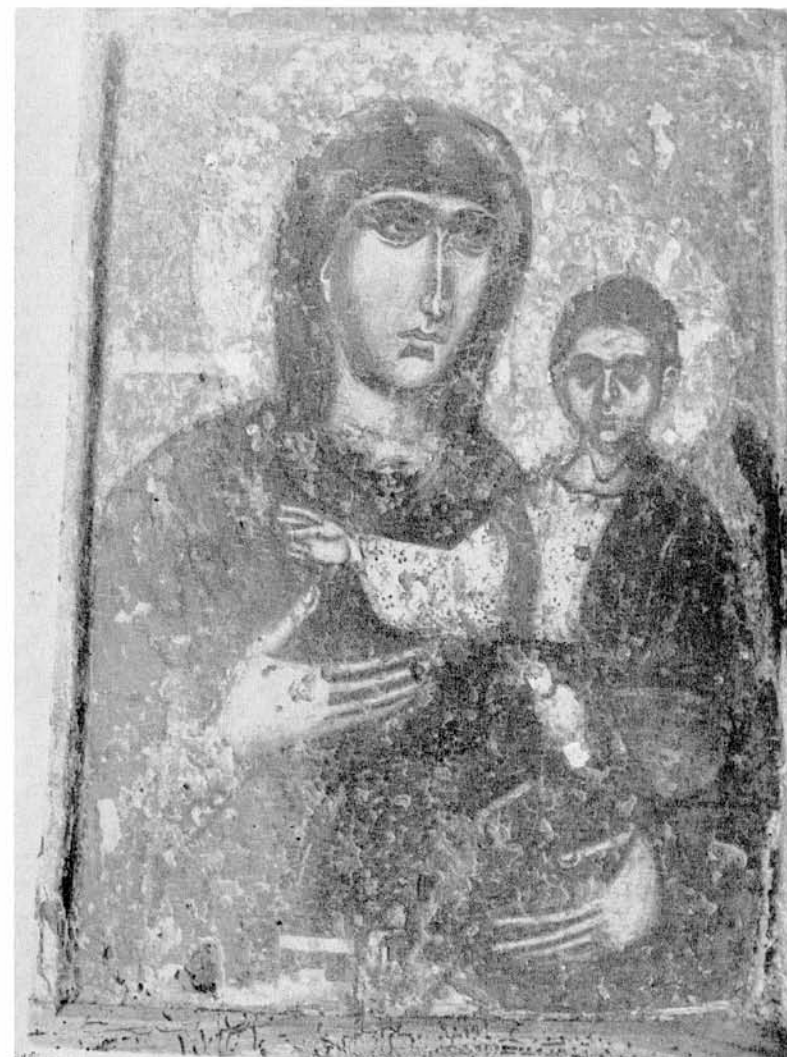

Βέροια. Ναός Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου: α. Ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ τοίχου, β. Ἁγ. Θεόδωρος Στουδίτης, μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

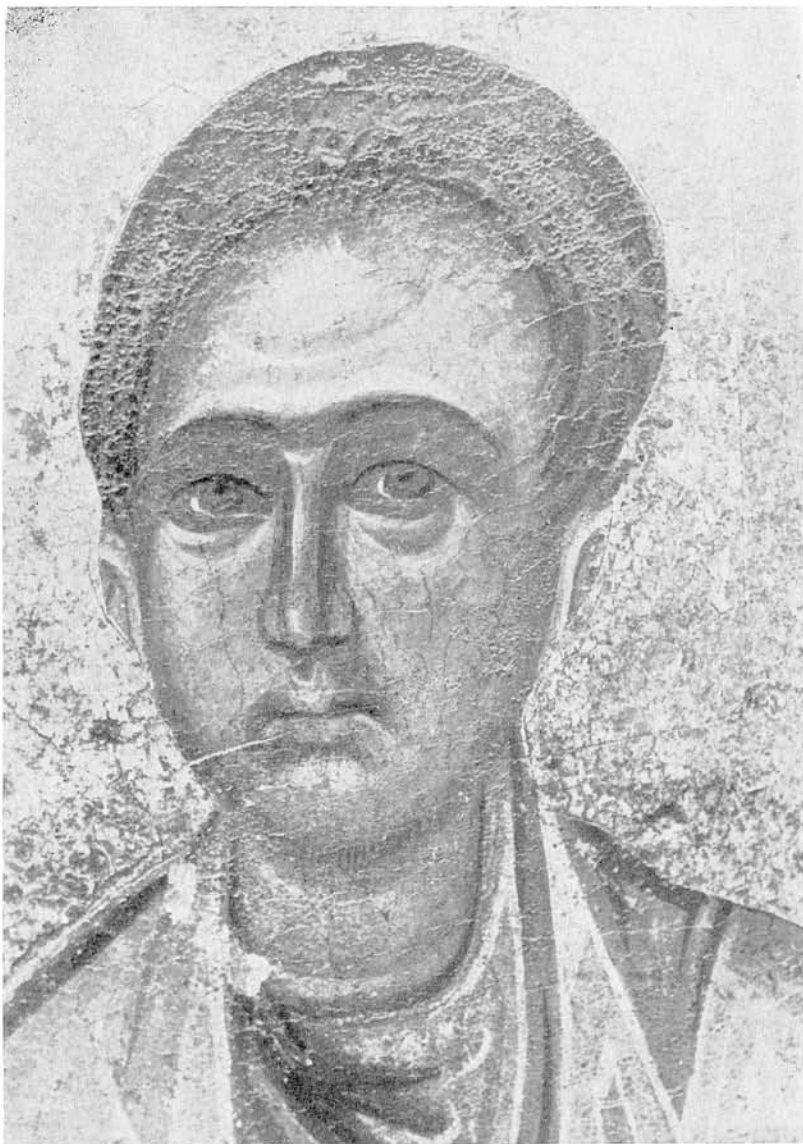
Βέροια: α - β. Φορητή εικόν 13ου αϊ. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Καστορία. Εἰκὼν Ἁγ. Ἀναργύρων, 13ου αἰ.: α. Δεῖγμα καθαρισμοῦ, β. Μετὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 21 (1966)

ΠΙΝΑΞ 41

Καστορία: α. Λεπτομέρεια του Πί ν. 40 β, β. Δείγμα καθαρισμού εικόνας Ἁγ. Νικολάου (;), 13ου αἰ.

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ναός τρίκογχος Παναγίας Δροσιανής: α. Βορεία κόγχη με υπολείμματα νεωτέρου στρώματος (Ἀρχάγγελος ἄριστερά καὶ Χριστὸς Ἐμμανουὴλ). (Φωτ. Ν. Δρανδάκη), β. Ἱερὸν βορείου παρεκκλησίου

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Κούνενι. Ναός Ἀγ. Γεωργίου (1284): Νότιος τοῖχος. Παράστασις μαρτύρων μετὰ τὴν στερέωσιν

Μ. ΧΑΤΖΗΑΚΗΣ

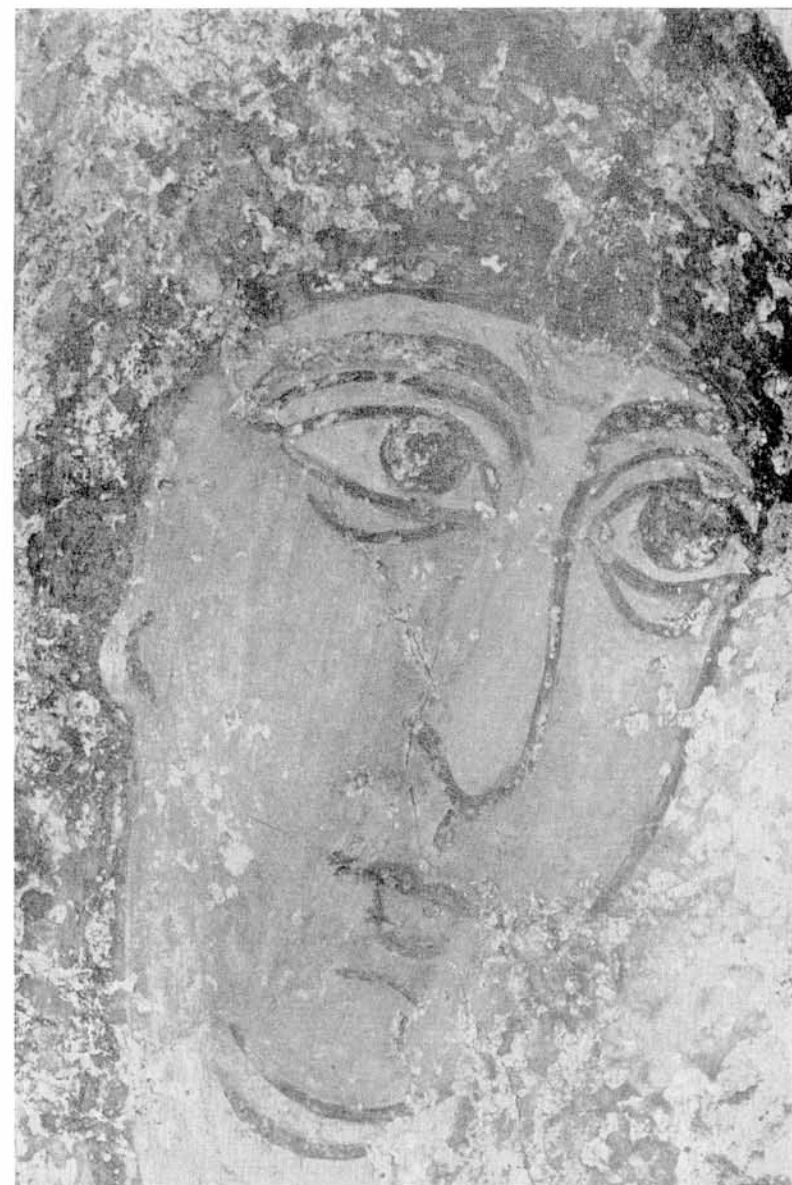
Κρήτη. Κούνει. Ναός Ἁγ. Γεωργίου (1284) : Ἄψις ἱεροῦ. Ἱεράρχης, μετὰ τὴν στερέωσιν

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κρήτη. Σκλαβοπούλα: α - β. Ναός Ἁγ. Γεωργίου (1290). Ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Κρήτη: α. Σκλαβοπούλα. Ναός Εισοδίων Θεοτόκου. Τοιχογραφία κόγχης ιεροῦ μετὰ τὴν συντήρησιν, β. Χρωμοναστήρι. Ναός Ἀγ. Εὐτυχίου. Κόγχη. Λεπτομέρεια μορφῆς Παναγίας μετὰ τὴν συντήρησιν